Gînditori ruși

VLADIMIR SOLOVIOV

Trei dialoguri despre sfîrșitul istoriei universale




HUMANITAS

VLADIMIR SOLOVIOV

Trei dialoguri

DESPRE RĂZBOI, PROGRES
ŞI SFÎRŞITUL ISTORIEI UNIVERSALE,
CUPRINZÎND ŞI O SCURTĂ POVESTIRE
DESPRE ANTIHRIST

Traducere şi note de DANA COJOCARU
Studiu introductiv de ION IANOŞI



HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1992

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Pe copertă

ANASTASIS
COBORÎREA ÎN IAD
Icoană rusescă, a doua jumătate a secolului al XVI-lea

В. С. Соловьёв, *Сочинения в двух томах*, т. 2
Издательство „Мысль", Москва, 1988

ISBN 973–28–0347–9

STUDIU INTRODUCTIV

1. VLADIMIR SERGHEEVICI SOLOVIOV s-a născut la Moscova în ziua de 16 (28) ianuarie 1853. A fost fiul profesorului Universității moscovite Serghei Mihailovici Soloviov, renumit istoric, autor al *Istoriei Rusiei din cele mai vechi timpuri* (1851–1879) în 29 volume. Între 11 și 18 ani, elev la Gimnaziul Nr. 5 din Moscova, Vladimir Sergheevici a trecut printr-o perioadă de „nihilism" materialist, apoi a cunoscut și „prima iubire filozofică" pentru Spinoza, care a favorizat revirimentul spiritualist din timpul studenției. A urmat cursurile Universității din Moscova din 1869 pînă în 1873, trei ani la Facultatea de Fizică-Matematică, întreruptă de dragul Facultății de Istorie-Filologie. Lucrarea de licență a susținut-o în 1873, un an a mai frecventat și Institutul Teologic. Disertația de magistru, susținută în 1874 la Petersburg și publicată în același an, se intitulează *Criza filozofiei occidentale. Împotriva pozitiviștilor*. La 21 de ani era un recunoscut erudit. Din iunie 1876 începe să predea la universitate. Întreprinde o călătorie la Londra și în Egipt. În martie 1877 își părăsește postul de docent universitar, nedorind să participe la conflictele „de partid" dintre profesori. Se mută de la Moscova la Petersburg, unde obține o slujbă la Comisia științifică de pe lîngă Ministerul Instrucțiunii Publice. În primăvara anului 1880 susține cu mare succes disertația de doctorat *Critica principiilor abstracte*. Nu i se oferă totuși un post de profesor, ci doar posibilitatea de a ține prelegeri ca privat-docent. În 1881 e obligat să întrerupă activitatea universitară: după uciderea țarului Alexandru al II-lea (1 martie), i se adresează, în cadrul unei prelegeri (28 martie), urmașului acestuia, Alexandru al III-lea, cu îndemnul de a nu-i executa pe narodnicii vinovați de atentat; în urma acestui gest i se interzice participarea la manifestări publice, inclusiv cele academice. Întrerupe, așadar, munca la universitate, în ciuda marilor sale succese anterioare, datorate mai cu seamă *Lecțiilor despre dumnezeu-omenire*, care conține aproape toate ideile metafizice din opera sa de mai tîrziu.

În anii optzeci desfășoară o vastă activitate publicistică. În această perioadă se produce ruptura lui de slavofili și, fără să renunțe la ortodoxie, se

manifestă atracția sa pentru catolicism, întemeiată mai ales pe speranța reunirii bisericilor creștine. Utopismul său teocratic ajunge la apogeu în perioada șederii lui la Paris (începînd din 1887) și a textelor scrise în franceză și publicate în Franța, *L'idée russe* (1888) și *La Russie et l'Eglise Universelle* (1889) — tipărirea lor în limba rusă fiind interzisă (pînă în 1909, respectiv 1913).

În 1891 devine redactorul secției filozofice a Marelui Dicționar Enciclopedic Brockhaus și Efron. Ține prelegeri la Societatea Filozofică din Petersburg. Îl traduce și îl comentează pe Platon. Își desăvîrșește sistemul filozofic prin tratatul *Îndreptățirea binelui* (1897) și prin studiile — neîncheiate — de „filozofie teoretică" (1897–1899). Cîteva texte introduc în acest sistem și estetica.

Soloviov n-a avut familie, domiciliu stabil și loc constant de muncă. A trăit la prieteni sau în străinătate. Viața de pribegie și sănătatea șubredă i-au epuizat forțele către sfîrșitul anilor nouăzeci. În vara anului 1900 s-a mutat de la Moscova la conacul din Uzkoe al prințului P.N. Trubețkoi, unde se aflau și prietenii săi, cunoscuții profesori moscoviți, frații S.N. și E.N. Trubețkoi. Aici s-a încheiat și firul vieții sale pe data de 31 iulie (13 august) 1900. Avea doar 47 de ani și cu jumătate de an în urmă fusese ales membru de onoare al Academiei de Științe, la secția de limbă și literatură rusă.

2. Soloviov este întemeietorul „liniei" existențial-creștine din cugetarea rusă de la sfîrșitul veacului trecut și prima jumătate a acestui secol. De la el se revendică frații S. și E. Trubețkoi, S. Bulgakov, N. Berdiaev, P. Florenski, S. Frank ș.a. E recunoscut — și nu doar de către urmașii și adepții săi — drept cel mai de seamă gînditor al Rusiei, magistrul filozofiei sistematice moderne rusești. Numele lui este adesea alăturat celor ale lui Dostoievski și Tolstoi. De Dostoievski l-a legat o prietenie nedezmințită, de Tolstoi l-a despărțit, după o perioadă de apropiere, felul de interpretare a creștinismului. Am fi îndreptățiți să imaginăm un triunghi spiritual, la temelia căruia se situează romanele lui Tolstoi și Dostoievski și care e închis la vîrf prin tratatele lui Soloviov. Acesta s-a remarcat, de altfel, și printr-un talent literar pregnant, iar ca poet a fost predecesorul simboliștilor ruși, dovadă și mărturiile lui A. Blok și A. Belîi.

Soloviov are o operă întinsă, editată la Petersburg (1911–1914) în zece volume plus patru volume de corespondență (Petersburg, 1908–1923). Comentatorii o segmentează în trei sau patru etape. Anii șaptezeci constituie

etapa pregătitoare, a unui progresism teologizat. Anii optzeci sînt marcați de utopia unei teocrații universale, sinteză a creștinismului apusean și a celui răsăritean. Anii nouăzeci asimilează, în termeni eshatologici, prăbușirea acestei construcții utopice. În finalul aceluiași deceniu se poate disocia — util pentru volumul de față — o perioadă apocaliptică.*

S. Bulgakov caracterizează ansamblul creației soloviovienе drept „cel mai *sonor acord* din cîte au răsunat în istoria filozofiei"; formulă pe care istoricul filozofiei ruse S. Zenkovski o interpretează ca unitate a consonanței cu disonanțele atît ale elementelor simultane cît și ale momentelor succesive.

Soloviov a captat varii influențe. Din filozofia universală merită să-i reținem pe Platon, Spinoza și Kant, pe Schelling, Hegel și Schopenhauer. Din gîndirea rusă — atît pe „slavofili" cît și pe „occidentaliști", deopotrivă acceptați și amendați. Nu pot fi trecuți cu vederea Kabbala și misticii medievali creștini. Într-o formulare sintetică, Soloviov caută să unească într-o viziune originală: platonismul creștin, idealismul german (cu Schelling pe primul loc) și empirismul științei. Acest efort vizează în ansamblul său să rearticuleze „credința părinților" și „noua treaptă a conștiinței raționale". La capătul unui secol laic, Soloviov dorește să restabilească prerogativele atît ale conștiinței religioase cît și ale supremației bisericești. Tentativa sa e ghidată însă din perspectivă și sub oblăduire filozofică. Anume filozofia își pune amprenta decisivă asupra căutărilor teologale inedite. Din acest motiv la

---

* Gîndirea lui Soloviov a fost analizată în multe lucrări, dintre care amintim cîteva: E. Trubețkoi, *Mirosozerțanie V.S. Soloviova*, 1–2, Moscova, 1913; S.M. Soloviov, *Jizn i tvorceski put*, (manuscris) Moscova, 1923; M. d'Herbigny, *Un Newmann russe: V. Soloviev*, ed. II, Paris, 1934; D. Stremooukhoff, *W. Soloviov et son oeuvre messianique*, Paris, 1935; K.V. Mociulski, *V.S. Soloviov*, Paris, 1936; F. Muckermann, *Soloviov*, Paris, 1954; A. Maceina, *Das Geheimnis der Bosheit*, Freiburg, 1955;

E. Munzer, *Solovyev: prophet of Russian-Western unity*, New York, 1956; J. Madey, *W.S. Solowjew und seine Lehre von der Weltseele*, Düsseldorf, 1961; H. Gleixner, *V. Soloviev's Konzeption und sein Verhältnis zwischen Politik und Sittlichkeit...*, Frankfurt am Main, 1978; L. Wenzler, *Die Freiheit und das Böse nach Vl. Solov'ev*, Freiburg-München, 1978; A.F. Losev, *Vladimir Soloviov*, Moscova, 1983; H. Mosmann, *Wl. Solowjoff und „die werdende Vernunft der Wahrheit"*, Stuttgart, 1984; A. Besançon, *La Falsification du bien: Soloviov et Orwell*, Paris, 1985; M. George, *Mystische und religiöse Erfahrung im Denken Vladimir Solov'evs*, Göttingen, 1988.

Un mare număr de studii aparțin lui S. Bulgakov, A. Vvedenski, Voljski, Șestov, Losski, B. Cicerin, Massaryk, A. Koschewnikov sau A. Kojevnikoff (în germană, respectiv în franceză), A. Paplauskas-Ramunas, L. Gancikov, V. Asmus ș.a. Pot fi consultate și istoriile filozofiei ruse de N.O. Losski, V.V. Zenkovski, B. Schultze ș.a.

Soloviov se îmbină permanent şi se contrazic tendinţe favorabile şi refractare secularizării. Raportul lor tensionat ar putea constitui nucleul unificator pentru construcţii altminteri eterogene, sub raportul componentelor şi în planul etapelor parcurse.

Soloviov se împotriveşte intelectualismului abstract şi metafizicii negative. Un timp el manifestă încredere în progresul istoric, păstrînd şi ulterior un acut simţ pentru istorie, pentru avatarurile feluritelor deveniri. Mai presus de orice îl obsedează însă Absolutul. Pătrunderea Absolutului este tocmai cea care pretinde extinderea „cunoaşterii totale" pînă la „atotunitate", pînă la „dumnezeu-omenire" şi mult visata Sofie. Această pătrundere comandă sinteza dintre religie, filozofie şi ştiinţă. Tot ea oblăduieşte impactul dintre aproximările raţionale şi cele intuitiv-simbolice. Luciditatea cheamă în ajutor concepte mitice şi concepţii romantice. Filozofia se foloseşte de filozofeme şi chiar de mitozofie (situaţie bine cunoscută nouă din meditaţiile lui Blaga). Ideile sînt mlădiate literar-eseistic, perfect liber, adesea cu întorsături ironice şi parodice. Asemenea particularităţi de expresie nu anulează şi nici nu slăbesc puterea disociativă şi de construcţie proprie anume gînditorului de excepţie. Nu degeaba l-a fascinat pe Soloviov către sfîrşitul vieţii modelul platonician. În *Drama vieţii lui Platon* (1898) el şi-a încifrat căutările şi eşecurile dramatice. Avem o nouă dovadă a compatibilităţii dintre nou şi vechi, dintre raţionalitate şi mit, clarviziune şi utopie, luciditate şi fantasme poetice; precum şi reafirmarea şanselor pe care tocmai asimilarea tensiunilor afective le acordă cîte unei monumentale construcţii filozofice.

Soloviov are un sistem metafizic complex stratificat, cu părţi de ontologie şi cosmologie, antropologie şi istoriozofie, etică şi estetică. O învăţătură despre Absolut şi despre idei. O concepţie asupra atotunităţii pozitive. O teorie a procesului cosmologic prelungit sub forma procesului istoric. O învăţătură despre umanitate ca totalitate unică. O viziune cu privire la moralitate şi libertate, rolul mijlocitor al omului şi perspectiva lui de a se mîntui.

Ne mulţumim, din întreg acest noian de sugestii, să reţinem un aspect pe care l-am numi vectorial. Ne referim la răul metafizic. Vechea şi controversata temă a filozofiei teologale Soloviov o reactualizează necanonic. El pare să adopte un soi de panteism mistic. Se produce o cădere din sînul Absolutului. Desprinderea e întovărăşită de o dezordine păcătoasă. Creaţia divină a lumii e imperfectă — spre a îndreptăţi căutarea perfecţiunii. Haosul, destrămarea, ruina sînt de-acum proprii fiinţării naturale, dinaintea celei umane. Răul e încifrat în procesul cosmogonic, chiar de Dumnezeul domic de a se postula într-un opus al Său. Păcatul originar nu e atît al

omului cît al naturii înseşi. Istoria nu face decît să prelungească dezordinea. Pe de o parte, omul augmentează răul. Pe de altă parte, el e predestinat binelui. Explorînd păcatul, în el sălăşluieşte perspectiva depăşirii lui morale. Dumnezeu-omenirea e chezăşia împlinirii. Omul e veriga intermediară dintre natură şi Dumnezeu. Răul, providenţial introdus în lume, inclusiv prin „libertatea pentru rău", va trebui înlăturat, depăşit, transgresat, tot prin forţa libertăţii, inclusiv printr-o liberă reorganizare teocratică a omenirii. Omului îi revine un rol mesianic, eliberator şi mîntuitor. Omul este cu adevărat un teurg. El este ipsitit de diavol, are de înfruntat ispita corpului, ispita spiritului şi mai ales ispita puterii (prelucrată de către Dostoievski după sursa evanghelică — *Matei*, cap.4). Dar în om sălăşluieşte şi virtutea. El poate să parvină la dumnezeu-omenire şi la desăvîrşiri sofianice. Omul lucrează la mîntuirea sa şi a lumii, adică la realipirea Cosmosului de Absolut.

Iată o proiecţie soloviovianā, deşi particulară, totuşi cît se poate de caracteristică. Dincolo de accentele sale panteiste şi dualiste, apocrife, neconforme rigorilor Scripturii, ea dă seama asupra profundului suflu dramatic şi tragic în care culminează opera „cavalerului-monah" (titlul mărturiilor lui Alexandr Blok). Este exact ceea ce ne solicită în continuare: răul substanţial şi atributala sa dramă!

3. *Trei dialoguri despre război, progres şi sfîrşitul istoriei universale, cuprinzînd şi o scurtă povestire despre Antihrist* este ultima lucrare a lui Vladimir Soloviov. Resimţind parcă apropierea morţii, el îşi strînge meditaţiile istoriozofice într-un autentic testament filozofic.

Antagonismul real şi concilierea ideală dintre Răsărit şi Apus l-au obsedat permanent pe Soloviov. Religiozitatea Orientului el o vedea periclitată de înjosirea individului, iar hipertrofierea valorii individului în Occident — periclitată de abandonarea credinţei. Cultul „divinităţii inumane" şi venerarea „omului fără Dumnezeu" trebuiau contracarate prin impactul dintre nucleele pozitive ale ambelor lumi.

În anii şaptezeci filozoful se mai încredea în progres, în dezvoltarea istorică, în luminarea treptată a umanităţii; şi în rolul de mediator cultural-religios, între Răsărit şi Apus, pe care Rusia urma să şi-l asume. În anii optzeci gînditorul renunţase şi la evoluţionismul luminist, şi la simpatiile slavofile. În compensaţie, a elaborat un proiect teocratic, care încredinţa cauza dumnezeu-omenirii unei stăpîniri mondiale, axată pe puterea civilă a autocraţiei imperiale şi pe puterea ecleziastică a papalităţii romane. Construcţia nu a putut fi acceptată de nici una dintre părţi. Oficialităţilor din Rusia, bisericeşti şi statale, nu le-a convenit ideea unificării creştine sub

oblăduirea catolicismului. Sursa de inspirație a lui Soloviov fusese *Monarhia* lui Dante. Și unul și celălalt își mărturiseau disperarea în fața asaltului răului istoric. Proiecția din urmă rima și cu alte tentative din secolul al XIX-lea ce vizau salvarea instituțională a întregii lumi. Dar istoria se va împotrivi tentativelor laice și se împotrivea și acestui plan de organizare statal-bisericească. Soloviov și-a dat singur seama de năruirea utopiei sale. În anii nouăzeci, pe lîngă elaborarea sintezelor teoretice, el consemna acest eșec, cu amară luciditate. Mărturie stau și cele *Trei dialoguri*. Ele sînt rodul pesimismului eshatologic ce pusese stăpînire pe autor — deși cu o finală rază de lumină, în care era salvgardată ideea unității creștine mîntuitoare de după „sfîrșitul istoriei". Privit în ansamblu, acest text îndreptățește cu precădere distingerea unei faze apocaliptice — fie în cadrul etapei a treia, fie de sine stătătoare.

Într-o scrisoare din 1896, alături de etică, metafizică, estetică, pe lista lucrărilor care-l preocupă pe Soloviov figurează și „Despre Antihrist". Definitivarea acestei teme a mai fost însă amînată. În toamna anului 1899 Soloviov întreprinde o a șasea și ultimă călătorie în străinătate. Acum pleca pentru odihnă pe Riviera franceză, la Cannes. Aici scrie prefața la traducerea din Platon și primul dintre dialoguri. Publicat inițial sub titlul *Pe sub palmieri*, el e datat „Cannes, 10 (22) mai 1899". Al doilea dialog e datat „Moscova, 19 octombrie 1899–noiembrie 1899". Al treilea dialog e scris în ianuarie 1900. Sfîrșitul lui, împreună cu povestirea despre Antihrist, e datat februarie 1900. (În iarna anilor 1899–1900 Soloviov locuise mai tot timpul la Petersburg, cu excepția cîtorva călătorii la Moscova.) Autorul și-a citit povestirea în cadrul unei lecții prilejuite de postul Paștelui, culegînd mai degrabă ironii decît aprobare. În luna mai și-a vizitat pentru ultima oară fratele la Moscova, consacrînd o serată lecturii povestirii. Andrei Belîi descrie evenimentul în schița *Vladimir Soloviov* (inclusă în volumul *Arabescuri*).

Dialogurile propriu-zise, considerate nepotrivite pentru revista de prestigiu „Vestnik Evropî" („Mesagerul Europei"), au fost găzduite în modesta publicație „Knijki Nedeli" („Cărțile Săptămînii"). Ele au apărut în octombrie 1899, noiembrie 1899 și ianuarie 1900. Abia după publicarea lor în revistă își scrie autorul Prefața — datată „Duminica Învierii, 1900". Într-o formă prelucrată, prefața deschide prima ediție sub formă de carte a lucrării, tipărită încă în timpul vieții autorului.

Cele *Trei dialoguri* sînt elaborate după modelul lui Platon: în ultimii ani ai vieții Soloviov trudea, împreună cu alții, la traducerea dialogurilor platoniciene. Exegeții au presupus și alte surse din care autorul s-ar fi putut inspira în alegerea formei dialogate. Au fost astfel invocați Schelling

(*Clara*), Joseph de Maistre (*Les soirées de Saint-Pétersbourg*), Cehov, Dostoievski.

Aşadar, în grădina unei vile situate pe malul francez al Mării Mediterane se întîlnesc cinci vilegiaturişti ruşi din înalta societate. Autorul ia, nevăzut, parte la disputele lor — şi le consemnează. „Generalul", „Politicianul", „Prinţul", „Doamna" şi „Domnul Z." dezbat, trei zile la rînd, chestiuni dintre cele mai acute, privitoare la trecut, prezent şi viitor. Temele sînt, după opinia lor, de stringentă actualitate, dar vizează totodată soarta eternă a omului şi umanităţii. Temeiul confruntării este istoria, iar nucleul controverselor — răul. Adresele din titlu — „război", „progres" şi „sfîrşitul istoriei universale" departajează succesivele terenuri de investigare, respectiv principalele atitudini de susţinere a lor. Războiul este fieful Generalului. Progresul — domeniul Politicianului. Sfîrşitul istoriei universale îl explorează Domnul Z, în chip direct şi cu ajutorul textelor atribuite călugărilor Barsonoteu şi Pansofie. Astfel, în orchestră prima vioară o interpretează, pe rînd, Generalul, Politicianul şi Domnul Z. Aşa stau lucrurile la prima vedere. O privire mai atentă descoperă însă nu numai poziţia de căpetenie rezervată neîncetat, în text şi subtext, Domnului Z, ca exponent al convingerilor împărtăşite de fapt de autor şi jucînd rolul trimisului plenipotenţiar al acestuia; ea mai dezvăluie şi antagonismul, intonat iniţial în surdină, dar pînă la urmă fortissimo, acaparînd întreg interesul interlocutorilor, dintre Domnul Z şi Prinţ. Aceştia doi ajung protagoniştii bătăliei de idei purtată în grădina însorită de la poalele Alpilor, în vecinătatea mării. Şi dacă Domnul Z este purtătorul programului *pozitiv* imaginat de Soloviov, pozitiv şi prin intermediul viziunilor eshatologice, Prinţul încarnează, în schimb, programul considerat de către dramaturg şi de către actorul său preferat ca fiind prin excelenţă *negativ*, atît de negativ, încît el anume duce la iminenţa apocalipsei. În ultimă instanţă, ideile Prinţului se fac vinovate de năruirile descrise în povestirea despre Antihrist.

Amînăm puţin demonstrarea acestei polemici fundamentale, pentru a ne opri asupra celor situate în prim planul discuţiilor şi servindu-i autorului drept tot atîtea tatonări, aproximări, introduceri pentru ceea ce avea el mai important de spus. Aceste încercuiri treptate ale miezului spre care se îndreaptă, şi chiar abordarea lui frontală — în cel de al treilea dialog şi în completarea lui epică —, sînt asistate de către Doamna de vîrstă mijlocie, care manifestă o vie curiozitate faţă de toate cele omeneşti. Al cincilea personaj aduce un suflu de mondenitate în sînul grupului de oameni proveniţi cu toţii din înalta societate. Cu o inteligenţă feminină nativă ea îi descoase pe interlocutori şi le punctează observaţiile, nu o dată surprinzător de exact, în ciuda manierei sale convenţionale şi asumat superficiale de a se

exprima. Doamna nu are un rol independent în dialoguri. Ea reprezintă ecranul „lumii bune" pe care se răsfring părerile enunțate și care le retransmite într-o formă accentuată și oarecum vulgarizată.

La rîndul lor, Generalul și Politicianul fac parte din același univers monden, centrat pe înalta aristocrație petersburgheză de curte. Ei sînt caracterizați în prefața autorului ca dînd glas, primul, unui punct de vedere tradițional, ancorat în trecut sub raportul religiozității unei vieți cotidiene comune, iar al doilea, punctului de vedere cultural-progresist predominant în prezent. Două dialoguri le sînt rezervate mai cu seamă lor. Generalul, afectat de discreditarea meseriei căreia și-a consacrat toată viața și de recentele diatribe la adresa militarismului, pledează cauza războiului patriotic, ca salvgardînd Rusia și rînduielile ei străvechi și stabile. Generalul este un slujitor plin de rîvnă al autocrației. În plus, el reprezintă și acea elementară moralitate care știe să distingă binele de rău, după apartenența la creștinătate sau inumana ei batjocorire. Povestea despre uciderea copiilor și femeilor dintr-un sat armenesc și exterminarea firească a ucigașilor necredincioși este momentul culminant din primul dialog. El poate fi citit în manieră „dostoievskiană", ca o nouă pedeapsă pentru o nouă crimă — în care alți copii nevinovați sînt martirizați, iar un alt Ivan și un alt Alioșa Karamazov cad de acord asupra imposibilității de a-i ierta pe ucigași. Amintirile Generalului mai prefigurează și genocidul armenilor de la începutul secolului al XX-lea — Soloviov dînd și cu acest prilej dovada unei intuiții clarvăzătoare privind istoria viitoare. Generalul operează, naiv și spontan, deosebirea dintre războaie bune și rele, ca și dintre pacea bună și pacea rea. Domnul Z îi dă în esență dreptate, argumentînd cu timpul aceste cezuri într-un mod savant, cu argumente teologale. Prințul și Politicianul se află de partea cealaltă a baricadei: Politicianul — din considerente pragmatice, Prințul — din cauza felului în care înțelege el moralitatea creștină.

Pînă să se limpezească opoziția în raport cu acest creștinism — de fapt pseudocreștinism, potrivit părerii lui Soloviov și a Domnului Z —, bazat pe tolstoiana neîmpotrivire la rău prin violență, intră în scenă Politicianul și își argumentează opțiunile în cel de al doilea dialog. El este un modern, un progresist, un liberal. Pentru el buna-cuviință este singura virtute indispensabilă, căci ea întemeiază toate celelalte virtuți. Pentru el utilul constituie criteriul suprem de comportament. Rațiunea este cea care, în virtutea progresului civilizator, definește ce este util omului și ce i-a devenit inutil. Inutil a ajuns anume războiul. Omenirea nu mai recunoaște violenței un rol important în reglementarea afacerilor ei. Etapa istorică a războaielor s-a terminat, Europa a intrat în era desăvîrșirii sale pașnice, iar rușii, ca europeni irevocabili, ca europeni ruși, care au datoria de a mijloci și Asiei euro-

penizarea, nu se pot împotrivi şi nu trebuie să se împotrivească acestei previzibile umanizări universale şi instaurării păcii mondiale. Cît priveşte politica, meserie de care el s-a ocupat cu atîta sîrg, se cuvine ca ea să fie purtată în spiritul acelei Realpolitik care — de pildă — nu prescrie duşmănia faţă de Constantinopol, ci, dimpotrivă, alianţa cu stăpînii lui, inclusiv pentru binele creştinilor din Ierusalim. Politicianul este prezentat ca om al secolului al XIX-lea prin excelenţă, linear încrezător în progres, raţiune, civilizaţie, în domnia exclusivă — prezentă şi viitoare — a Luminilor. Dacă Generalul s-a dovedit în tradiţionalismul său a fi naiv, totuşi nu fără oarecare îndreptăţire, Politicianul se mărturiseşte în schimb în construcţiile lui cu desăvîrşire utopic, frizînd ridicolul. Domnul Z poate fraterniza cu Generalul, dar se opune categoric Politicianului, în care, după opinia lui, izbîndesc cele mai plate reprezentări ale unui încă în vigoare, dar de fapt intrat în desuetudine, liberalism progresist şi pacifist. Nu degeaba îi oferă Soloviov în acest dialog o parte substanţială Domnului Z, partea consacrată paradoxalelor îndemnuri şi nu mai puţin paradoxalei povestiri atribuite monahului Barsonoteu. Politicianul presupune buna-cuviinţă ca fiind suprema virtute. Barsonoteu este convins că singurul păcat de moarte este *unînie*, deprimarea, disperarea, fiindcă un om abătut, posomorît, întunecat nu va păcătui numai, ci va şi persevera în păcat. Povestea pustnicului *atît* de disperat de păcatul săvîrşit, *încît* se poate pe mai departe lăsa pradă vieţii desfrînate — interferează din nou cu nihiliştii lui Dostoievski, morocănoşi, sumbri şi, din pricina felului lor depresiv, deprimat, disperat de a se raporta la păcatul săvîrşit, dispuşi să cedeze iar — ca Stavroghin ori Ivan Karamazov — în faţa unor noi trădări. Smerdeakov interpretează refuzul unui soldat rus prizonier de a trece la islamism, drept care acesta fusese schingiuit şi jupuit de viu, printr-un sofism caracteristic: unuia lepădat de Hristos nu i se mai poate cere socoteală pe lumea cealaltă, fiindcă nu mai este un creştin adevărat, deci soldatul ar fi putut liniştit să-şi trădeze credinţa — parabolă spusă din vreme (Cartea a treia, capitolul VII) pentru a înlesni ulterioarele trădări ale lui Ivan Karamazov. Domnul Z invocă învăţătura lui Barsonoteu pentru a sugera că orice credinţă, chiar şi a unui om care păcătuieşte, dar nu-şi dă seama de păcat şi deci nu persevereză în el, este de preferat. Cui? Nihilismului şi nihilistului, desigur. Or, dacă nihiliştii întunecaţi pînă la îndîrjire (precum pustnicul disperat din poveste ori amintitele personaje dostoievskiene) sînt cei predestinaţi căderii iminente, nu mult mai norocoşi sînt contemporanii negatori a tot şi toate, şi în primul rînd ai credinţei, ai religiei şi bisericii, negatori în numele vremelniciei progresiste. Politicianul e bine dispus, convins că unica viaţă pe care o are de trăit trebuie trăită cît mai plăcut. El discută cu gîndul la escapadele la cazinoul din Monte-Carlo.

El extinde echivalenţa dintre *politesse* şi *politique* asupra întregii vieţi. Trebuie să fii politicos, bine crescut, binevoitor. Nu agreează barbaria, ignoranţa, stupiditatea. Dar nici religia, pe care o subsumează acestora. Poetul său preferat e Lucreţiu. Ar dori să fie cît mai rar şi mai convenţional adusă în discuţie credinţa. Politicos, acceptă totuşi să afle şi contraargumentele. Şi, pentru a le afla, chiar îşi amînă cu o zi plecarea la Nisa.

Al treilea dialog aparţine Domnului Z. Polemica lui îl vizează la început pe Politician, atîta timp cît nu e de faţă Prinţul, ale cărui ieşiri şi intrări în scenă au tîlcul lor. Prinţul se retrage cînd află că se va discuta despre Antihrist. Tema îi pare inutilă. Îl priveşte, de fapt, şi nu va putea s-o ocolească. Pînă revine spre a o suporta — pentru a suporta filipica adresată lui —, Domnul Z se ocupă de Politician ca de un vrăjmaş mai uşor de combătut. Îi adoptă stilul facil, citind şi comentînd o poezioară a lui Aleksei Konstantinovici Tolstoi (un Tolstoi mai puţin cunoscut, care murise în 1875) despre păţaniile şambelanului petersburghez Delarue. Aceste versuri umoristice ilustrează prostia celor ce se încăpăţînează să ignore răul şi să nu i se împotrivească. Vizate sînt şi concepţiile Prinţului absent, dar şi opiniile Politicianului. Presupusa de el, cu o zi în urmă, instaurare a păcii veşnice între popoare Domnul Z o socoate iluzorie. Progresul cultural nu poate înfrînge răul, fie şi numai din pricina inevitabilităţii morţii fiecăruia şi a tuturora. În acest punct al discuţiei se întoarce Prinţul, mai devreme decît s-ar fi aşteptat interlocutorii. Trebuia să fie de faţă la confruntările care îl priveau îndeosebi pe el. Tonalitatea dialogului devine cît se poate de gravă, înaintînd spre mesajul creştin esenţial pe care Domnul Z îl formulează în cuvinte proprii, dar şi prin prisma lecturii manuscrisului călugărului Pansofie. Ca să descifrăm acest mesaj, trebuie să reluăm firul dialogurilor.

❧

4. Cititorul neavertizat nu are încă de unde să înţeleagă aluziile polemice din *Prefaţa* scrisă, ne amintim, după elaborarea dialogurilor, ca o nemărturisită concluzie a lor. E vorba acolo de răspîndirea unor mincinoase religii noi. Sînt avansate şi exemple ridicole prin *vidul* propovăduit. Separat aflăm despre un creştinism fără de Hristos, despre faptul că asemenea religii ar putea impresiona cel mult pe un individ răsuflat ca Prinţul — iar în pagina introductivă la primul dialog e numit în treacăt contele Tolstoi, Lev Nikolaevici de astă dată. Dacă legătura dintre ideile combătute şi probabilul lor adept din dezbaterile viitoare ar putea fi vag intuită, adresa din urmă încă nu se receptează *împreună* cu acel creştinism fără de Hristos sau cu vidul „sfredelitorilor” ce se închină „găurii” din izbă. Or, anume trimite-

rea la Tolstoi — singura — oferă cheia pentru înțelegerea polemicii de fond subtextuale.*

Cu douăzeci de ani în urmă pe Soloviov și Tolstoi îi înfrățiseră multe: elogiul libertății și al toleranței, opoziția față de naționalism, față de subordonarea religiei de către stat, față de pedeapsa capitală (ambii i-au cerut noului țar grațierea ucigașilor lui Alexandru al II-lea). În anii optzeci Tolstoi și-a publicat însă tratatele în care justifica „tolstoismul" ca învățătură și comportament. Noua credință bazată pe o nouă moralitate, care în intenția autorului ei se conforma fundamentalelor prescripții etice străvechi, comune marilor profeți, lui Hristos, Buddha și Confucius, nu putea fi acceptată de către Soloviov, el însuși radicalizat în căutările sale din domeniul moralei religioase, sintetizate în *Îndreptățirea binelui*. Soloviov a dorit să evite înfruntarea cu Tolstoi, dovadă și ultima sa tentativă de conciliere, dintr-o scrisoare de la sfîrșitul lui iulie 1894, în care avansa argumente favorabile credinței în învierea lui Hristos. Împăcarea radicalismelor divergente era însă imposibilă. Tolstoismul și-a atins punctul extrem în romanul *Învierea*, publicat în revista „Niva" din martie pînă în decembrie 1899. Unii cercetători presupun că Soloviov și-a refăcut textul ultim, inclusiv povestirea despre Antihrist, sub impresia acestui roman, mai ales a sfîrșitului său, pentru el absolut inacceptabil, în opinia sa exacerbînd creștinismul fără de Hristos pînă la o erezie antihristică.

Să ne adresăm textului solovioviean. El conține idei și chemări, chiar parafraze după titlul unor articole tolstoiene. De la început Prințul învinuiește războiul și serviciul militar. Consideră un rău indiscutabil și extrem orice stare belicoasă. Omenirea trebuie neapărat și imediat să se elibereze de militarism, să instaureze domnia binelui în locul acestui canibalism. E convins de triumful rațiunii. Adună din reviste literare argumente de condamnare a războiului de către creștinism. „Să nu ucizi!" și îndeobște neîmpotrivirea la rău prin violență îi apar ca fiind unica soluție creștină. Acestui pacifism extrem de răspîndit i se opun amintirile Generalului. Încă din primul dialog Domnul Z umple însă confruntarea de substanță teologală. În al doilea, Prințul sosește *după* repovestirea de către Domnul Z a întîmplărilor cu pustnicii din deșert —*fiindcă*, de-ar fi fost de față, l-ar fi vizat personal. El întîrzie din pricina corespondenței și publicațiilor sosite de la adepții săi: timpul i-l umple o agitație literară, pe care el o crede de maximă

* P.S. Popov a publicat corespondența lui Tolstoi cu V.S. Soloviov la Moscova în 1939. Relația dintre Soloviov și Tolstoi a fost expusă încă în biografia lui S.M. Soloviov (1923), iar ulterior a fost supusă analizei de către L. Müller (1953), Z.G. Minț (1966), A. Besançon (1985) și recent de tot de către P.C. Bori (1990).

utilitate, iar Domnul Z (o dată cu Soloviov) o consideră falsă şi nocivă. La acest dialog Prinţul participă prea puţin, reafirmă pur şi simplu respingerea violenţei, războiului, statului, ca reciproc dependente. Părăseşte al treilea dialog pretextînd treburi importante, de fapt din cauza surdei împotriviri faţă de inevitabila intrare în scenă a Antihristului, de care creştinismul fără de Hristos trebuie de asemenea să se dispenseze. Revine totuşi la momentul oportun, atras de o înfruntare care îl priveşte cu deosebire pe el, de unde centrarea celui de al treilea dialog pe lupta deschisă a Domnului Z cu Prinţul. Şi este tot mai limpede *cine* se ascunde în spatele Prinţului.

Pilda viei date lucrătorilor răi Prinţul o parafrazează în termeni a căror sursă imediată ne poate scăpa nouă astăzi, dar care nu avea cum fi ignorată de către proaspeţii cititori ai romanului *Învierea*, căci publicarea acestuia în revista „Niva" se terminase în decembrie 1899, iar tipărirea celui de al treilea dialog în revista „Knijki Nedeli" — în ianuarie 1900. Or, interpretarea Prinţului reproduce aproape cuvînt cu cuvînt interpretarea dată de către prinţul Nehliudov aceleiaşi pilde, inclusiv concluzia, identică în cele două texte şi în ambele subliniată: *„Căutaţi Împărăţia lui Dumnezeu şi adevărul ei, iar restul va veni de la sine"*. Prinţul lui Tolstoi şi Prinţul lui Soloviov au obiecţii absolut identice la adresa zadarnicei căutări a *restului* de către oameni. Descifrarea cu totul diferită a parabolei evanghelice de către Domnul Z (după *Luca*, cap.20) îl vizează, aşadar, pe Tolstoi, şi încă la modul cel mai transparent. Multe detalii ulterioare îl deconspiră pe adresantul real, inclusiv pasajul în care Doamna, mimînd trecerea de partea Prinţului, rezumă învăţătura acestuia şi a învăţătorilor lui, care ar trebui cuprinsă într-o cărticică numită *L'esprit de l'Évangile*, un nou catehism pe înţelesul tuturora, graţie căruia să nu te mai încurci în feluritele prescripţii care ţi se adresează mereu; şi urmează enumerarea unor astfel de îndemnuri contradictorii, legate de renunţarea la avere în favoarea celor sărmani, răul pe care-l reprezintă banii, menirea femeii, „prima treaptă" (a nu consuma carne, dar nici tutun ori vodcă), serviciul militar ca principal rău şi alte lucruri cărora nu-i cu putinţă să le dai de capăt — care constituie *toate* îndemnuri tolstoiene! Prinţul le găseşte de îndată acestora numitorul comun în principiul neîmpotrivirii la rău prin violenţă. Domnul Z demontează falsul creştinism al învăţăturii care, fără voie, devine anticreştină, pînă la a-i conveni pe deplin lui Antihrist. Domnul Z ajunge la lectura povestirii călugărului Pansofie despre Antihrist tot din imboldul de a demasca pseudocreştinismul tolstoian şi ravagiile pe care acesta ar fi în stare să le producă. Retroactiv întreaga pledoarie a Domnului Z, pe parcursul tuturor dialogurilor, se dovedeşte îndreptată împotriva Prinţului, *adică* împotriva învăţătorului său, Lev Tolstoi. Că acest lucru este urmărit de Soloviov — o aflăm din

Prefața scrisă la urmă. Ironia la adresa „sfredelitorilor” ce se închină „găurii” din izbă ar putea fi socotită întîmplătoare și forțat legată de adepții noilor religii ale vidului, inclusiv de adepții credințelor budiste. Un mic efort ne readuce însă în memorie pe bătrînul sectant interlocutor al prințului Nehliudov spre sfîrșitul călătoriei acestuia spre Siberia, sectant care propovăduiește un creștinism elementar, despuiat de orice însemn bisericesc; „se vede treaba că ești un păgîn dintre «găurari». Te închipui la o gaură, spuse surugiul...” de față la discuția lui cu Nehliudov (partea a treia, capitolul XXI). Influențat de comportamentul cristic al bătrînului sectant, Nehliudov servește — nemărturisit — ca prototip al Prințului; iar Tolstoi e denunțat ca învățător al amîndurora.

5. În ce constă însă învățătura pozitivă a Domnului Z și a inspiratorului său? În asumarea decisivă a negativității consubstanțiale lumii, istoriei, oamenilor. Dacă optimismul naiv e refuzat, fiindcă se încrede în binele autotelic și victorios, iar prin această pioasă dezarmare facilitează ascensiunea răului —, pesimismul are, în schimb, avantajul lucidității, conformîndu-se și prevestirilor Scripturii. Cine se încrede excesiv și exclusiv în pozitivitate se supune negativității și chiar o favorizează (Prințul, Tolstoi). Cine privește în față negativitatea o recunoaște ca mai puternică și ca posibil-probabil izbînditoare, dacă nu azi, atunci mîine — se înarmează pentru a o înfrunta, iar în cele din urmă a-i susține înfrîngerea.

În primul dialog Domnul Z îl întreabă pe Prinț pentru ce nu a înfrînt Hristos răul din sufletul lui Iuda, al lui Irod, al marilor preoți ori al tîlharului hain? Oare nu a putut sau nu a vrut să-i facă buni? Oare nu a fost suficient de pătruns de adevăratul spirit evanghelic? Răspunsul se amplifică în motivul central din al treilea dialog. Răul nu numai că există, dar se dovedește chiar mai puternic decît binele. Un creștin fidel esenței creștinismului nu se irosește neputincios în bunăvoință și laude, ci disociază în permanență binele de rău, promovează distincția, ruptura, războiul necesar între opuși — finalmente între Hristos și Antihrist. Hristos nu a adus o pace rea între extreme, ci acea pace finală bună care presupune, obligatoriu, lupta premergătoare necruțătoare împotriva răului. Căci răul, răul cu adevărat existent, se manifestă ca rău din sufletul individual, ca rău din viața socială și mai ales ca rău fizic: ca moarte. Acesta este răul-limită, de care pînă una-alta nimic nu ne poate izbăvi pe nici unul dintre noi. În consecință, unica soluție este învierea. Hristos ne-a oferit modelul suprem; propria Lui înviere. Iar învierea viitoare, cea a tuturora, va înfăptui, ea și numai ea, binele definitiv. Deocamdată însă lumea echivalează cu împărăția morții, care nu poate fi, aici și acum, contracarată decît prin inspirația bine-

lui, prevestind mîntuirea prin înviere; învierea nu la figurat, ci la propriu, în scopul salvării din împărăţia morţii, inspirată de către diavol. Nu ajută să lauzi stăpînul, voia stăpînului, obligaţiile faţă de stăpîn (cum fac tolstoienii!), deoarece el, stăpînul, ar putea fi un impostor, Dumnezeul acestui veac, purtînd cu abilitate doar o mască a binelui. De aceea în unii apărători ai creştinismului transpare Iuda-vînzătorul!

Acesta e momentul în care Domnul Z aduce manuscrisul lui Pansofie. *Scurta povestire despre Antihrist* ar putea fi socotită un pandant la *Marele inchizitor*. Nuvela atribuită de Dostoievski lui Ivan Karamazov întreprinde tot o incursiune în împărăţia răului. De astă dată vrăjmaşul lui Hristos ia însă o înfăţişare inedită, potrivit intuiţiei lui Soloviov mai concordantă cu secolele următoare. Pe al douăzecilea el îl vede ca epoca ultimelor mari războaie; iar pe al douăzeci şi unulea — ca epoca unei păci mincinoase, instaurată într-o unitară împărăţie europeană şi apoi universală, care se dovedeşte curînd a fi împărăţia răului generalizat. Panmongolismul l-a obsedat pe Soloviov încă într-o poezie a sa din 1894. Patru rînduri din această poezie — autocitată — formează motoul povestirii. (Primele două rînduri le va folosi şi A. Blok ca moto al poemului său din 1918, *Sciţii*, rearticulînd locul Rusiei între Asia şi Europa.) Răscoala boxerilor izbucnită în China în 1899 a alimentat temerile mai vechi ale lui Soloviov. Începutul povestirii descrie subjugarea Europei de către asiatici. Este treapta decăderii vizibile. Ceea ce urmează însă revanşei europene asupra stăpînitorilor barbari constituie forma ascunsă a depravării, sofisticat disimulată într-o aparentă împlinire. Asupra acestei faze îşi concentrează atenţia autorul. Aici ascute el la extrem polemica împotriva falşilor creştini, de tipul tolstoienilor. În viziunea sa, lumea va asista la înlocuirea materialismului teoretic printr-un spiritualism declarat — numai că genialul exponent al noului spiritualism se va mulţumi cu un bine apărat declarativ şi instaurat fraudulos. Psihologic falsul va proveni dintr-o exclusivă iubire de sine, dintr-un orgoliu nemăsurat, din tentativa nesăbuită de a se substitui lui Hristos. A dori să fii binefăcătorul omenirii în locul Mîntuitorului înseamnă a acţiona împotriva Lui. Şi cine altul decît diavolul l-ar putea susţine într-o atare acţiune? Acel genial spiritualist se lasă ispitit de diavol, aruncîndu-se în prăpastie. Şi nu-l mai poate salva decît necuratul. Prevestirile apocaliptice se împlinesc abia acum şi abia prin el, mult mai grav decît în urma invaziei mongole. Căci „omul viitorului”, frumos, puternic şi înţelept, cucereşte lumea mai întîi cu lucrarea sa *Calea deschisă către pacea universală şi bunăstare* (în viziunea lui Soloviov, tot un program utopic de esenţă tolstoiană), iar apoi ca împărat roman, nou stăpînitor al Pămîntului. Ideea constă în capacitatea supraomului de a instaura atît pacea universală cît şi o îndestulare treptată,

în care fiecare să primească după capacităţi, iar fiecare capacitate să se măsoare după muncă şi merite — formulare comunistă în spirit şi apropiată în litera ei de celebra teză din critica marxistă a *Programului de la Gotha*.

Egalitatea universală a celor sătui e o proiecţie utopică în care Soloviov leagă noul spiritualism de materialismul desuet. Această ciudată simbioză (parcă între Nietzsche, Tolstoi şi Marx) este însă un creştinism fără Hristos, prin urmare un anticreştinism. Cînd Antihrist vrea să reunească bisericile creştine, mulţumindu-i şi pe Papa Petru al II-lea, şi pe stareţul ortodox Ioan, şi pe protestantul Ernst Pauli (nume derivate evident din cele ale apostolilor Petru, Pavel şi Ioan), cînd ţine să ofere catolicilor autoritatea spirituală, ortodocşilor — datina sfîntă, iar protestanţilor — credinţa personală în adevăr şi cercetarea liberă a Scripturii şi îi iscodeşte pentru a afla ce nu le este pe plac, ce omisese el din ofertele sale, stareţul Ioan dă un răspuns care este şi al Domnului Z., şi al lui Soloviov: în creştinism totul rezidă în Hristos, în întruparea Lui, învierea Lui şi a doua Lui venire izbăvitoare. Antihrist nu i se poate însă închina lui Hristos, drept care îl va ajuta diavolul atît cît va putea el să-l ajute, după care va fi înghiţit de infern, iar evreii şi creştinii ucişi de Antihrist vor învia graţie celei de a doua veniri a lui Hristos.

Pilda lui Pansofie — Domnul Z — Soloviov este clară. Şi străveziu şi detaliul din final, anume cea de a doua fugă a Prinţului, de astă dată tocmai cînd stareţul Ioan îi tălmăcea lui Antihrist esenţa învăţăturii creştine. Această esenţă cristică nu le este falşilor creştini pe plac şi de aceea e omisă de ei din învăţătura lor; cel puţin aşa susţine Soloviov.

Autorul a avut nevoie de această „povestire" — în locul expunerii dialogate de pînă atunci — pentru a-şi duce la bun sfîrşit şi polemica, şi apologia. Pătruns de cele mai sumbre prevestiri asupra viitorului, către finele vieţii, Soloviov reactualizează în povestirea sa o seamă de sugestii apocaliptice din Noul Testament (vezi *Matei*, 24; *Marcu*, 13; Epistola a doua către Tesaloniceni a Sf. Apostol Pavel; dar mai cu seamă Apocalipsa Sf. Ioan Teologul). Dacă Antihrist şi ajutorul său Apolloniu doresc o unificare rea a creştinilor, în schimb Petru şi Ioan înviaţi se înfrăţesc, în cele din urmă, cu profesorul Pauli, ultimii recunoscîndu-l pe Petru drept păstorul tuturor oilor lui Hristos: reminiscenţă a tentativelor lui Soloviov de a promova uniunea bisericilor creştine sub oblăduirea papalităţii. Deznodămîntul bun nu va veni însă decît după traversarea celor mai cumplite încercări. Răspunzători de ele ar fi, după opinia avansată, nu numai şi nu atît necredincioşii, cît mai ales falşii credincioşi. Argumentele împotriva lor, în speţă şi cu deosebire împotriva lui Tolstoi, reprezintă o filă importantă din istoria culturii ruse de la sfîrşitul veacului trecut. Acuza că tocmai un asemenea creşti-

nism, redus la prescripţii elementare şi din care lipseşte tocmai esenţialul, se face răspunzător pentru o viitoare posibilă degringoladă — rămîne o presupunere avansată de *una* dintre părţile aflate în dispută. Marele „dialog" Soloviov — Tolstoi a fost în cele din urmă purtat numai de către una dintre părţi, de Soloviov, prin lucrarea sa finală, care se metamorfozează astfel într-un „monolog". Tolstoi nu-i va răspunde direct. Dar pentru a cîntări implicitele lui contraargumente, vor trebui publicate — tot în colecţia noastră — principalele lui tratate etic-religioase. Numai după ce vom avea acces şi la ele vom fi în măsură să cîntărim nu doar dreptăţile şi nedreptăţile ambelor viziuni, întemeiate amîndouă pe moralitatea creştină, dar şi măsura confirmării sau infirmării lor de către secolul nostru.

În privinţa din urmă, pesimismul „dialogurilor" şi al „povestirii" pare a fi fost — deocamdată — confirmat. Dacă vom privi textul ca pre-text, vom fi uluiţi de tot ce a reuşit să presimtă Soloviov din textura acestui secol cumplit. În această perspectivă, el se dovedeşte tot atît de vizionar ca şi Dostoievski în fantazarea sa despre „şigaliovism" sau despre „Marele inchizitor" — sau precum Kafka, Beckett, Orwell în halucinaţiile lor. Antihrist e prevestit de către Soloviov în 1900, ultimul an dintr-un veac în care încrederea Politicianului în progres mai putea fi luată în serios. Acest progres i se pare Domnului Z a fi „un simptom al sfîrşitului"; sfîrşit revelat — printr-o antirevelaţie — de către Antihrist.

O imagine sumbră. Dar să ascultăm şi opinia lui Cehov, expusă în două scrisori din acelaşi an 1900: „Pe nimeni nu l-am iubit ca pe el [pe Soloviov, evident]; sînt necredincios, dar din toate speciile credinţei, credinţa lui îmi pare cea mai apropiată şi mai convingătoare". „În ceea ce-l priveşte pe Vl. Soloviov, nu pot fi de acord cu dumneavoastră. Desigur, Tolstoi e un om mare, dar ce să faci dacă Vl. Soloviov crede în învierea trupească, în cultura europeană? Tonul celor *Trei palmieri* [ne amintim, titlul variantei publicate în revistă] poate să nu placă, dar se poate spune: «Chestiune de gust»."

Disputa dintre răul cu îndîrjire prevestit de Soloviov şi binele cu naivitate copilărească aşteptat de Tolstoi continuă. Secolul al douăzecilea confirmă mai degrabă prevestirile rele. Secolul al douăzeci şi unulea va hotărî dacă încercările au fost şi vor mai fi toate — întru bine?!

Ion IANOŞI

TREI DIALOGURI

despre război, progres
şi sfîrşitul istoriei universale,
cuprinzînd şi o scurtă povestire
despre Antihrist

PREFAȚĂ

Să fie oare *răul* numai un neajuns firesc, o imperfecțiune ce dispare de la sine o dată cu sporirea binelui, ori este o *forță* reală, ce *stăpînește* prin ispită lumea noastră, așa încît pentru o luptă eficientă împotriva lui să fie nevoie de un punct de sprijin într-un alt nivel al existenței? Această problemă vitală poate fi cercetată și soluționată clar doar în cadrul unui sistem metafizic integral. Începînd să lucrez la această problemă pentru cei capabili și înclinați spre *raționalismul abstract**, simțeam, totuși, cît de importantă este problema răului pentru toată lumea. Acum vreo doi ani, o oarecare schimbare în dispoziția mea sufletească, schimbare despre care este nevoie să spun mai multe acum, a trezit în mine dorința puternică și neclintită de a pune în lumină într-un mod concret și accesibil tuturor acele aspecte majore ale problemei răului care trebuie să-i privească pe toți. Mult timp n-am găsit forma potrivită spre a-mi înfăptui ideea. Însă în primăvara anului 1899, în străinătate, s-a închegat dintr-odată și a fost scris în cîteva zile primul dialog pe această temă, iar apoi, după ce m-am întors în Rusia, am scris și celelalte două dialoguri. Astfel s-a născut de la sine această formă orală, reprezentînd modalitatea cea mai simplă de a exprima ceea ce voiam să spun. Această formă a dialogului întîmplător, monden, arată suficient de clar că în această lucrare nu trebuie căutată nici o cercetare științifico-filozofică, nici o predică religioasă. Sarcina mea aici e mai mult apologetică și polemică: am vrut, pe cît am putut, să dezvălui clar acele laturi vitale ale adevărului creștin legate de problema răului care sînt din multe perspective învăluite în ceață, îndeosebi în ultima vreme.

---

* Începutul acestei lucrări a fost publicat de mine în primele trei capitole ale filozofiei teoretice („Probleme de filozofie și psihologie" 1897, 1898 și 1899).

Cu mulţi ani în urmă am citit o ştire în legătură cu o nouă religie apărută pe undeva, prin guberniile răsăritene. Această religie, ai cărei adepţi se numeau *vertidîrniki* (sfredelitori de găuri) sau *dîromoliai* (cei ce se roagă la gaură)[1], consta în faptul că aceşti oameni făceau undeva într-un perete dintr-un colţ întunecat al izbei lor o gaură de mărime potrivită şi, lipindu-şi buzele de ea, repetau de multe ori şi cu insistenţă: „Izba mea, gaura mea, mîntuieşte-mă!" S-ar părea că obiectul cultului divin n-a mai atins nicicînd un asemenea grad extrem de simplificare. Dar dacă divinizarea unei banale izbe ţărăneşti şi a unui simplu orificiu făcut de mîna omului în peretele acesteia este o erezie clară, atunci trebuie spus că măcar era o erezie sinceră: aceşti oameni erau complet smintiţi, însă nu înşelau pe nimeni; izba chiar aşa o şi numeau: *izbă*, iar locul sfredelit în peretele acesteia îl numeau pe drept cuvînt: *gaură*.

Însă religia *sfredelitorilor* a cunoscut curînd o „evoluţie" şi s-a supus „transformării". În noua sa formă ea şi-a păstrat vechea slăbiciune a gîndirii religioase şi îngustimea intereselor filozofice, vechiul realism primitiv, şi-a pierdut însă onestitatea de pînă atunci: izba a primit acum numele de „împărăţie a Domnului *pe pămînt*", iar gaura a-nceput să se numească „noua Evanghelie"; şi ce-i mai rău e că diferenţa dintre această falsă Evanghelie şi cea adevărată, diferenţă identică celei dintre gaura făcută într-o bîrnă şi copacul viu şi întreg, această diferenţă esenţială noii evanghelişti încercau prin toate mijloacele s-o facă să fie trecută cu vederea şi s-o ascundă.

Eu nu vreau nicicum să afirm legătura directă istorică ori „genetică" dintre secta primară a „sfredelitorilor" şi propovăduirea falsei împărăţii a Domnului şi a falsei Evanghelii, faptul neavînd însemnătate nici pentru intenţia mea cea simplă: să arăt clar identitatea esenţială dintre cele două „învăţături" făcînd acea diferenţă morală pe care am amintit-o. Iar identitatea constă în caracterul pur negativ şi în lipsa de conţinut a ambelor „concepţii despre lume". Dar sfredelitorii „intelectuali" nu-şi dau lor înşile numele de sfredelitori, ci se numesc creştini, iar ceea ce propovăduiesc numesc Evanghelie, însă creştinismul fără de Hristos şi Evanghelie, adică *vestea cea bună*, fără acel *bine* care-ar merita să fie propovăduit, deci fără învierea reală întru deplinătatea unei vieţi fe-

ricite, nu reprezintă decît un *loc vid*, ca o gaură banală sfredelită într-o izbă ţărănească. Puteam să nu vorbim despre aceste lucruri, dacă deasupra găurii raţionaliste nu s-ar fi pus un fals steag creştin, care să ispitească şi să tulbure o mulţime de persoane. Atunci cînd oameni care cred şi afirmă încetişor că Hristos a *îmbătrînit*, că e *depăşit* ori că nici măcar n-a existat, că e un mit inventat de apostolul Pavel, cînd aceşti oameni continuă cu înverşunare să se numească „adevăraţi creştini" şi să-şi ascundă predica locului lor vid în spatele cuvintelor răstălmăcite ale Evangheliei, indiferenţa şi neluarea în seamă plină de îngăduinţă nu-şi mai au locul: din cauza infestării atmosferei morale cu minciună sistematică, conştiinţa socială cere sus şi tare ca să se spună lucrului celui rău pe nume. Adevărata problemă a acestei polemici *nu este combaterea falsei religii, ci descoperirea adevăratei minciuni*.

Această minciună nu are nici o scuză. Între mine, ca autor a trei lucrări interzise de cenzura religioasă[2], şi aceşti editori a multe cărţi, broşuri şi foi din străinătate nu poate să apară la modul serios problema obstacolelor exterioare din calea unei depline sincerităţi în acest sens. Îngrădirea libertăţii religioase care mai dăinuie la noi reprezintă una din durerile mele cele mai mari şi mai profunde, căci văd şi simt cît sînt de dăunătoare şi apăsătoare aceste îngrădiri exterioare nu numai pentru cei ce le încearcă pe pielea lor, ci în primul rînd pentru cauza creştinismului în Rusia şi, prin urmare, pentru poporul rus şi, prin urmare, şi pentru statul rus.

Însă nici un fel de condiţie exterioară nu-l va împiedica pe omul convins şi de bună credinţă să-şi exprime pînă la capăt convingerea. Dacă acest lucru nu poate fi făcut acasă, el poate fi făcut în străinătate; şi cine se foloseşte de această posibilitate mai mult decît propovăduitorii falsei Evanghelii, atunci cînd este vorba despre probleme *aplicate* de politică şi religie? Iar cu privire la problema principală şi principială: pentru a te abţine de la nesinceritate şi fals nici nu trebuie să pleci în străinătate, căci nici un fel de cenzură rusească nu-ţi cere să declari convingeri pe care nu le ai, nu-ţi cere să te prefaci să crezi în ceea ce nu crezi, că iubeşti şi respecţi ceea ce dispreţuieşti şi urăşti. Ca să fie consideraţi de bună-credinţă faţă de o anumiă Personalitate istorică şi cauza Sa, propovăduitorilor vidului li se cerea un singur lucru în Rusia: să

nu vorbească despre respectiva Persoană, să o „ignore". Dar ce ciudat! Aceşti oameni nu doresc, în această problemă, să se bucure nici de dreptul de-a vorbi în străinătate. Şi aici, şi acolo ei preferă să adere exterior la Evanghelia lui Hristos; nici aici, nici acolo ei nu doresc, nici în mod direct — prin cuvînt hotărît, nici indirect — prin tăcere grăitoare, să-şi arate adevărata atitudine faţă de Cel ce a întemeiat creştinismul, şi anume faptul că El le este complet străin, că nu au defel nevoie de El şi că El reprezintă pentru ei o piedică.

Din punctul lor de vedere, ceea ce propovăduiesc este *de la sine* înţeles, aşteptat şi salvator pentru toată lumea. „Adevărul" lor se sprijină pe sine însuşi şi dacă o anumită personalitate istorică este de acord cu acest adevăr, atunci cu atît mai bine pentru această personalitate; ceea ce nu-i conferă însemnătatea unei mari autorităţi pentru ei, mai ales dacă respectiva personalitate a spus şi a făcut multe lucruri care pentru ei înseamnă şi „ispită" şi „nebunie".

Iar dacă datorită slăbiciunii omeneşti aceşti oameni încearcă dorinţa de nebiruit de a-şi sprijini convingerile nu numai pe propria „raţiune", ci şi pe o autoritate istorică oarecare, atunci de ce nu şi-ar căuta în istorie pe altcineva, mai potrivit pentru ei? Iar acest cineva chiar există şi e gata de mult — fondatorul larg răspînditei religii budiste. Acesta chiar a propovăduit ceea ce le trebuia lor: neîmpotrivirea, seninătatea, non-acţiunea, abstinenţa ş.a.m.d., şi chiar a reuşit, *fără martiriu*, „să facă o carieră strălucită"* pentru religia sa; într-adevăr, cărţile sfinte ale budiştilor propovăduiesc *vidul*, şi pentru totalul lor acord cu noua învăţătură mai era nevoie de simplificarea unor detalii. Sfînta Scriptură a evreilor şi creştinilor este, dimpotrivă, plină şi îmbibată de conţinut spiritual pozitiv, care neagă şi vidul vechi şi pe cel nou, şi pentru a lega propovăduirea cea nouă de vreo cugetare din Evanghelie sau Proroci, este necesar ca prin toate neadevărurile să fie ruptă legătura respectivei cugetări şi cu întreaga carte, şi cu contextul apropiat, — în timp ce sutrele, cărţile sfinte budiste oferă o mulţime de învăţături şi legende potrivite, din aceste cărţi nefiind nimic străin, nici ca esenţă, nici ca spirit, noii învăţături. Înlocuindu-l pe „rabi-

* Expresia nu-mi aparţine.

nul galilean" cu descendentul din neamul Şakia, falşii creştini n-ar fi avut nimic real de pierdut — cel puţin după părerea mea — şi anume: posibilitatea de a fi, chiar şi în erezie, de bună credinţă şi, în oarecare măsură, consecvenţi. Dar ei nu vor dori acest lucru...

Lipsa de conţinut a învăţăturii noii „religii" şi contradicţiile logice ale acesteia sar prea tare în ochi; şi din acest unghi de vedere am fost nevoit (în cel de-al treilea dialog) să prezint o scurtă, dar completă listă de concepte care se distrug în mod evident unul pe altul şi care e greu de crezut c-ar mai putea impresiona pe altcineva în afară de un tip răsuflat cum e Prinţul meu. Dar dacă aş reuşi să deschid ochii cuiva asupra celeilalte laturi a problemei şi să fac vreun suflet înşelat, însă viu, să simtă întreaga falsitate morală a acestei teorii distructive în ansamblul ei, scopul polemic al acestei cărticele ar fi atins.

De altfel, sînt profund convins că un cuvînt de demascare a neadevărului rostit pînă la capăt, chiar dacă n-ar avea asupra nimănui o acţiune pozitivă imediată, reprezintă totuşi, pe lîngă o împlinire subiectivă a datoriei morale a celui ce-l rosteşte, şi o măsură sanitară spiritualmente sensibilă în viaţa întregii societăţi, în mod fundamental utilă acesteia atît în prezent cît şi pentru viitor.

Problema polemică a acestor dialoguri se leagă la mine de una pozitivă: de prezentarea problemei luptei împotriva răului şi a sensului istoriei din trei puncte de vedere diferite, din care unul, cel religios şi legat totodată de viaţa comună de zi cu zi, punct de vedere aparţinînd trecutului, este enunţat îndeosebi în prima discuţie, în luările de cuvînt ale Generalului; cel de-al doilea, cultural-progresist, ce domneşte în prezent, este expus şi argumentat de Politician, îndeosebi în cea de-a doua discuţie, iar al treilea punct de vedere, necondiţionat religios, care mai are încă de demonstrat propria-i însemnătate decisivă în viitor, este arătat în cea de a treia discuţie în cugetările Domnului Z şi în povestirea călugărului Pansofie. Deşi eu personal sînt adeptul celui de-al treilea punct de vedere, recunosc adevărul relativ şi al primelor două, motiv pentru care am putut să redau cu aceeaşi imparţialitate cugetările şi formele de exprimare opuse ale Politicianului şi Generalului. Adevărul suprem nu exclude şi nici nu neagă condiţile preliminare ale manifestărilor proprii, ci le justifică, le umple de sens şi le pune în lumină. Dacă dintr-un anumit punct de vedere istoria universală

reprezintă tocmai Divina judecată universală — *die Weltgeschichte ist das Weltgericht*[3], trebuie spus că în însăşi noţiunea de „judecată Divină universală" intră o îndelungată şi complexă încleştare între forţele istorice ale binelui şi cele ale răului, iar pentru rezolvarea ei finală, această încleştare presupune cu aceeaşi necesitate şi o ascuţită luptă pentru supravieţuire între aceste forţe, şi o cît mai mare dezvoltare interioară, drept urmare — paşnică, a acestor forţe în mediul cultural comun. De aceea, în faţa adevărului suprem, atît Generalul, cît şi Politicianul au amîndoi dreptate, iar eu m-am implicat cu toată sinceritatea şi în punctul de vedere al unuia şi în punctul de vedere al celuilalt. Strîmb la modul absolut este principiul răului şi al minciunii în sine, şi nu acele modalităţi de luptă împotriva lui cum ar fi sabia luptătorului ori pana diplomatului: aceste *instrumente* trebuie să fie apreciate conform oportunităţii lor reale în anumite condiţii; şi de fiecare dată se dovedeşte a fi cel mai bun acel instrument, a cărui utilizare serveşte binele într-un mod mai potrivit, adică mai eficient. Şi Sf. Alexie[4], mitropolitul, atunci cînd îşi reprezenta paşnic pe cnejii ruşi în Hoardă, şi preacuviosul Serghie[5], atunci cînd binecuvînta armele lui Dmitri Donskoi[6] împotriva aceleiaşi Hoarde, amîndoi deopotrivă erau slujitori ai aceluiaşi bine — multiform şi multilateral.

„Dialogurile" despre rău, despre lupta armată şi cea paşnică împotriva acestuia trebuiau să se încheie arătînd ultima, extrema manifestare a răului în istorie, înfăţişînd triumful de scurtă durată al răului şi căderea lui definitivă. Iniţial am expus şi acest subiect în aceeaşi formă dialogată ca a celor anterioare şi cu acelaşi adaos de umor. Dar critica prietenească m-a convins că un atare mod de exprimare este de două ori nepotrivit: mai întîi pentru că pauzele şi replicile colaterale cerute de dialog împiedică menţinerea trează a interesului pentru povestire, iar în al doilea rînd pentru că tonul banal, ba chiar glumeţ, al conversaţiei nu corespunde semnificaţiei religioase a obiectului discuţiei. Considerînd aceste observaţii îndreptăţite, am modificat redactarea celui de-al treilea dialog, introducînd în el citirea integrală a unei „scurte povestiri despre Antihrist" din manuscrisul unui monah răposat. Această povestire, anterior citită de mine în public, a trezit, atît în societate, cît şi în presă, nu puţine nedumeriri şi răstălmăciri, a căror ca-

uză principală este foarte simplă: insuficienta cunoaştere, la noi, a mărturiilor Cuvîntului Dumnezeiesc şi ale predaniei bisericeşti despre Antihrist.

Sensul interior al Antihristului, ca impostor religios, care-şi obţine atributele de Fiu al Domnului prin „rapt" şi nu prin eroism spiritual, legătura sa cu falsul proroc-taumaturg[7], ce-i ispiteşte pe oameni cu minunile sale reale ori mincinoase, originea obscură şi voit păcătoasă a Antihristului însuşi, care obţine prin acţiunile forţei răului poziţia sa exterioară de monarh universal, evoluţia generală şi sfîrşitul activităţii sale, ca şi unele trăsături particulare caracteristice lui şi falsului său proroc, cum ar fi „pogorîrea focului ceresc", uciderea celor doi martori ai lui Hristos, expunerea cadavrelor acestora pe străzile Ierusalimului ş.a. — toate acestea se găsesc în Cuvîntul Domnului şi-n predania străveche[8]. Pentru legătura evenimentelor şi concreteţea povestirii au fost necesare amănunte fie bazate pe considerente istorice, fie oferite de imaginaţie. Celor din urmă — cum sînt găselniţele semispirituale, semiiluzioniste ale magului universal cu vocile subpămîntene, cu artificiile ş.a.m.d. — nu le-am dat, desigur, o mare importanţă şi se pare că sînt îndreptăţit să aştept de la „criticii" mei o atitudine asemănătoare în acest sens. În ceea ce priveşte alt fapt, foarte important, — caracteristicile întruchipărilor celor trei confesiuni la sinodul ecumenic, acestea au putut fi observate şi apreciate doar de aceia cărora istoria şi viaţa bisericească nu le sînt străine.

Caracterul falsului proroc dat în Apocalipsă şi destinaţia acestuia indicată acolo direct — şi anume de a-i înşela pe oameni în folosul Antihristului[9] — fac necesar să i se atribuie tot soiul de minunăţii din domeniul magiei şi iluzionismului. Se ştie precis, *dass sein Hauptwerk ein Feuerwerk sein wird*[10]: „Săvîrşea semne mari, pînă acolo că făcea chiar să se pogoare foc din cer pe pămînt, în faţa oamenilor" (Apoc. XIII, 13). Tehnica magică şi mecanică folosită în acest scop nu putem s-o cunoaştem dinainte; putem doar să fim convinşi că peste două sau trei secole va fi foarte departe de cea actuală; însă nu mă angajez să spun ce anume va putea să facă în condiţiile unui asemenea progres un atare făcător de minuni. Unele trăsături concrete şi amănunte din povestirea mea sînt admise doar ca lămuriri pentru întruchiparea unor relaţii esenţiale autentice, pentru ca acestea să nu rămînă nişte scheme goale.

În tot ce se spune despre panmongolism[11] şi invazia asiatică în Europa trebuie, de asemenea, făcută distincţia dintre esenţial şi amănunte. Însă, nici cel mai însemnat fapt de aici nu are, bineînţeles, acea incontestabilă veridicitate pe care o au venirea viitoare şi soarta Antihristului şi a falsului său proroc. În istoria relaţiilor mongolo-europene nu este luat nimic direct din Sfînta Scriptură deşi multe lucruri au suficiente puncte de sprijin aici. În general, această istorie este un şir de consideraţii probabile bazate pe date reale. Personal consider că această probabilitate este aproape de posibilitate, şi nu sînt singurul care gîndeşte aşa, mai sînt şi alte persoane, mai importante... Pentru desfăşurarea povestirii am fost nevoit să confer acestor consideraţii asupra viitoarei ameninţări mongole diverse amănunte pe care, se-nţelege, nu le consider infailibile şi de care m-am străduit să nu fac abuz... Pentru mine a fost mai important să definesc cît mai real viitoarea ciocnire teribilă dintre două lumi şi prin aceasta să argumentez concret necesitatea imperioasă a păcii şi a prieteniei sincere dintre naţiunile europene.

Dacă încetarea *generală* a războaielor o consider imposibilă înaintea unei catastrofe definitive, în apropierea strînsă şi conlucrarea paşnică a tuturor popoarelor *creştine* văd calea nu numai posibilă, ci chiar necesară şi moralmente obligatorie întru salvarea lumii creştine de la a fi înghiţită de stihii inferioare ei.

Pentru a nu lungi şi a nu complica povestirea am omis din textul dialogurilor o altă previziune despre care voi spune două cuvinte aici. Consider că succesul panmongolismului va fi dinainte favorizat de acea luptă acerbă şi istovitoare pe care unele state europene vor fi nevoite s-o poarte împotriva Islamului revigorat în Asia Apuseană, în Africa Septentrională şi Centrală. Un rol mai mare decît se crede în mod obişnuit îl joacă activitatea secretă şi neobosită a frăţiei religios-politice *Senusia*, care are, pentru mişcările lumii musulmane contemporane, aceeaşi însemnătate de frunte pe care în mişcările lumii budiste o are ordinul tibetan al *kelanilor* din Lhasa[12], cu ramificaţiile sale indiene, chineze şi japoneze. Departe de mine duşmănia absolută faţă de budism şi cu atît mai mult faţă de islam, dar şi fără mine sînt destui cei ce vor să-şi ia ochii de la starea de fapt actuală şi viitoare.*

---

* À propos. Îmi sînt în continuare atribuite lucrări duşmănoase şi de demascare îndreptate împotriva fondatoarei neobudismului, răposata E. P. Blavatskaia.

Forțele istorice care domnesc asupra maselor omenirii se vor mai ciocni și se vor mai amesteca înainte ca acestei fiare ce se sfîșie pe sine să-i crească un nou cap — forța de uniune universală a Antihristului, care „va rosti cuvinte mari și răsunătoare"[14] și va arunca învelișul strălucitor al binelui și adevărului asupra tainei celei mai mari nelegiuri în timpul manifestării ei finale; pentru ca — după cuvîntul Scripturii — pînă și cei aleși, dacă se poate, să fie ispitiți de marele păcat.[15] Suprema mea dorință, atunci cînd am scris această cărțulie, a fost să arăt din timp această mască înșelătoare sub care se ascunde bezna răului.

[...][16] *Duminica Învierii, 1900.*

Avînd în vedere acest lucru, consider necesar să afirm că nu m-am întîlnit cu domnia sa niciodată, că nu m-am ocupat de nici un fel de cercetare ori demascare a personalității sale și a fenomenelor produse de aceasta și că n-am tipărit nimic niciodată în acest sens (în ceea ce privește „Societatea teozofică" și teoria acesteia, v. articolul meu în Dicționarul lui Vengherov și recenzia la cartea lui Blavatskaia *Key to Theosophy* din „Russkoe obozrenie"[13]).

În grădina uneia dintre acele vile care, înghesuindu-se la poalele Alpilor, se oglindesc în profunzimea de azur a Mării Meditarane s-au adunat întîmplător în această primăvară cinci ruşi: un bătrîn şi călit în lupte General, un destoinic „bărbat de stat", venit aici să se odihnească de treburile teoretice şi practice ale statului — îl voi numi Politicianul; un tînăr Prinţ, moralist şi narodnic[17], ce se ocupa cu editarea unor diverse broşuri, mai mult sau mai puţin bune, pe probleme morale şi sociale; o Doamnă de vîrstă mijlocie, curioasă faţă de tot ceea ce este omenesc; şi încă un domn de vîrstă şi poziţie socială nedefinite — îl vom numi Domnul Z. Eu am asistat fără să spun nimic la discuţiile lor; unele mi s-au părut interesante şi le-am notat chiar atunci, avîndu-le proaspete în memorie. Primul dialog începuse în lipsa mea şi se purta pe marginea unui articol sau a unei broşuri cu privire la acea campanie literară împotriva războiului şi a serviciului militar, campanie condusă astăzi, pe urmele contelui Tolstoi[18], de baroana Suttner şi de Mr. Stad[19]. La întrebarea Doamnei, ce crede despre această mişcare, Politicianul a numit-o bine-intenţionată şi utilă; la asta Generalul s-a înfuriat deodată şi a început să-i ia răutăcios peste picior pe cei trei scriitori, numindu-i adevăraţi stîlpi ai înţelepciunii de stat, constelaţii călăuzitoare pe bolta politică şi chiar cele trei balene ce susţin pămîntul rus, la care Politicianul a remarcat: ei, s-or mai găsi şi altfel de peşti[20]. Acest fapt l-a umplut, nu se ştie de ce, de încîntare pe Domnul Z. care i-a obligat — după

propriile-i cuvinte — pe cei doi combatanţi să recunoască la unison cum că într-adevăr ei consideră că balena este un peşte, şi chiar să dea de comun acord o definiţie la ceea ce este un peşte, şi anume: un animal ce aparţine parţial de „serviciul mări" şi parţial de „departamentul comunicaţii maritime". De altfel cred că aceste lucruri le-a inventat chiar Domnul Z. Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, eu n-am reuşit să reconstitui aşa cum se cuvine începutul dialogului. Să-l compun din capul meu după modelul lui Platon şi al discipolilor săi nu m-am hotărît şi am început să-l notez de la acele cuvinte ale Generalului pe care le-am auzit atunci cînd m-am apropiat de cei ce discutau.

DIALOGUL ÎNTÎI

Audiatur et prima *pars!*[21]

GENERALUL *(agitat, vorbeşte stînd cînd în picioare, cînd jos, face gesturi repezite)*: Nu, nu, daţi-mi voie! Să-mi spuneţi doar un singur lucru: acum mai există ori nu *glorioasa oştire rusă întru Hristos?* Da sau nu?

POLITICIANUL *(întins pe un şezlong, vorbeşte pe un ton care aminteşte de ceva între zeii cei fără de griji ai lui Epicur, un colonel prusac şi Voltaire)*: Dacă mai există armata rusă? Bineînţeles că există. Aţi auzit cumva că ar fi fost dizolvată?

GENERALUL: Ei, haideţi, nu vă mai prefaceţi! Înţelegeţi perfect că nu asta am vrut să spun. Întreb dacă acuma mai am dreptul să numesc armata oştire glorioasă şi întru Hristos sau această denumire nu mai este potrivită şi trebuie înlocuită cu alta?

POLITICIANUL: A...deci asta vă frămîntă! Însă întrebarea n-aţi pus-o cui trebuia: adresaţi-vă mai bine departamentului de heraldică — acolo este locul unde sînt administrate diversele titluri.

DL Z *(vorbeşte de parcă ar avea un gînd ascuns)*: La întrebarea generalului departamentul de heraldică va răspunde cum că nu e interzisă prin lege folosirea titlurilor anterioare. Ce, parcă ultimul prinţ Lusignan nu se numea, fără să-l împiedice nimeni, rege al Ciprului, deşi, după starea-i corporală şi a averii nu putea nici măcar să bea vin de Cipru, darămite să conducă tot Ciprul? Aşa că, de ce nu ar merita şi armata contemporană să poarte titlul de „oştire întru Hristos"?

GENERALUL: Să poarte titlul! Deci albul şi negrul sînt un titlu? Dulcele şi amarul — un titlu? Eroul şi laşul — un titlu?

DL Z: Staţi, că doar ceea ce-am spus n-am spus de la mine, ci în numele acelor bravi bărbaţi ce respectă legile.

DOAMNA *(adresîndu-se politicianului)*: De ce rămîneţi la nivelul expresiilor? De bună seamă că generalul a vrut să spună ceva cînd a adus vorba de „oştirea întru Hristos".

GENERALUL: Vă mulţumesc. Iată ce-am vrut şi ce vreau să spun. Din vremuri de demult şi pînă mai ieri orice om de arme — soldat ori feldmareşal, n-are a face, — ştia şi simţea că s-a pus în slujba unei cauze importante şi drepte, nu *doar* folositoare ori necesară, cum ar fi, să zicem, vidanjarea ori spălatul rufelor, ci o cauză dreaptă, nobilă, de onoare, în sensul cel mai înalt al cuvintelor, cauză căreia i-au slujit întotdeauna oamenii cei mai buni, oameni de frunte, conducători ai popoarelor, eroi. Această cauză de care vorbesc a fost întotdeauna sfinţită şi preamărită în biserici, slăvită de toată lumea. Şi iată că-ntr-o bună zi aflăm deodată că trebuie să uităm toate aceste lucruri şi că trebuie să înţelegem propriile noastre persoane, ca şi locul nostru în lumea lui Dumnezeu, într-un sens contrar. Cauza ce-am servit-o şi cu care m-am mîndrit este declarată strîmbă şi păgubitoare, se dovedeşte că această cauză e potrivnică poruncilor Domnului şi simţămintelor omului, că reprezintă răul şi nenorocirea cele mai îngrozitoare, că toate popoarele trebuie să se unească împotriva acestei cauze şi că distrugerea ei nu e decît o chestiune de timp.

PRINŢUL: Dar oare n-aţi auzit şi pînă acum voci ce acuzau războiul şi serviciul militar ca rămăşiţe ale străvechilor porniri canibale?

GENERALUL: Ei, cum să n-aud? Am şi auzit şi-am şi citit, în diverse limbi! Dar să-mi fie cu iertare, pentru noi şi-ai noştri toate aceste voci de care spuneţi nu făceau gaură-n cer: le-am auzit şi le-am uitat. Pe cînd acum treaba e de altă natură: n-ai cum s-o ocoleşti. De-aia şi întreb, ce ne rămîne nouă de făcut? Drept cine trebuie să mă consider eu, adică orice militar, şi ce să văd în propria-mi persoană: un om adevărat ori un monstru al firii? Trebuie oare să-mi port mie însumi respect pentru că am slujit din toate puterile o cauză dreaptă şi însemnată ori trebuie să mă îngrozesc de acest lucru, să mă căiesc şi să-i implor cu smerenie pe toţi civilii să-mi ierte devoţiunea profesională?

POLITICIANUL: Ce mod năstruşnic de a pune problema! Ca şi cum v-ar cere cineva să faceţi ceva deosebit. Noile cerinţe sînt orientate nu spre domnia voastră, ci spre diplomaţi şi alţi „civili", care sînt prea puţin preocupaţi de „devoţiunea" dumneavoastră, ca şi de „iubirea de Hristos". În faţa dumneavoastră — ca şi pînă acum — stă o singură cerinţă: să îndepliniţi fără tăgadă ordinele superiorilor.

GENERALUL: Ei, da, domniile voastre, nefiind interesate de arta militară, e firesc să aveţi despre ea o imagine, după cum chiar dumneavoastră spuneaţi, „năstruşnică". După cîte văd, nu cunoaşteţi nici faptul că, în unele cazuri, ordinul superiorilor constă chiar în a nu aştepta şi a nu cere ordine de la superiori.

POLITICIANUL: Adică?

GENERALUL: Adică, imaginaţi-vă, de pildă, că prin voinţa conducerii eu sînt pus în fruntea unei întregi regiuni militare. Deci prin aceasta mi se ordonă să conduc din toate punctele de vedere oştirile încredinţate mie, să susţin şi să consolidez în mintea lor un anumit mod de a gîndi, să acţionez în sensul respectiv asupra voinţei lor, să dirijez într-un anume mod simţămintele lor, într-un cuvînt: să-i educ, ca să spun aşa, în sensul menirii lor. Minunat. În acest scop eu trebuie, printre altele, să dau în zonă ordine generale în numele meu, ordine pentru care să port răspunderea personală. Ei bine, dacă eu m-aş adresa conducerii superioare cerîndu-i să-mi dicteze ordinele sau măcar să mă îndrume cam în ce direcţie să le scriu, nu credeţi că aş fi răsplătit mai întîi cu un „prost bătrîn" şi mai apoi cu cea mai curată trecere în rezervă? Asta vrea să zică, cum că eu şi numai eu trebuie să acţionez asupra oştirilor mele într-un anumit spirit, care spirit se presupune a fi aprobat şi confirmat dinainte, o dată pentru totdeauna, de către conducerea superioară, astfel încît întrebările pe această temă ar fi o prostie ori o obrăznicie. Şi iată că acum acest „spirit anume", care în esenţă a fost cam acelaşi de la Sargon şi Assurbanipal şi pînă la Wilhelm al II-lea, tocmai acest spirit este pus deodată sub semnul îndoielii. Pînă mai ieri ştiam că trebuie să menţin şi să întăresc la ostaşii mei nu orice spirit, ci spiritul *de luptă* — capacitatea fiecărui soldat de a fi gata să-i bată pe duşmani ori să moară chiar el însuşi, fapt pentru care este neapărată nevoie de credinţa nestrămutată că războiul este o cauză sfîntă. Şi iată că această credinţă este lăsată fără temelie, cauza militară este lipsită, cum s-ar spune mai savant, de „instanţa sa moral-religioasă".

POLITICIANUL: Exageraţi îngrozitor. Nu se observă nici o astfel de schimbare radicală în concepţii. Pe de-o parte, şi pînă acum ştia toată lumea că războiul este un rău şi că este cu atît mai bine cu cît este mai puţin război; pe de altă parte, toţi oamenii serioşi înţeleg şi acum că războiul este un rău a cărui eliminare totală

este încă imposibilă în prezent. Deci este vorba nu despre distrugerea războiului, ci despre reducerea sa treptată şi — se prea poate — lentă, la limite foarte înguste. Iar vederea de principiu asupra războiului rămîne cea dintotdeauna: un rău inevitabil, o nenorocire ce poate fi suportată în situaţii extreme.

GENERALUL: Şi-atît?

POLITICIANUL: Atît.

GENERALUL (*sărind de pe scaun*): Dar în sinaxar v-aţi uitat vreodată?

POLITICIANUL: Adică în calendar? Da, m-am mai uitat să văd cînd e ziua onomastică a unuia sau a altuia.

GENERALUL: Şi n-aţi remarcat ce sfinţi îşi au locul acolo?

POLITICIANUL: Sfinţi de tot felul.

GENERALUL: Dar de ce condiţie socială?

POLITICIANUL: Cred că iarăşi de tot felul.

GENERALUL: Ei, uite, asta este, că nu sînt aşa de diferiţi.

POLITICIANUL: Cum aşa, n-o să-mi spuneţi că sînt cu toţii militari?

GENERALUL: Nu toţi. Doar jumătate.

POLITICIANUL: Vai, iarăşi exageraţi.

GENERALUL: Bine, bine, că doar nu le facem recensămîntul pentru statistică. Afirm numai că toţi sfinţii bisericii noastre ruse fac parte doar din două categorii: sînt ori monahi de diverse ranguri, ori prinţi, adică, după cum era în vechime, neapărat militari. Alt fel de sfinţi n-avem — am în vedere sfinţii de sex masculin. Ori monahi, ori militari.

DOAMNA: Dar pe fericiţii săraci cu duhul[22] îi uitaţi?

GENERALUL: Nicidecum! Însă cei săraci cu duhul sînt tot un soi de călugări, dar neformali. Pentru cler ei sînt ca şi cazacii pentru armată. Şi dacă o să-mi găsiţi printre sfinţii ruşi măcar un preot, ori un negustor, ori un dascăl, un conţopist, un orăşean sau un ţăran — într-un cuvînt, pe cineva care să nu fie monah ori militar, ei, atunci al dumneavoastră să fie tot ceea ce voi aduce eu duminica viitoare de la Monte-Carlo.

POLITICIANUL: Mulţumesc frumos. Vă las dumneavoastră toate comorile şi jumătate din sinaxar, ba vi-l las chiar pe tot. Însă vă rog să-mi explicaţi şi mie ce-aţi vrut, totuşi, să spuneţi cu descope-

rirea sau observația pe care-ați făcut-o? Doar nu vreți să spuneți că numai monahii și militarii pot reprezenta modele morale?

GENERALUL: N-ați ghicit întru totul. Chiar eu am cunoscut persoane de înaltă moralitate și în rîndul preoților, și al bancherilor, și printre funcționari, și printre țărani, iar persoana cea mai virtuoasă de care-mi pot aminti era doică în casa unui cunoscut de-al meu. Dar nu despre asta era vorba. Am spus ce-am spus despre sfinți, pentru că mă întreb cum ar fi putut să nimerească acolo atîția oameni de arme alături de monahi și înaintea reprezentanților tuturor celorlalte ocupații pașnice, civile, dacă faptele de arme ar fi fost dintotdeauna considerate un rău suportabil, cum era comerțul cu băuturi spirtoase sau ceva și mai rău? E clar că popoarele creștine, care și-au alcătuit sinaxare (că doar nu stau lucrurile așa numai la ruși, ci și la ceilalți e cam același lucru) nu numai că respectau, ci chiar respectau *în mod deosebit* condiția militară; și dintre ocupațiile lumești doar pe cea militară o considerau, ca să zic așa, capabilă să și-i educe pe cei mai buni reprezentanți pentru ca aceștia să devină sfinți. Asta este părerea care nu se potrivește cu campania actuală împotriva războiului.

POLITICIANUL: Dar ce, eu am spus că nu e *nici un fel* de schimbare? O oarece schimbare dorită se petrece cu siguranță. E adevărat că aureola religioasă ce încununa în ochii gloatei războiul și pe militari este dată la o parte. Dar lucrurile mergeau de mult spre asta. Și, practic, pe cine deranjează acest lucru? Doar pe clerici, căci producerea de *aureole*[23] e domeniul lor. Ei, va mai trebui scuturat pe ici pe colo cîte ceva. Ce nu va putea fi schimbat se va tălmăci în alt sens, iar restul va fi sortit unei nobile tăceri și uitări.

PRINȚUL: De altfel au și început unele nobile adaptări. Eu urmăresc, pentru edițiile mele, literatura noastră religioasă. Și-n două reviste am avut plăcerea să citesc cum că creștinismul condamnă în mod indiscutabil războiul.

GENERALUL: Nu se poate!

PRINȚUL: Nici eu nu mi-am crezut ochilor, dar vă pot arăta.

POLITICIANUL *(către general)*: Vedeți? Dar care-i problema dumneavoastră? Doar sînteți oameni de acțiune, nu meșteri ai vorbelor frumoase. Să fie orgoliul profesional și vanitatea? Dar atunci nu-i bine deloc. Iar eu repet, practic pentru dumneavoastră totul rămîne ca mai-nainte. Deși sistemul militarismului, de care nu mai

poate nimeni nici să răsufle de vreo 30 de ani încoace, trebuie să dispară acum, totuşi armatele rămîn, în anumite dimensiuni, şi, întrucît vor fi acceptate, adică recunoscute drept necesare, li se va pretinde să aibă aceleaşi virtuţi militare ca şi pînă acum.

GENERALUL: Da, sigur, dumneavoastră sînteţi maeştri în a dori brînză de iepure. De unde o să luaţi aceste virtuţi militare de care aveţi nevoie, cînd prima virtute, fără de care celelalte nu fac doi bani, constă în vitejia spiritului, care la rîndu-i se ţine pe credinţa în cauza cea sfîntă? Ei bine, cum se poate ajunge aici, dacă se va recunoaşte că războiul înseamnă crimă şi pierzanie, tolerate doar în cazuri inevitabile şi în situaţii-limită?

POLITICIANUL: Dar nici nu este nevoie ca militarii să recunoască una ca asta. N-au decît să se considere cei dintîi oameni din lume, pe cine deranjează lucrul ăsta? Doar v-am explicat că prinţului Lusignan îi este permis să se considere regele Ciprului, numai să nu ne ceară bani pentru vinul de Cipru. Să nu atentaţi la buzunarul nostru mai mult decît se cuvine şi atunci puteţi fi în propriii ochi sarea pămîntului şi splendoarea omenirii — cine o să vă împiedice?

GENERALUL: „Puteţi fi în propriii ochi"! Dar ce facem, stăm de vorbă pe lună? Ce, o să-i ţineţi pe oamenii de arme în vid toricellian, ca să nu ajungă pînă la ei nici un fel de influenţe exterioare? Şi asta în condiţiile în care serviciul militar este obligatoriu, general şi cu termen redus, şi-n care ziarele sînt ieftine! Nu, nu, treaba este foarte clară. O dată ce serviciul militar a devenit obligatoriu pentru toţi şi pentru fiecare, iar în întreaga societate, începînd cu reprezentanţii statului, cum aţi fi, de pildă, dumneavoastră, se formează o părere nouă, negativă despre arta militară, atunci această părere va fi asimilată, negreşit, şi de militarii înşişi. Dacă toţi, începînd cu conducerea, vor considera serviciul militar drept un rău *deocamdată* inevitabil, atunci, în primul rînd, nimeni nu va mai alege de bună voie profesiunea militară pentru toată viaţa, poate doar cine ştie ce pleavă a naturii care nu mai are oricum altceva de făcut; iar în al doilea rînd, toţi cei care vor trebui să-şi efectueze cu de-a sila serviciul militar o vor face cu aceleaşi sentimente cu care ocnaşii, ţintuiţi de roaba pe care-o împing, îşi cară lanţurile. Şi-atunci, ce să mai vorbim despre virtuţi militare şi spirit de luptă!

DL Z: Am fost întotdeauna convins că după introducerea serviciului militar general dizolvarea armatei, şi apoi şi a diverselor state, este doar o chestiune de timp; şi de timp nu foarte îndelungat, avînd în vedere mersul actual atît de accelerat al istoriei.

GENERALUL: Poate că aveţi dreptate.

PRINŢUL: Eu chiar cred că aveţi *cu siguranţă* dreptate, deşi pînă acum aceste lucruri nu mi-au trecut prin cap în forma asta. Însă este minunat! Gîndiţi-vă: militarismul generează sistemul serviciului militar general, ca formă extremă de expresie; şi iată că exact datorită acestui lucru se stinge nu numai militarismul de formulă nouă, ci dispar toate bazele străvechi ale orînduielii militare. Minunat.

DOAMNA: Prinţul chiar s-a înveselit la faţă. Ce bine! Că altminteri umbla tot timpul aşa de mohorît — nu semăna deloc cu „un adevărat creştin".

PRINŢUL: Prea multe lucruri triste sînt în jurul nostru; nu mai rămîne decît o singură bucurie: gîndul la triumful iminent al raţiunii, în ciuda oricăror obstacole.

DL Z: Faptul că militarismul se autodevorează în Europa şi în Rusia este indiscutabil. Dar ce bucurie şi triumf vor decurge din asta rămîne de văzut.

PRINŢUL: Cum? Vă îndoiţi de faptul că războiul şi starea beligerantă reprezintă *un rău indiscutabil* şi împins *pînă la extrem*, rău de care omenirea trebuie să se descotorosească *neapărat* şi *imediat*? Vă îndoiţi de faptul că distrugerea neîntîrziată şi deplină a acestui soi de canibalism ar reprezenta *în orice caz* un triumf al raţiunii şi al binelui?

DL Z: Da, sînt absolut convins de *contrariu*.

PRINŢUL: Adică?

DL Z: Adică sînt convins că războiul *nu* este un rău indiscutabil şi că pacea nu reprezintă binele indiscutabil; sau, mai simplu, că este posibil şi există *un război bun*, după cum este posibilă şi există *o pace rea*.

PRINŢUL: Ah, da. Acum văd deosebirea dintre părerea dumneavoastră şi a generalului, care consideră că războiul este întotdeauna o treabă bună, iar pacea — întotdeauna ceva rău.

GENERALUL: Ei, nici chiar aşa! Pricep şi eu foarte bine că uneori războiul poate fi un lucru foarte rău, mai precis — cînd sîntem

învinşi, ca, de pildă, la Narva sau Austerlitz; şi că pacea poate fi un lucru minunat, ca, de pildă, pacea de la Nystadt ori Kuciuk-Kainargi[24].

DOAMNA: Se pare că ceea ce spuneţi este o variantă a celebrelor cuvinte ale acelui cafru ori hotentot care i-a spus unui misionar că pricepe perfect deosebirea dintre bine şi rău: bine e atunci cînd eu pot lua femeile şi vacile altora, iar rău e cînd le ia altcineva pe-ale mele.[25]

GENERALUL: Ei, am glumit şi noi, şi eu şi africanul dumitale: el fără să vrea, iar eu intenţionat. Acum însă aş dori să ascult cum vor discuta nişte oameni inteligenţi problema războiului din punct de vedere moral.

POLITICIANUL: Ah! Numai de n-ar amesteca „oamenii noştri inteligenţi" oarece scolastică şi metafizică într-o chestiune atît de limpede şi determinată istoric.

PRINŢUL: Din ce punct de vedere limpede?

POLITICIANUL: Punctul meu de vedere este cel comun, european, pe care, de altfel, îl adoptă uşor-uşor acum oameni învăţaţi şi de pe alte continente.

PRINŢUL: Şi, de bună seamă, esenţa acestui punct de vedere este de a recunoaşte relativitatea tuturor lucrurilor şi de a nu admite o diferenţă negreşită între ceea ce se cade şi ceea ce nu se cade, între ceea ce e bine şi ceea ce e rău. Nu-i aşa?

DL Z: Îmi cer iertare. Aş zice că această dispută este inutilă în ceea ce priveşte chestiunea ce ne frămîntă. Eu, de pildă, recunosc întru totul opoziţia indiscutabilă dintre binele şi răul moral; şi totodată îmi este absolut limpede că războiul şi pacea nu pot fi tratate tot aşa, că nu este nicicum posibil să vedem războiul numai în negru, iar pacea — numai în alb.

PRINŢUL: Dar aici e o contradicţie internă. Dacă un lucru rău în sine, de exemplu omuciderea, poate fi în unele cazuri, atunci cînd binevoiţi a-l numi război, un lucru bun, atunci unde dispare diferenţa indiscutabilă dintre bine şi rău?

DL Z: Cît e de simplu: „Orice omucidere este un rău indiscutabil; războiul este omucidere; deci războiul este un rău indiscutabil". Un silogism de rangul unu. Uitaţi însă că ambele premise, şi cea majoră şi cea minoră, mai trebuie să fie demonstrate, şi, deci, şi concluzia atîrnă deocamdată în aer.

POLITICIANUL: V-am spus eu c-o să nimerim în scolastică?

DOAMNA: De fapt, dumnealor despre ce vorbesc?

POLITICIANUL: Despre nu ştiu ce premise majore şi minore.

DL Z: Iertare! Ajungem imediat şi la ceea ce ne interesează. Deci dumneavoastră afirmaţi că în orice situaţie a ucide, deci a lua viaţa cuiva, este un rău indiscutabil?

PRINŢUL: Fără îndoială.

DL Z: Dar a fi fost ucis — e un rău indiscutabil ori nu?

PRINŢUL: Din perspectivă hotentotă — da, desigur. Însă noi parcă vorbeam despre răul moral, iar acesta nu poate consta decît în faptele proprii ale unei fiinţe ce gîndeşte, fapte ce depind de această fiinţă, şi nu în ceea ce această fiinţă poate să păţească indiferent de voinţa sa. Deci, a fi fost ucis este ca şi cum ai fi murit de holeră ori de gripă; nu numai că nu este un rău indiscutabil, dar nici măcar nu este un rău. Acest lucru îl ştim încă de la Socrate şi de la stoici.

DL Z: Ei, eu nu-mi pot asuma răspunderea pentru persoane ce-au trăit cu atît de mult timp în urmă. Însă ceea ce vedeţi dumneavoastră drept indiscutabil în aprecierea morală a omuciderii cam şchioapătă; din ceea ce spuneţi rezultă că răul indiscutabil constă în a-i pricinui cuiva ceva ce se dovedeşte a nici nu fi un rău. Cum vreţi, dar aici ceva şchioapătă. Dar să lăsăm asta, căci altminteri chiar că intrăm în scolastică. Prin urmare, în cazul unei omucideri răul nu constă în faptul fizic de suprimare a vieţii, ci în cauza morală a acestui fapt, şi anume reaua intenţie a celui ce ucide. Nu-i aşa?

PRINŢUL: Ba da, desigur. Căci fără această rea intenţie nici nu putem vorbi de omucidere, ci de o nenorocire, ori de o neatenţie.

DL Z: Acest lucru e limpede, cînd nu a existat defel intenţia de a ucide, de pildă în cazul unei operaţii nereuşite. Dar putem prezenta şi o altă situaţie, cînd intenţia nu are ca scop direct curmarea vieţii unui om, şi totuşi este *a priori* în acord cu acest lucru văzut ca necesitate extremă: cum credeţi, şi o asemenea omucidere va fi un rău indiscutabil?

PRINŢUL: Va fi, desigur, din moment ce a existat intenţia de a ucide.

DL Z: Dar nu poate să fie şi aşa, ca intenţia, deşi de a ucide, să nu fie o intenţie *rea*; şi, prin urmare, în acest caz, omuciderea să

nu fie un rău indiscutabil, nici măcar din această perspectivă subiectivă?

PRINŢUL: Ei, ceea ce spuneţi e chiar încurcat de-a binelea... Aha! Am ghicit: aveţi în vedere acea situaţie faimoasă, cînd, într-un loc pustiu, un tată vede un ticălos cuprins de turbare ce se aruncă asupra fiicei sale neprihănite (pentru a obţine un efect mai puternic, de obicei, se adaugă: şi care-i încă o copilă) ca să săvîrşească asupra ei o abjectă nelegiuire; şi iată că nefericitul tată, neavînd altă modalitate de a-şi apăra copila, îl ucide pe agresor. Am auzit de o mie de ori acest argument!

DL Z: Remarcabil nu este faptul că l-aţi auzit de o mie de ori, ci că nimeni n-a auzit niciodată de la cei ce gîndesc, precum domnia voastră, un contraargument valabil sau cît de cît acceptabil pentru acest argument simplu.

PRINŢUL: Nici n-ai pentru ce să aduci un contraargument!

DL Z: Ei, vedeţi? Deci dacă nu sub formă de contraargument, atunci demonstraţi-ne într-un mod oarecare, direct şi pozitiv, că în orice situaţie, fără excepţie, deci inclusiv în cea despre care vorbim, e neîndoielnic mai bine să nu te împotriveşti răului prin violenţă, decît să recurgi la forţă cu riscul de a omorî un om rău şi periculos.

PRINŢUL: Nu-nţeleg despre ce demonstraţie poate fi vorba pentru un caz particular? Din moment ce aţi recunoscut că în sens moral să ucizi este rău, atunci este clar că şi într-un caz particular va fi tot rău.

DOAMNA: E o demonstraţie care se clatină.

DL Z: Se clatină rău de tot. Căci toată lumea e de acord că *în general* e mai bine să nu ucizi decît să ucizi; acest lucru nu se discută. Problema constă tocmai în cazurile individuale. Se pune întrebarea: este regula generală sau general recunoscută *să nu ucizi* într-adevăr necondiţionată şi prin urmare o regulă ce nu admite *nici un fel* de excepţie, în nici un fel de caz aparte şi în nici un fel de circumstanţe, ori admite cel puţin o excepţie şi atunci nu mai este necondiţionată?

PRINŢUL: Nu, nu sînt de acord cu un mod atît de formal de a pune problema. La ce bun? Să spunem că voi admite că în cazul dumneavoastră excepţional, scornit intenţionat pentru disputa noastră...

DOAMNA (*cu reproş în glas*): Vai, vai!

GENERALUL (*ironic*): O-ho-ho!

PRINŢUL (*nedîndu-le atenţie*): Să admitem că în situaţia scornită de domnia voastră e mai bine să omori decît să nu omori, — de fapt eu nu admit, desigur, una ca asta, dar să presupunem că aveţi dreptate; să presupunem chiar că situaţia nu-i inventată, ci reală, dar — şi sper că veţi fi de acord — extrem de rar întîlnită, excepţională. Însă aici este vorba despre război, care-i un fenomen general, universal, şi n-o să afirmaţi că Napoleon, ori Moltke[26], ori Skobeliov[27] s-ar fi aflat într-o situaţie cît de cît asemănătoare cu a tatălui silit să-şi apere copila, nevinovăţia acesteia, de ticălosul ce-ar fi atentat la ea.

DOAMNA: De data asta este mai bine ca înainte. *Bravo, mon prince!*

DL Z: Da, într-adevăr, un salt abil din calea unei întrebări neplăcute. Îmi veţi permite însă să stabilesc legătura logică şi totodată istorică dintre aceste două fenomene — dintre un caz individual de omucidere şi război. În acest scop să luăm din nou exemplul nostru, însă fără acele detalii care aparent îi sporesc, dar de fapt îi diminuează însemnătatea. Nu e nevoie nici de tată, nici de copila de vîrstă fragedă, întrucît prin prezenţa lor problema îşi pierde pe loc calitatea pur etică şi trece din zona conştiinţei raţional-morale pe tărîmul simţămintelor morale naturale: desigur, iubirea părintească îl va forţa pe tată să-l ucidă pe loc pe ticălos, fără să se mai oprească şi să cugete la întrebarea dacă trebuie ori are dreptul să facă acest lucru, în sensul principiului moral superior. Aşadar, să luăm nu un tată, ci un moralist fără copii, sub ochii căruia o fiinţă lipsită de apărare şi necunoscută lui este atacată cu furie de către un ditamai tîlharul. Ei bine, după dumneavoastră moralistul acesta va trebui să stea cu mîinile-ncrucişate şi să propovăduiască virtutea în timpul în care fiara dezlănţuită îşi va chinui victima? Acest moralist credeţi că nu va simţi pornirea morală de a-l opri pe animal prin forţă, chiar de-ar fi posibil ori chiar probabil să îl ucidă? Iar dacă în loc de asta va lăsa ca ticăloşenia să se săvîrşească, acompaniată de cuvintele-i frumoase, nu credeţi că acest lucru i-l va reproşa conştiinţa şi că-i va fi ruşine, ruşine pînă la silă de propria-i persoană?

PRINŢUL: Se poate ca lucrurile despre care vorbiţi să le simtă un moralist care nu crede în realitatea ordinii morale ori care a uitat că Dumnezeu nu se află în forţă, ci în adevăr.

DOAMNA: Şi asta-i bine spus. Ei bine, cum veţi răspunde acum?

DL Z: Voi răspunde că aş vrea ca toate aceste lucruri să fie spuse şi mai bine, adică mai direct, mai simplu şi mai la obiect. Căci aţi vrut să spuneţi că un moralist care crede cu adevărat în adevărul lui Dumnezeu trebuie, fără să-l oprească pe ticălos cu forţa, să se adreseze lui Dumnezeu cu ruga ca răul să nu se săvîrşească: fie printr-o minune morală — o convertire bruscă a tîlharului la calea cea dreaptă, fie printr-o minune fizică — ştiu eu, să-l lovească dintr-o dată damblaua...

DOAMNA: Se poate şi fără dambla: tîlharul se poate speria de ceva sau, oricum, intenţia îi poate fi cumva schimbată.

DL Z: N-are nici o importanţă, pentru că minunea nu rezidă în evenimentul ca atare, ci în legătura necesară dintre acest eveniment, fie el dambla fizică ori vreo emoţie spirituală, cu rugăciunea şi obiectul moral al acesteia. În orice caz, modalitatea propusă de prinţ de a împiedica răul se reduce totuşi la rugăciunea de a se săvîrşi o minune.

PRINŢUL: Păi...adică...cum adică la rugăciune şi la o minune?

DL Z: La ce altceva?

PRINŢUL: Din moment ce eu cred că lumea e condusă de un principiu vital bun şi înţelept, atunci cred şi în faptul că în lume se poate petrece numai ceea ce este conform acestui principiu, adică voinţei Domnului.

DL Z: Îmi cer iertare! Cîţi ani aveţi?

PRINŢUL: Ce va să zică această întrebare?

DL Z: Nimic jignitor, vă asigur. Aveţi treizeci?

PRINŢUL. Am chiar mai mulţi.

DL Z: Înseamnă, probabil, că aţi avut ocazia să vedeţi, iar dacă nu să vedeţi, atunci să auziţi, iar dacă nu să auziţi, atunci să citiţi în ziare că în lumea asta se săvîrşesc totuşi fapte rele sau imorale.

PRINŢUL: Da, şi?

DL Z: Şi atunci cum rămîne? Înseamnă că „ordinea morală”, ori adevărul, ori voinţa Domnului nu se înfăptuiesc în lume, se vede treaba, de la sine...

POLITICIANUL: În sfîrşit, discuţia începe să semene cu ceva. Dacă răul există, înseamnă că divinităţile ori nu pot, ori nu doresc să-l împiedice, şi-n ambele situaţii divinităţile, ca forţe atotputernice şi benefice, nici nu există. Vechi, dar adevărat.

DOAMNA: Vai, dar ce spuneţi!

GENERALUL: Iată unde-am ajuns. „Filozofează şi-o să ţi se încurce mintea!"

PRINŢUL: E vorba de-o proastă filozofie! De parcă voinţa Domnului ar depinde de vreo imagine de-a noastră despre bine şi despre rău!

DL Z: *De vreo* imagine nu depinde, însă cu adevărata noţiune a binelui are cea mai strînsă legătură. Altminteri, dacă binele şi răul sînt totalmente indiferente divinităţii, chiar că vă contraziceţi în mod definitiv.

PRINŢUL: Adică, de ce?

DL Z: Păi, dacă, după domnia voastră, divinităţii îi este indiferent că un ticălos plin de forţă şi mînat de o pasiune animalică distruge o fiinţă lipsită de apărare, atunci divinitatea chiar că nu poate avea nimic împotrivă ca cineva dintre noi, împins de compasiune, să-l distrugă pe ticălos. Că doar n-o să pledaţi pentru absurditatea cum că doar uciderea unei fiinţe slabe şi inofensive *nu este* un lucru rău în faţa lui Dumnezeu, în timp ce uciderea unei fiare puternice şi rele *este*.

PRINŢUL: Vi se pare o absurditate pentru că nu priviţi încotro trebuie: din punct de vedere moral nu este important cel care este ucis, ci cel care ucide. Vedeţi, dumneavoastră înşivă l-aţi numit pe tîlhar fiară, deci fiinţă fără cuget şi conştiinţă; ce rău moral s-ar putea atunci găsi în acţiunile lui?

DOAMNA: Vai de mine! Parcă ar fi vorba despre o fiară în sensul literal al cuvîntului? E ca şi cum i-aş spune eu fiicei mele: „Ce prostii spui, îngerul meu", iar dumneavoastră aţi începe să strigaţi la mine: „Ce spuneţi? Oare îngerii pot să spună prostii?" Vai, vai, ce dispută neplăcută!

PRINŢUL: Îmi cer scuze, înţeleg perfect că tîlharul a fost numit fiară în mod metaforic şi că fiara respectivă n-are nici coadă şi nici copite; însă e limpede că despre lipsă de cuget şi conştiinţă am vorbit în sensul direct, căci un om cu cuget şi conştiinţă nu poate săvîrşi asemenea fapte!

DL Z: Iarăşi vă jucaţi cu cuvintele! Bineînţeles că un om ce se comportă ca o fiară îşi pierde cugetul şi conştiinţa în sensul că nu mai ascultă de glasul lor; însă situaţia în care cugetul şi conştiinţa lui nu mai au nici un cuvînt de spus rămîne de demonstrat şi deocamdată eu continuu să cred că omul-fiară se deosebeşte de noi, de mine şi domniile voastre, nu prin lipsa cugetului şi conştiinţei, ci numai prin hotărîrea sa de a acţiona în ciuda acestora, mînat de toanele fiarei din el. Iar o fiară întru totul la fel zace în fiecare din noi, numai că noi o ţinem, de obicei, în lanţ; omul acela i-a dat, aşadar, fiarei drumul din lanţ şi se ţine după coada ei; şi doar are lanţul, dar nu îl foloseşte.

GENERALUL: Exact. Iar dacă prinţul nu-i de acord cu dumneavoastră loviţi-l mai repede cu propria-i armă! Căci dacă tîlharul e doar o fiară fără cuget şi conştiinţă, atunci să-l omori e ca şi cum ai omorî un lup sau un tigru ce se aruncă asupra unui om, — mi se pare că acest lucru nu l-a interzis deocamdată nici măcar Societatea pentru protecţia animalelor.

PRINŢUL: Uitaţi din nou că oricare ar fi starea acestui om — de atrofiere totală a cugetului şi conştiinţei sau de imoralitate conştientă, dacă aşa ceva e posibil — problema rezidă nu în el, ci în dumneavoastră înşivă: căci cugetul şi conştiinţa domniilor voastre nu sînt atrofiate şi nici nu vreţi să le încălcaţi în mod conştient imperativele — deci nu îl veţi ucide pe-acel om, oricum ar fi el.

DL Z: De bună seamă că nu l-aş ucide în condiţiile în care cugetul şi conştiinţa mi-ar interzice în mod categoric s-o fac. Dar închipuiţi-vă: cugetul şi conştiinţa îmi spun exact contrariul, care pare a fi mai înţelept şi de bună credinţă.

PRINŢUL: Interesant. S-auzim.

DL Z: Şi, întîi de toate, cugetul şi conştiinţa ştiu să numere măcar pînă la trei...

GENERALUL: Ia, ia, să vedem!

DL Z: Şi de aceea cugetul şi conştiinţa n-or să se-apuce, dacă nu vor să fie ipocrite, să-mi zică *doi*, cînd de fapt este vorba despre *trei*...

GENERALUL (*nerăbdător*): Ei, ei...

PRINŢUL: Nu pricep nimic.

DL Z: Păi, după dumneavoastră, cugetul şi conştiinţa îmi vorbesc doar despre mine însumi şi despre tîlhar şi toată chestiunea

constă, după dumneavoastră, în faptul ca eu să nu-l ating cumva nici măcar cu un deget. Însă de fapt aici mai este şi o a treia persoană, cea mai importantă, se pare: victima acestei agresiuni, care îmi cere mie să o ajut. Iar dumneavoastră o uitaţi mereu tocmai pe ea, în timp ce conştiinţa vorbeşte despre ea, întîi şi-ntîi despre ea, şi voinţa Domnului aici e ca eu să salvez această victimă, cruţîndu-l în măsura posibilităţilor pe ticălos; însă pe ea trebuie s-o ajut cu orice preţ şi-n orice caz, dacă se poate — prin puterea cuvîntului, dacă nu — prin forţă, iar dacă am mîinile legate, *atunci* numai prin acel mijloc-limită — limită *de sus* — pe care l-aţi numit prematur şi l-aţi abandonat atît de uşor: prin rugăciune, adică prin acea supremă încordare a voinţei de bine, atît de puternică, încît sînt convins că face într-adevăr minuni, atunci cînd acest lucru e necesar. Dar depinde de condiţiile interne şi externe ale evenimentului care anume dintre aceste modalităţi de a da ajutor trebuie să fie folosite; indiscutabil e un singur lucru: eu trebuie să îl ajut pe cel obidit. Iată ce îmi spune mie conştiinţa.

GENERALUL: Ura, breşă în centru!

PRINŢUL: Ei, bine, eu sînt departe de o asemenea conştiinţă amplă. Conştiinţa mea e mai precisă şi mai concisă în acest caz şi-mi spune: *să nu ucizi!* — atîta tot. De altfel, nici acum nu mi se pare c-am făcut un pas înainte în disputa noastră. Dacă aş fi de acord cu dumneavoastră că, în situaţia pe care o expuneţi, *orice* om, chiar unul evoluat din punct de vedere moral şi de o totală bună-credinţă, ar putea, sub influenţa compasiunii şi neavînd suficient timp ca să-şi dea bine seama de calitatea morală a actului său, ar putea, deci, să-şi permită să ucidă — şi tot nu reiese nimic cu privire la problema noastră principală. Căci, repet, credeţi că Tamerlan, ori Alexandru Macedon, ori lordul Kitchener au ucis şi i-au forţat şi pe alţii să ucidă oameni pentru a apăra fiinţe slabe de ticăloşii care le atacau?

DL Z: Deşi compararea lui Tamerlan cu Alexandru Macedon nu prevesteşte nimic bun pentru problemele noastre istorice, dar întrucît este a doua oară cînd treceţi nerăbdător în zona aceasta, daţi-mi voie să fac o trimitere istorică ce ne va ajuta, într-adevăr, să facem legătura dintre problema apărării personale şi cea a apărării unui stat. Acţiunea se petrece în secolul al XII-lea, în Kiev. Cnejii mărunţi, care, se vede treaba, aveau încă de pe atunci ace-

leaşi păreri despre război ca şi dumneavoastră şi considerau că certurile şi bătăliile pot avea loc numai *„chez soi"*, nu erau de acord să pornească la luptă împotriva polovţienilor, spunînd că le e milă de oameni să-i expună la nenorocirile aduse de un război. La care marele cneaz Vladimir Monomahul[28] a zis următorul cuvînt: „Vă e milă de nenorocitul de smerd[29], dar nu vă gîndiţi că va veni primăvara, va ieşi nenorocitul în cîmp..."[30]

DOAMNA: Vă rog, fără cuvinte urîte!

DL Z: Dar sînt din cronică!

DOAMNA: N-o să-mi spuneţi că ştiţi cronica pe dinafară, aşa că vorbiţi cu cuvintele dumneavoastră. Căci altfel iese nu ştiu cum, nesărat: „va veni primăvara" — şi aştepţi să urmeze: „înfloresc floricelele, cîntă privighetorile" — şi deodată apare nu ştiu ce „nenorocit de smerd"!

DL Z: Bine, bine. „Va veni primăvara, o să iasă ţăranul la cîmp cu calul, să-şi are pămîntul. O să vină polovţianul, o să omoare ţăranul şi o să-i ia calul; apoi or să năvălească polovţienii cu gloată mare, or să-i omoare pe toţi ţăranii, or să le ia în robie nevestele şi copiii, or să le fure vitele şi-or să le ardă casele. Nu vă e milă de oameni? Mie mi-este, şi de-aia vă chem împotriva polovţienilor." De astă dată cnejii ruşinaţi l-au ascultat pe Vladimir Monomahul şi s-a odihnit pămîntul sub domnia lui. Apoi însă s-au întors la iubirea lor de pace, ce evita războaiele externe, ca să-şi facă de cap în tihnă acasă, şi toate astea s-au sfîrşit în ce priveşte Rusia cu jugul mongol, iar în ce-i priveşte pe urmaşii acelor cneji — cu tratajia pe care le-a servit-o istoria întruchipată în Ivan al IV-lea[31].

PRINŢUL: Nu pricep nimic! Ba-mi povestiţi o întîmplare ce nu s-a petrecut cu nimeni dintre noi şi probabil că nici n-o să se întîmple, ba-l pomeniţi pe nu ştiu ce Vladimir Monomah care poate nici n-a existat nicicînd şi cu care noi, în orice caz, n-avem nici o treabă..

DOAMNA: *Parlez pour vous, monsieur!*[32]

DL Z: Prinţe, domnia-ta nu-i din familia Riurikovicilor?

PRINŢUL: Aşa se spune; după dumneavoastră ar trebui deci să fiu plin de interes faţă de Riurik, Sineus şi Truvor[33]?

DOAMNA: Părerea mea e că să nu-ţi cunoşti strămoşii e exact ca la copiii mici care cred că i-a adus barza.

PRINŢUL: Şi atunci ce-ar trebui să se facă nefericiţii care n-au strămoşi?

DL Z: Oricine are cel puţin doi mari strămoşi care-au lăsat moştenire spre folosul tuturor însemnările lor amănunţite şi pline de învăţăminte: istoria neamului şi cea universală.

PRINŢUL: Dar aceste însemnări nu pot rezolva pentru noi problema cum să trăim *acum*, ce trebuie să facem *acum*! N-are decît să fi existat Vladimir Monomahul cu-adevărat şi nu numai în închipuirea nu ştiu cărui călugăr Lavrentie ori Ipatie[34]; şi n-are decît să fi fost un om minunat, care-l compătimea cu-adevărat pe „smerd". În acest caz a avut dreptate să lupte cu polovţienii, căci în acele timpuri crunte conştiinţa morală nu se înălţase încă deasupra înţelegerii primare bizantine a creştinismului, ceea ce permitea ca în numele unui bine aparent să fie ucişi oameni. Însă cum am mai putea să facem noi acest lucru, cînd noi am înţeles că, din moment ce să ucizi este un rău, un rău potrivnic voinţei lui Dumnezeu şi interzis din timpuri străvechi în poruncile Domnului, atunci acest rău nu ne este permis sub nici o formă şi sub nici un nume; şi nici nu încetează să fie un rău atunci cînd în loc de un om sînt ucişi mii de oameni şi totul poartă numele de război. E vorba întîi de toate de o chestiune de conştiinţă personală.

GENERALUL: Ei bine, dacă-i o chestiune de conştiinţă personală daţi-mi voie să vă raportez următoarele. Din punct de vedere moral, ca şi din alte puncte de vedere, eu sînt un om cu totul şi cu totul mediocru, nu-s nici negru, nici alb, sînt cenuşiu. N-am dat dovadă nici de virtuţi ieşite din comun şi nici vreun rău ieşit din comun n-am făcut. Şi apoi, lucrurile bune au şi ele clenciul lor: nu poţi să spui niciodată cu mîna pe inimă şi conştiinţa curată ce te-a împins să le faci, adevăratul bine, ori doar o slăbiciune sufletească, obişnuinţa, sau uneori chiar vanitatea. E şi meschin să vorbeşti despre asta. În toată viaţa mea a fost o singură situaţie ce nici nu poate fi numită meschină şi — ceea ce e şi mai important — ştiu precis că în această situaţie n-am avut nici un fel de porniri îndoielnice, ci am fost condus numai şi numai de forţa binelui. O singură dată în viaţă am simţit o deplină satisfacţie morală şi chiar un soi de extaz, încît am acţionat fără îndoieli şi fără ezitări. Şi această faptă bună a rămas pînă-n prezent şi va rămîne, cu siguranţă, pentru totdeauna, cea mai frumoasă şi cea mai pură amintire a mea. Ei bine, această unică faptă bună pe care-am făcut-o a fost să ucid, şi nu puţin, căci în vreun sfert de oră am ucis atunci peste o mie de oameni...

DOAMNA: *Quelles blagues!*[35] Şi eu care credeam că spuneţi ceva serios.

GENERALUL: Vorbesc foarte serios: pot să aduc martori. Că doar n-am omorît cu mîna mea, cu mîna mea cea păcătoasă, ci cu şase tunuri de oţel curate şi pure, care-au tras şi-au nimerit în modul cel mai virtuos şi benefic.

DOAMNA: Şi unde-i binele de care vorbeaţi?

GENERALUL: De bună seamă că, deşi sînt nu numai militar ci chiar, cum se spune acum, „militarist", tot n-am să m-apuc să numesc drept faptă bună simpla exterminare a unor oameni obişnuiţi, fie ei nemţi ori maghiari, englezi ori turci. Aici e vorba de o situaţie cu totul aparte. Nici măcar acum nu o pot povesti cu indiferenţă, atît de tare m-a cutremurat.

DOAMNA: Bine, bine, povestiţi-ne mai iute!

GENERALUL: Întrucît am pomenit de armele respective, aţi ghicit, desigur, că totul s-a întîmplat în timpul ultimului război împotriva turcilor[36]. Eram în armata din Caucaz. După 3 octombrie...

DOAMNA: Care 3 octombrie?

GENERALUL: Cînd a fost bătălia din munţii Aladja-Han[37], atunci cînd i-am rupt toate oasele pentru întîia oară „neînvinsului" Hazi-Muhtar-paşa... Deci, după 3 octombrie am înaintat dintr-o dată în ţinuturile acelea îmbibate de spirit asiatic. Eu eram în flancul stîng şi mă aflam la comanda unui detaşament de cercetări. Aveam dragoni[38] din Nijni Novgorod, trei sute de cazaci din Cuban şi o baterie de cavalerişti artilerişti. Ţinutul nu-i prea vesel — în munţi mai e cum mai e, e frumos, dar jos chiar că n-ai ce vedea în afară de sate pustii şi arse şi de cîmpuri călcate în picioare şi devastate. Şi iată că odată, pe 28 octombrie, coborîm într-o vale şi, conform hărţii, trebuia ca acolo să fie un sat mare armenesc. Bineînţeles că de sat nici nu mai putea fi vorba, şi fusese într-adevăr un sat cumsecade; şi asta nu cu mult timp în urmă. Fumul se vedea de la multe verste depărtare. Mă dusesem cu detaşamentul meu pentru că se zvonea că era posibil să dăm peste o puternică unitate de cavalerie. Eu veneam cu dragonii, cazacii — în faţa noastră. Numai că în preajma satului drumul făcea o cotitură. Mă uit: cazacii se apropiaseră şi-acum stăteau ca-nţepeniţi — nu mişca unul. Mi-am îndemnat calul şi-am luat-o înainte; pînă să văd, am simţit după duhoarea de carne prăjită: başbuzucii îşi lăsaseră po-

pota acolo. O căruţă enormă cu fugari armeni n-apucase să se salveze, ei o capturaseră şi făcuseră ordine. Făcuseră focul sub căruţă, iar pe armeni, legaţi de căruţă care cu capul, care cu picioarele, care cu spinarea, care cu burta, îi puseseră la foc şi-i prăjiseră încetişor. Femei cu sînii tăiaţi, cu burţile sfîrtecate. N-o să mă apuc acum să povestesc toate amănuntele. Un singur lucru îl am acum în faţa ochilor. O femeie întinsă la pămînt, legată cu gîtul şi umerii de osia căruţii ca să nu poată să-ntoarcă capul, nu e nici arsă, nici hărtănită, doar faţa o are desfigurată — e clar că a murit de groază —, iar în faţa ei, un par înalt înfipt în pămînt, şi de par e legat un copil gol — probabil fiul ei — înnegrit tot, cu ochii ieşiţi din orbite, şi alături — grătarul cu cărbunii stinşi deja. Acum, ce să vă spun, m-a apucat întîi o jale de moarte, îmi era silă să mă mai uit la lumea lui Dumnezeu şi acţionam, nu ştiu cum, maşinal. Comand la trap înainte, intrăm în satul ars — nimic, curat ca-n palmă. Cînd deodată, dintr-o fîntînă secată vedem că apare o sperietoare... Iese, murdar, jupuit, cade cu faţa la pămînt şi bolboroseşte nu ştiu ce pe armeneşte. L-am ridicat şi am prins a-l întreba: era un armean dintr-un alt sat, băiat isteţ. Nimerise cu treburile sale negustoreşti în satul ăsta cînd locuitorii se pregăteau să fugă. Nici nu se puseseră bine în mişcare cînd i-au lovit başbuzucii — o mulţime, zice el, patruzeci de mii. E clar că numai de numărat nu-i ardea lui. S-a aciuat în fîntînă. A auzit urletele; şi oricum ştia cum se va termina. Pe urmă aude că başbuzucii se întorc şi-o pornesc pe alt drum. Probabil că se duc în satul nostru — zice — şi-or să facă acelaşi lucru cu ai noştri. Şi urlă, îşi frînge mîinile.

Şi, deodată, parcă m-a străfulgerat. Inima mi s-a-nmuiat şi lumea lui Dumnezeu am văzut-o din nou zîmbitoare. Şi-l întreb pe armean: cînd au plecat diavolii de-aici, demult? După cîte crede el — de vreo trei ore.

— Şi-i departe de-ajuns călare pînă la voi în sat?

— Vreo cinci ore şi ceva.

— În două ore n-avem cum să-i prindem din urmă. O, Doamne! Dar alt drum, mai scurt, nu e pînă la voi?

— Este, este. — Şi s-a înfiorat tot. — E un drum prin trecătoare. Scurt de tot. Nici nu-l cunoaşte prea multă lume.

— Se poate trece călare?

— Se poate.

— Dar cu tunurile?

— Greu, dar se poate.

Am dat ordin să i se dea armeanului un cal şi cu tot detaşamentul — după el, în trecătoare. Nici nu am băgat prea bine de seamă cum ne-am căţărat pe-acolo prin munţi. Acţionam din nou maşinal; numai că sufletul mi-era uşor de parcă aş fi avut aripi şi aveam o siguranţă deplină. Ştiam *ce* trebuia făcut şi simţeam că ceea ce trebuie *va fi* făcut.

Tocmai începuserăm să ieşim din ultima trecătoare, după care drumul nostru urma să intre în drumul mare, cînd ce văd — armeanul vine-ndărăt, dă din mîini — adică: aici, sînt aici! M-am apropiat de cei din faţă, mi-am potrivit ocheanul: aşa e — călăreţi cît vezi cu ochii; ei, te cred că nu patruzeci de mii, dar vreo trei-patru mii sînt, dacă nu chiar cinci. I-au văzut copiii diavolului pe cazaci — şi-au pornit-o spre noi — că noi le ieşeam în flancul stîng din trecătoare. Şi-au început să tragă cu puştile în cazaci. Şi trag urîţeniile-alea asiatice cu puştile europene de zici că-s oameni! Cînd ici, cînd colo, pică de pe cal cîte-un cazac. Şeful sotnicilor[39] vine la mine:

— Ordonaţi să atacăm, Excelenţă! Pînă montăm noi tunurile îi lăsăm pe ăştia, fir-ar ei să fie blestemaţi, să ne împuşte ca pe prepeliţe? Putem şi noi să-i împrăştiem pe ei.

— Mai răbdaţi, dragii mei, un pic — zic. De gonit, zic, îi goniţi dar care-i folosul? Mie Dumnezeu îmi porunceşte să-i termin, nu să-i izgonesc.

Pînă la urmă le-am ordonat la doi comandanţi de sotnie să se răspîndească şi să atace, să înceapă schimbul de focuri cu diavolii, iar apoi, cînd treaba va fi mai groasă să se retragă spre tunuri. O sută de cazaci i-am oprit să mascheze tunurile, iar pe cei din Nijni Novgorod i-am aranjat în stînga bateriei. În ce mă priveşte — tremur tot de nerăbdare. Şi copilul fript cu ochii icşiţi îl am în faţa ochilor, şi cazacii cad pe rînd. O, Doamne!

DOAMNA: Şi cum s-a terminat?

GENERALUL: S-a terminat cum se putea mai bine, fără greş! Au început cazacii schimbul de focuri şi imediat au şi prins să se retragă chiuind. Dracii — după ei; s-au încins, nici nu mai trag, vin călări cu toată gloata drept peste noi. Cazacii s-au apropiat la vreo două sute de stînjeni de ai noştri şi s-au împrăştiat ca potîrni-

chile care-ncotro. Ei, îmi zic, văd c-a sosit ceasul voinței Domnului. Sotnici, împărțirea! S-a împărțit acoperirea mea în două — jumătate în dreapta, jumătate în stînga — gata, Doamne, binecuvîntează! Am ordonat bateriei foc.

Și Dumnezeu mi-a binecuvîntat toate cele șase salve. N-am auzit de cînd sînt așa chelălăit drăcesc. Nici n-au apucat să se dumirească — și vine a doua salvă. Cînd mă uit — toată hoarda s-a-mpleticit îndărăt. A treia i-a prins din urmă. Și s-a pornit o harababură ca într-un mușuroi în care-ai aruncat niște chibrituri aprinse. Aleargă-n toate părțile, calcă unul peste altul. Atunci, eu cu cazacii și dragonii lovim din flancul stîng și-i luăm la tocat, ca pe varză. N-au scăpat prea mulți — pe care nu i-a nimerit obuzul, au nimerit sub sabie. Văd că unii își aruncă și armele, sar de pe cai, strigă „aman". Ei, acum nici n-am mai ordonat nimic — oamenii pricepuseră și singuri că nu-i vreme de „aman"; și i-au tăiat cazacii și sutașii pe toți.

Și cînd te gîndești că dacă diavolii ăștia fără minte, după primele salve ce le-au fost servite chiar în față, aș putea spune, de la vreo douăzeci de stînjeni, deci dacă, în loc s-o rupă la fugă înapoi, porneau în galop spre tunuri, ăsta ne-ar fi fost sfîrșitul — n-am mai fi apucat să tragem a treia salvă!

Dar Dumnezeu a fost cu noi! S-a terminat toată treaba. Iar în sufletul meu e Învierea luminoasă a lui Hristos. Ne-am cules morții noștri — treizeci și șapte de oameni și-au încredințat sufletul lui Dumnezeu. I-am pus pe loc neted pe cîteva șiruri, le-am închis ochii. Aveam în sotnia a treia un ureadnic[40], Odarcenko, un om cu posibilități uimitoare și mare tipicar. În Anglia ar fi ajuns prim-ministru. Acum a nimerit în Siberia pentru că s-a opus autorităților cînd au închis nu știu ce mînăstire de raskolnici[41] și au distrus mormîntul nu știu cărui stareț pe care-l cinsteau aceștia. L-am chemat. Zic: „Odarcenko, uite cum stă treaba: sîntem în campanie, nu ne prea pricepem la „aliluia", ia fă tu pe popa — cîntă-le morților noștri prohodul". Și el, se-nțelege, nu mai poate de plăcere. „Bucuros m-oi strădui, Excelență" — și-i lucesc ochii, bestia. S-au găsit și diaconi să-i țină isonul, Și-au cîntat prohodul cum se cuvine. Numai sfînta iertare de păcate nu le-am putut-o da, însă aici nici nu era nevoie: i-a iertat dinainte cuvîntul lui Iisus despre cei ce-și dau sufletul pentru ai lor. Și am totul ca atunci în fața

ochiior. Toată ziua fusese noroasă — era toamnă — şi-acu se risipiseră norii la apus, jos e trecătoarea neagră, iar pe cer — nori de toate culorile, de parcă s-ar fi adunat oastea lui Dumnezeu. Şi-n sufletul meu e tot o sărbătoare luminoasă. O linişte... Şi sînt nespus de uşor, de parcă m-aş fi curăţat de toate necurăţeniile lumeşti şi de parcă toate greutăţile pămîntului mi-ar fi fost luate de pe umeri, ce mai, o stare cerească — îl simt pe Dumnezeu şi gata. Şi cînd s-a apucat Odarcenko să-i pomenească pe nume pe ostaşii ce abia-şi dăduseră duhul, căzuţi pe cîmpul de luptă pentru credinţă, pentru ţar şi pentru patrie, atunci am simţit într-adevăr că nu e vorba de cuvinte goale oficiale şi nici de un titlu oarecare, cum aţi binevoit să spuneţi, şi că există într-adevăr oştirea întru Hristos şi că războiul aşa cum a şi fost, este şi va fi pînă la sfîrşitul lumii un lucru măreţ, cinstit şi sfînt...

PRINŢUL (*după o oarecare tăcere*): Şi cînd i-aţi înmormîntat pe-ai voştri într-o dispoziţie atît de luminoasă, nu v-aţi gîndit chiar deloc la inamicii pe care i-aţi ucis în număr aşa de mare?

GENERALUL: Slavă Domnului că am apucat s-o pornim mai departe pînă ce hoiturile-alea să-nceapă să dea de ştire.

DOAMNA: Vai, aţi stricat toată impresia frumoasă. Se poate aşa ceva?

GENERALUL (*adresîndu-se prinţului*): De fapt, ce-aţi fi vrut de la mine? Să-i îngrop creştineşte pe şacalii ăia, ce nu erau nici creştini, nici musulmani, ci dracu' ştie ce? Iar dacă mi-aş fi pierdut minţile şi chiar aş fi dat ordin să le cînte prohodul împreună cu cazacii, acum m-aţi fi acuzat de abuzuri religioase. Altfel cum? Nenorociţii ăia, drăguţii de ei, cît au trăit s-au închinat diavolului, s-au rugat focului şi, deodată, după moarte, să-i supun unor ritualuri fals creştine, superstiţioase şi grosolane! Nu, atunci aveam altă grijă. I-am chemat pe sotnici şi pe căpitanii cazacilor şi le-am ordonat să anunţe ca nici unul dintre oameni să nu-ndrăznească să se-apropie la mai puţin de trei stînjeni de hoiturile dracului, că văzusem că pe cazacii mei îi mîncau deja palmele să le pipăie buzunarele, după obiceiul lor. Şi cine ştie ce ciumă s-ar mai fi pornit? Pierir-ar de pe faţa pămîntului!

PRINŢUL: Să vă fi-nţeles eu bine? Vă temeaţi ca nu cumva cazacii să se-apuce să-i jefuiască pe başbuzucii morţi şi să nu aducă în detaşamentul dumneavoastră cine ştie ce molimă?

GENERALUL: Exact de-aşa ceva mă temeam. Se pare că e clar.

PRINȚUL: Așa deci cu oștirea întru Hristos!

GENERALUL: De cazaci vorbiți?!... Niște adevărați tîlhari! Așa au fost întotdeauna.

PRINȚUL: Parcă-am discuta în vis, nu altceva!

GENERALUL: Da, și mie mi se pare că ceva nu-i în regulă. Nu pot nicicum să pricep despre ce mă tot întrebați, de fapt?

POLITICIANUL: După cum se vede, prințul se minunează cum de cazacii dumneavoastră ideali și aproape sfinți se dovedesc deodată a fi, după propriile dumneavoastră cuvinte, niște adevărați tîlhari.

PRINȚUL: Da; și întreb, cum poate fi războiul un „lucru măreț, cinstit și sfînt" cînd, după cîte spuneți, reiese că este lupta unor tîlhari contra altor tîlhari?

GENERALUL: Ah! Alta acum! "Lupta unor tîlhari contra altor tîlhari." Păi tocmai asta e: contra *altora*, de cu totul alt soi. Sau chiar credeți că e totuna să furi nițel cînd ai ocazia și să prăjești copii pe cărbuni sub ochii mamei? Iată ce-o să vă spun: am conștiința atît de curată în legătură cu ce-a fost atunci, încît îmi pare uneori și-acuma rău că n-am murit după ce-am comandat ultima salvă. Și n-am nici cea mai mică îndoială că dacă aș fi murit atunci aș fi ajuns direct în fața Celui Atotputernic cu cei treizeci și șapte de cazaci ai mei uciși și ne-am fi ocupat locul în rai alături de tîlharul cel bun din Evanghelie. Că doar nu degeaba e el în Evanghelie.

PRINȚUL: Da. Numai că n-o să găsiți în Evanghelie cum că pot fi asemănați cu tîlharul cel bun numai compatrioți de-ai noștri ori oameni de aceeași credință ca a noastră, și nu oameni ai tuturor popoarelor și de toate religiile.

GENERALUL: Ce mă tot amețiți cu una și cu alta? Cînd am vorbit eu de naționalități și religii? Ce, armenii sînt de-același neam ori religie cu mine? Sau am întrebat de ce credință ori din ce neam sînt urmașii ăia ai diavolului pe care i-am terminat cu tunul?

PRINȚUL: Și iată că nici pînă acum n-ați apucat să vă aduceți aminte că acei urmași ai diavolului sînt totuși oameni, și că în orice om e și bine și rău, și fie el cazac ori bașbuzuc se poate dovedi a fi tîlharul cel bun din Evanghelie.

GENERALUL: Ei, cine să vă mai înțeleagă! Ba ziceți că omul rău e ca o fiară iresponsabilă, ba acuma spuneți că un bașbuzuc care prăjește un copil se poate dovedi a fi tîlharul cel bun! Și toate

acestea ca să nu cumva să ne atingem în vreun fel de rău. Eu însă consider că important nu e faptul că în orice om sînt şi germeni ai binelui şi germeni ai răului, ci care din două a biruit în el. Important nu e că din orice zeamă de struguri se poate face şi vin şi oţet, important e ce anume se găseşte în sticla asta — vin ori oţet. Căci dacă e oţet şi eu mă apuc să-l beau pahar după pahar şi să-i mai servesc şi pe alţii sub pretext că e făcut din acelaşi material ca şi vinul, apoi în afară de faptul că ne stricăm stomacul nu fac nimănui nici un fel de serviciu. Toţi oamenii sînt fraţi — minunat. Mă bucur foarte. Şi ce-i cu asta? Că doar şi fraţii sînt de tot felul. Şi de ce nu m-aş interesa care din fraţii mei e Cain şi care-i Abel? Şi dacă sub ochii mei fratele meu Cain îl jupoaie pe fratele meu Abel, iar eu, tocmai pentru că nu-s indiferent faţă de fraţii mei, îl pocnesc pe fratele Cain încît să nu-i mai stea gîndul la prostii, veniţi dumneavoastră şi-mi reproşaţi că am uitat de sentimentele frăţeşti. Tocmai, că n-am uitat, de-aia mă şi amestec, iar dacă aş fi uitat, aş fi putut să trec liniştit mai departe.

PRINŢUL: Dar de unde-apare dilema: să trec mai departe ori să-l pocnesc?

GENERALUL: De cele mai multe ori nici n-o să găsiţi în asemenea situaţii a treia ieşire. Dumneavoastră, de pildă, propuneaţi să ne rugăm lui Dumnezeu, pentru ca El, intervenind direct, să-i bage minţile în cap pe loc şi cu mîna Lui cea dreaptă oricărui fiu al diavolului — însă se pare că tot dumneavoastră aţi respins această modalitate. Iar eu vă spun că această metodă e bună în orice situaţie, dar nu poate înlocui nici o ieşire din situaţie. Căci, vedeţi dumneavoastră, oamenii cumsecade se roagă şi înainte de masă, dar de mestecat mestecă ei înşişi, cu propriile lor fălci. Şi nici eu n-am dat comenzi artileriei fără să mă rog.

PRINŢUL: Acest fel de-a te ruga este, desigur, un sacrilegiu. Trebuie nu să te rogi lui Dumnezeu, ci să acţionezi cu Dumnezeu în suflet.

GENERALUL: Adică?

PRINŢUL: Cine este cu adevărat plin de adevăratul spirit evanghelic, acela va găsi în sine, la nevoie, capacitatea ca prin vorbă, gest şi tot aspectul său să acţioneze asupra fratelui său nenorocit şi neluminat, care doreşte să ucidă ori să săvîrşească alt rău, — acela deci ar putea să producă asupra fratelui său o impresie atît

de zguduitoare, încît cel din urmă își va pricepe pe dată greșeala și va renunța la calea cea strîmbă.

GENERALUL: Sfinte Dumnezeule! Adică, după dumneavoastră, trebuia ca eu să fac în fața bașbuzucilor, a celor care prăjeau copii la foc mic, gesturi înduioșătoare și să spun cuvinte înduioșătoare?

DL Z: Aș zice că, dată fiind distanța și necunoașterea reciprocă a limbilor, cuvintele ar fi fost totalmente nelalocul lor. Iar în ceea ce privește gesturile care să producă o impresie zguduitoare, apoi ceva mai bun decît salvele de artilerie nici că s-ar putea găsi, în circumstanțele date.

DOAMNA: Chiar așa: în ce limbă și cu ajutorul căror instrumente s-ar fi putut explica generalul cu bașbuzucii?

PRINȚUL: Dar eu n-am spus nici pe departe că *ei* în acea situație ar fi putut să acționeze evanghelic asupra bașbuzucilor. Am spus doar că un om plin de adevăratul har evanghelic ar fi găsit o posibilitate — și-n această situație ca și în oricare alta — să trezească în sufletele cuprinse de întuneric acel bine ce se ascunde în orice ființă umană.

DL Z: Chiar credeți ceea ce spuneți?

PRINȚUL: Nu mă îndoiesc cîtuși de puțin.

DL Z: Și ce credeți, Hristos era *în suficientă măsură* pătruns de adevăratul har evanghelic sau nu era?

PRINȚUL Ce întrebare!

DL Z: Da, căci vreau să știu: de ce atunci Hristos n-a acționat prin forța harului evanghelic pentru a trezi binele ascuns în sufletul lui Iuda, al lui Irod, al marilor preoți evrei și, în sfîrșit, în sufletul acelui tîlhar *rău*, pe care prea și simplu îl uită toți, nu se știe de ce, atunci cînd vorbesc de tovarășul lui *cel bun*?[42] Pentru învățătura creștină pozitivă acest fapt nu reprezintă o dificultate de nebiruit. Însă dumneavoastră trebuie să renunțați neapărat la ceva: ori la obiceiul de a vă referi la Hristos și la Evanghelie ca la autoritatea supremă, ori la optimismul dumneavoastră moral. Pentru că cea de-a treia cale, destul de bătătorită și ea — negarea faptului evanghelic însuși ca o născocire tîrzie sau răstălmăcire „preoțească" — vă este în cazul de față în mod desăvîrșit închisă. Oricît ați deforma și ciunti în folosul dumneavoastră textul celor patru Evanghelii, ceea ce prezintă importanță în problema noastră rămîne un

fapt indiscutabil — anume că Hristos a fost supus cu cruzime prigoanei şi pedepsei cu moartea datorită răutăţii duşmanilor Săi. Că din punct de vedere moral El a rămas deasupra tuturor acestor întîmplări, că El nu a dorit să Se împotrivească şi le-a iertat duşmanilor Săi — asta e la fel de clar şi din punctul meu de vedere, şi dintr-al dumneavoastră. De ce însă, iertîndu-Şi duşmanii, El (vorbind cu cuvintele dumneavoastră) nu le-a mîntuit sufletele de acea beznă îngrozitoare în care se găseau? De ce nu a biruit răutatea lor prin forţa blîndeţii Sale? De ce nu a trezit binele ce dormita în ei, de ce nu i-a luminat şi nu i-a făcut să renască sufleteşte? Într-un cuvînt, de ce n-a acţionat asupra lui Iuda, asupra lui Irod, asupra marilor preoţi iudei aşa cum a acţionat *numai* asupra tîlharului cel bun? Din nou: ori n-a putut, ori nu a vrut. După dumneavoastră, reiese că în ambele cazuri El nu era *suficient* de pătruns de adevăratul spirit evanghelic; şi întrucît vorbim, dacă nu mă-nşel, de Sfînta Evanghelie şi nu de altceva, după dumneavoastră reiese că Hristos cel Sfînt nu era suficient de pătruns de adevăratul spirit sfînt, drept pentru care vă prezint felicitările mele!

PRINŢUL: Bine, bine, n-am să m-apuc să duelez cu dumneavoastră avînd cuvintele drept armă, aşa cum nu m-aş apuca să mă întrec cu generalul în lupta cu spada sa „întru Hristos"... (*Aici prinţul se ridică dorind, evident, să spună ceva foarte puternic, ca, dintr-o singură lovitură, fără încrucişarea spadelor, să-l doboare pe adversar, însă din clopotniţa din apropiere se auzi cum bate de ora şapte.*)

DOAMNA: E timpul să mergem la masă. Şi o asemenea dispută nu poate fi încheiată în grabă. După masă avem partida de whist, însă mîine trebuie să continuăm neapărat discuţia. (*Către politician.*) De acord?

POLITICIANUL: Să continuăm discuţia? Şi eu care mă bucuram atît de tare că se-ncheie! Căci disputa începuse să prindă clar izul specific destul de neplăcut al războaielor religioase. Absolut nepotrivit! Şi totuşi eu ţin la viaţa mea mai mult decît la orice altceva.

DOAMNA: Nu vă mai prefaceţi. Trebuie negreşit, negreşit să participaţi. Altminteri ce-nseamnă asta: apăreţi ca un adevărat tainic Mefistofel!

POLITICIANUL: Mîine aş fi de acord să discut, însă cu o condiţie: să fie mai puţină religie. Nu cer să nu mai fie deloc, întrucît

se pare că aşa ceva este imposibil. Dar să fie mai puţină, pentru Dumnezeu, mai puţină!

DOAMNA: Acest „pentru Dumnezeu" e foarte drăguţ în această situaţie!

DL Z (*către politician*): Cea mai bună modalitate ca să fie cît mai puţină religie e ca dumneavoastră să vorbiţi cît mai mult.

POLITICIANUL: Ceea ce şi promit! Deşi e mai plăcut să asculţi decît să vorbeşti, mai ales în acest aer blînd; însă pentru a feri mica noastră societate de certuri interne, care s-ar putea reflecta într-un mod nedorit şi asupra jocului de cărţi, sînt gata să mă sacrific preţ de două ore.

DOAMNA: Minunat! Iar poimîine — sfîrşitul disputei despre Evanghelie. Prinţul va reuşi să pregătească nişte argumente de neînfrînt. Numai că trebuie să fiţi şi dumneavoastră de faţă. Trebuie să vă apropiaţi şi dumneavoastră un pic de cele bisericeşti.

POLITICIANUL: Şi poimîine? Ei bine — nu! Sacrificiul meu nu merge chiar atît de departe. Plus că poimîine trebuie să plec la Nisa.

DOAMNA: La Nisa? Ce diplomaţie naivă! Nu ajută la nimic: codul dumneavoastră secret a fost de mult descifrat şi oricine ştie că atunci cînd spuneţi „Plec la Nisa" asta înseamnă „Vreau s-o întind la Monte-Carlo". Ei, ce să facem? Ne-om descurca poimîine şi fără dumneavoastră. Cufundaţi-vă în materie dacă nu vă temeţi că veţi deveni şi dumneavoastră spirit peste un timp. Duceţi-vă la Monte-Carlo. Şi să vă răsplătească Soarta după merite!

POLITICIANUL: Meritele mele nu privesc Soarta, ci efectuarea unor anumite acţiuni. În ce priveşte norocul şi unele socoteli, le admit la ruletă, ca şi în orice altceva.

DOAMNA: Însă mîine trebuie neapărat să ne-adunăm cu toţii.

DIALOGUL AL DOILEA

Audiatur et altera *pars.*[43]

A doua zi, la ora stabilită a dimineţii, mă aflam împreună cu ceilalţi aşezat la măsuţa de sub palmieri unde ne beam ceaiul. Lipsea doar Prinţul pe care-am fost nevoiţi să-l aşteptăm. Întrucît eu nu joc cărţi, în seara aceleiaşi zile am şi notat toată această discuţie, chiar de la început. De data aceasta Politicianul a vorbit atît de mult şi şi-a „ţesut frazele atît de îndelung şi iscusit", încît a fost imposibil să notez totul cu maximă exactitate. Am păstrat destul de multe din formulările lui autentice şi m-am străduit să redau tonul general dar, se-nţelege, în unele cazuri n-am putut decît să redau cu cuvintele mele esenţa celor spuse de el.

POLITICIANUL: Am remarcat de multă vreme un lucru ciudat: oamenii care-şi fac punctul lor tare din cine ştie ce morală înaltă nu pot nicicum să-şi însuşească cea mai simplă şi indispensabilă virtute, iar, după părerea mea, chiar singura virtute indispensabilă — buna-cuviinţă. De aceea nu ne rămîne decît să-i mulţumim lui Dumnezeu că la noi sînt relativ puţine persoane posedate de această idee a unei morale superioare; şi spun *idee*, pentru că o asemenea realitate n-am întîlnit nicicînd şi n-am nici un motiv să cred că atare lucru ar exista.

DOAMNA: Bine, bine, acestea-s lucruri cunoscute, însă în ceea ce spuneţi despre buna-cuviinţă aveţi dreptate. Dar ia-ncercaţi, cît timp n-a apărut *le sujet en question*[44], să demonstraţi că buna-cuviinţă e singura virtute indispensabilă, să demonstraţi aşa, uşurel, aşa cum se încearcă instrumentele din orchestră înainte de-nceputul uverturii.

POLITICIANUL: Da; în asemenea cazuri se aud numai sunete disparate. O astfel de monotonie ar fi şi acum, căci mă-ndoiesc că s-ar apuca cineva să susţină o altă părere, vreau să spun — pînă la sosirea prinţului. Iar să vorbim astăzi în faţa lui despre politeţe n-ar fi tocmai politicos.

DOAMNA: Desigur. Însă care vă sînt argumentele?

POLITICIANUL: Bănuiesc că veţi fi de acord cu faptul că cineva poate trăi de minune într-o societate unde nu este nici un om virtuos, nici un om dezinteresat, nici un om dispus să facă un sacrificiu. Eu, cel puţin, m-am aranjat mereu destul de bine în asemenea companie...

DOAMNA: De pildă, la Monte-Carlo.

POLITICIANUL: Şi la Monte-Carlo, şi în multe locuri. Nicăieri nu se face simţită necesitatea existenţei măcar a unui reprezentant al virtuţii supreme. Dar ia încercaţi să trăiţi un timp într-o societate unde să nu fie nici măcar un singur om bine crescut.

GENERALUL: Eu nu ştiu despre ce fel de companie vorbiţi dumneavoastră, dar să ştiţi că în campania de la Hiva[45] ori în cea turcească nu prea cred că s-ar fi putut face faţă fără alte cîteva virtuţi, în afară de buna-cuviinţă.

POLITICIANUL: Mai trebuia să spuneţi că celor ce călătoresc prin Asia Centrală le mai trebuie şi altceva în afară de buna-cuviinţă. Însă eu vorbesc despre viaţa corectă de zi cu zi, într-o societate umană civilizată. Ei bine, pentru această viaţă nu-i nevoie de nici un fel de virtuţi şi de nici un fel de aşa-numit creştinism. (*Către dl Z*) Văd că daţi din cap?

DL Z: Mi-am amintit de o-ntîmplare tristă ce mi-a fost adusă nu demult la cunoştinţă.

DOAMNA: Despre ce e vorba?

DL Z: Prietenul meu N a murit pe neaşteptate.

GENERALUL: Celebrul romancier?

DL Z: Chiar el.

POLITICIANUL: Da, da, s-a scris în ziare despre moartea lui, dar cam vag.

DL Z: Tocmai asta e, că s-a scris vag.

DOAMNA: Dar cum v-aţi amintit de el tocmai în clipa aceasta? A murit din cauza lipsei de bună-cuviinţă a cuiva?

DL Z: Ba dimpotrivă, a murit din pricina propriei bune-cuviinţe exagerate şi nu din vreo altă cauză.

GENERALUL: Se vede treaba că nici în această chestiune nu avem aceleaşi opinii.

DOAMNA: Povestiţi-ne, dacă vreţi.

DL Z: Da, da, nu am nimic de ascuns. Prietenul meu, care şi el credea că buna-cuviinţă este, dacă nu chiar unica virtute, în orice caz prima treaptă necesară a moralităţiii sociale, se considera obligat să îndeplinească în cel mai strict mod cu putinţă toate cerinţele bunei-cuviinţe. Aici includea, printre altele, şi următoarele: să citească toate scrisorile primite, fie ele chiar şi de la necunoscuţi; de asemenea, să citească toate cărţile şi broşurile trimise lui cu rugămintea de a le scrie recenzii; să răspundă la toate scrisorile şi să scrie toate recenziile; şi-n general să rezolve cu conştiinciozitate toate rugăminţile şi solicitările adresate lui. Drept urmare, toată ziua era ocupat cu treburile altora, rezervîndu-şi pentru ale sale numai nopţile. Apoi se considera obligat să accepte toate invitaţiile şi să-i primească pe toţi vizitatorii care-l găseau acasă. Atît cît a fost tînăr şi putea să suporte băuturile tari, viaţa de ocnaş pe care şi-a clădit-o drept urmare a bunei sale cuviinţe, deşi îl apăsa, nu s-a transformat într-o tragedie; căci vinul îi înveselea inima şi-l salva de la disperare. Gata fiind să pună mîna pe ştreang, o punea pe sticlă şi după ce-i trăgea din sticlă, îşi purta crucea cu mai multă vioiciune. Dar avînd o sănătate şubredă, pe la patruzeci şi cinci de ani a fost nevoit să renunţe la băuturile tari. În stare de trezie viaţa-i de ocnaş i se păru un infern; şi iată că acum am fost înştiinţat că şi-a luat zilele.

DOAMNA: Cum aşa? Numai din pricina bunei-cuviinţe? Era pur şi simplu nebun!

DL Z: Sigur că-şi pierduse echilibrul sufletesc, însă cred că expresia „pur şi simplu" se potriveşte în această situaţie mai puţin decît orice.

GENERALUL: Da, cunosc şi eu nişte asemenea cazuri de nebunie, că de stai să cugeţi binişor asupra lor poţi să cam înnebuneşti; lucrurile nu-s chiar aşa de simple.

POLITICIANUL: În orice caz, este clar că buna-cuviinţă n-are aici nici un amestec. Aşa cum tronul spaniol nu e vinovat de nebunia consilierului titular Poprişcin[46], tot aşa şi obligaţia de a fi bine crescut n-are nimic de-a face cu nebunia prietenului domniei voastre.

DL Z: Sigur că da; că doar nici eu nu sînt împotriva bunei-cuviinţe. Sînt doar împotriva ridicării acesteia la rangul unui soi de normă absolută.

POLITICIANUL: Normele absolute, ca şi orice fel de alt absolut, sînt doar născociri ale oamenilor lipsiţi de bun simţ şi de simţul realităţii. Eu nu recunosc nici un fel de norme absolute, recunosc numai regulile *necesare*. Ştiu, de pildă, că dacă nu voi respecta regulile curăţeniei corporale, acest lucru va fi dezgustător, atît pentru mine, cît şi pentru cei din jurul meu. Nedorind să provoc şi nici să încerc senzaţii neplăcute, respect neabătut, zi de zi, regula de a mă spăla, de a-mi schimba lenjeria şi aşa mai departe nu pentru că aşa se cuvine sau pentru că ar reprezenta ceva sfînt, a cărui încălcare ar fi un păcat, ci pur şi simplu pentru că încălcarea acestei norme ar fi *ipso facto* materialiceşte incomodă. Tot aşa şi cu buna-cuviinţă în general, unde, la drept vorbind, intră ca parte componentă şi curăţenia corporală. Mie, ca şi oricui altcuiva, îmi e mult mai comod, decît să încalc, să respect normele de bună-cuviinţă — aşa că le respect. Dar dacă prietenul domniei voastre şi-a închipuit că buna-cuviinţă îi impune să răspundă la toate scrisorile şi rugăminţile fără să ţină cont de avantaje şi foloase, apoi aceasta nu mai este bună-cuviinţă, ci un soi de sacrificiu stupid.

DL Z: Scrupulozitatea-i dezvoltată excesiv s-a transformat în manie, manie care l-a şi distrus.

DOAMNA: Dar este îngrozitor că un om a putut să moară dintr-aşa o prostie. Oare chiar n-aţi putut să-l faceţi să-şi bage minţile în cap?

DL Z: M-am străduit în fel şi chip şi-am avut un aliat puternic într-un pelerin din Athos, cam sărman cu duhul, dar un om deosebit. Prietenul meu îl respecta foarte şi-i cerea adesea sfatul în chestiuni de spirit. Respectivul a priceput din capul locului care-i rădăcina răului. Eu îl ştiu bine pe-acest pelerin şi din cînd în cînd mi s-a întîmplat să asist la discuţii de-ale lor. Cînd prietenul meu începea să-i comunice îndoielile sale de ordin moral — dacă are sau nu dreptate în cutare situaţie, dacă n-a păcătuit în alta — Barsonoteu îl întrerupea pe dată: „Ehe, te frămînţi cu privire la păcatele tale — las-o baltă! Uite ce-ţi spun eu: n-ai decît să păcătuieşti de 539 de ori pe zi, important e să nu te căieşti, pentru că orişicine poate să păcătuiască şi să se căiască; tu însă să păcătuieşti tot timpul şi să nu te căieşti nicicînd. Căci dacă păcatul este un rău, apoi dacă ţii minte răul înseamnă că eşti ranchiunos, lucru ce nu e lăudat de nimeni. Şi cea mai rea ranchiună e să-ţi ţii minte păcatele.

Mai bine ţine minte răul pe care ţi-l fac alţii, că în asta e un folos: te poţi feri pe viitor de asemenea oameni; cît priveşte propriul rău, uită-l şi nici nu te gîndi la el, ca nici să nu mai existe. Căci un singur păcat este păcat de moarte — deprimarea, pentru că din deprimare se naşte disperarea, iar disperarea nici nu mai este un păcat propriu-zis, este însăşi moartea spiritului. Şi ce păcate ar mai fi? Beţia? Apoi omul deştept bea atîta cît încape, dacă nu mai are loc, nu mai bea; iară prostul poate să-şi bea minţile şi cu apă de izvor; înseamnă că de vină nu e vinul, ci nesăbuinţa. Tocmai de aia, de nesăbuinţă, se usucă unii fiindcă beau vodcă: nu numai pe dinăuntru, ci aşa, de se înnegresc şi pe dinafară şi vezi cum joacă pe ei luminiţe — am văzut cu ochii mei — şi-atunci despre ce păcat mai poate fi vorba, cînd dă flacăra gheenei din tine pe dinafară de se vede cu ochiul liber? — În ce priveşte aceste diferite încălcări ale celei de-a şaptea porunci îţi spun cu mîna pe inimă: greu e să judeci, însă să lauzi nu e nicicum cu putinţă. Nu, nu, nu te sfătuiesc! Bineînţeles că plăcerea-i mare — nu încape vorbă —, însă după aia vine deprimarea; şi asta mai scurtează şi viaţa. Dacă nu mă crezi, uite ce scrie un doctor neamţ foarte învăţat". — Şi Barsonoteu lua de pe raft o carte ce părea a fi de demult şi începea s-o răsfoiască. „Numai titlul, frate, şi tot merită! Ma-cro-bi-otica lui Hufeland[47]! Uite-aici, la pagina 176..." — Şi citea rar şi răspicat pagina unde autorul german te previne cu sîrg în legătură cu risipirea nechibzuită a forţelor vitale. „Vezi? Pentru ce şi-ar face un om deştept pagubă? La tinereţe, cînd nu ai înţelepciune, sigur că doreşti cîte şi mai cîte; însă pe urmă — nu! Ţii mai mult la tine. Şi să-ncepi apoi să-ţi aminteşti de vremea trecută şi să te frămînţi: cum că de ce, blestematul de mine, mi-am pierdut nevinovăţia, mi-am irosit curăţenia sufletească şi trupească? — apoi îţi spun că asta e prostie curată, asta-nseamnă pur şi simplu să-l laşi pe diavol să-şi rîdă de tine. Că lui îi place de bună seamă ca sufletul tău, în loc să meargă înainte şi să se înalţe, să bată pasul pe loc necurat. Uite care-i sfatul meu: cum o să-nceapă el să te intimideze cu căinţa, scuipă şi întinde scuipatul — adică uite care-mi sînt păcatele cele grele — atît de nemaipomenit de însemnate-s pentru mine! Şi-o să-ţi dea cu siguranţă pace! — îţi zic din experienţă... Şi ce alte fărădelegi ai mai făcut? Că doar de furat n-ai să te-apuci să furi? Şi chiar dacă ai furat deja, nu-i mare nenorocire: în ziua de

azi toţi fură. Aşa că nu te mai gîndi la asemenea fleacuri; păzeşte-te de-un singur lucru — de deprimare. Dacă-ţi vin în cap gînduri despre păcate sau cum că poate-ai supărat cumva pe cineva cu ceva, atunci du-te la teatru, sau distrează-te într-o companie veselă, ori citeşte ceva scris de vreun măscărici. Şi dacă vrei numai o regulă de la mine, uite-ţi regula: să fii tare în credinţă nu de frica păcatelor, ci pentru că omului deştept tare-i e pe plac să trăiască cu Dumnezeu în suflet, iar fără de Dumnezeu îi e destul de rău; să pătrunzi cuvîntul Domnului, căci, de-l citeşti cu cap, fiece vers te răsplăteşte-n aur; să te rogi cu multă simţire în fiecare zi, măcar o dată sau de două ori. Că doar să te speli nu uiţi nicicînd, iar rugăciunea sinceră este pentru suflet mai bună decît orice săpun. Să posteşti pentru sănătatea stomacului şi-a altor măruntaie — acuma şi doctorii dau sfatul ăsta după 40 de ani; să nu te gîndeşti la trebile altora şi, dacă ai ce face, nu te ocupa de binefaceri; dar săracilor din calea ta să le dai fără să socoteşti; tot aşa să dăruieşti şi pentru biserici şi mînăstiri — c-or să socotească alţii la controlul din ceruri — şi vei fi zdravăn şi la suflet şi la trup, iară cu tot felul de făţarnici ce se bagă în sufletul altora, pentru că n-au nimic într-al lor, nici să nu stai de vorbă". Asemenea discursuri aveau un efect benefic asupra prietenului meu, însă nu puteau înfrînge pe deplin valul de impresii ce-l copleşeau; iar în ultima vreme se şi vedea rar cu Barsonoteu.

POLITICIANUL: Pelerinul ăsta al domniei voastre spune, în felul său, în esenţă, aproape ceea ce spun şi eu.

DOAMNA: Cu-atît mai bine. Însă, într-adevăr, ce moralist uimitor! N-ai decît să păcătuieşti, lucrul cel mai important e să nu te căieşti — asta-mi place teribil.

GENERALUL: Eu cred că nu le-o fi spunînd chiar tuturor acelaşi lucru. Cred că cine ştie cărui mişel ori ticălos îi dă poveţe pe alt ton.

DL Z: De bună seamă. Însă imediat cum observă o umbră de frămîntare morală, devine pe dată filozof, ba chiar fatalist. Pe o bătrînă foarte deşteptă şi instruită a făcut-o să se extazieze. Deşi era de credinţă rusă, era educată prin alte locuri şi, auzind ea multe despre Barsonoteu al nostru, s-a purtat faţă de el ca faţă de un *directeur de conscience*[48], însă el n-a lăsat-o să vorbească prea mult despre impasurile-i sufleteşti. „Şi de ce te-or fi frămîntînd aseme-

nea prostii! Cine are nevoie de-aşa ceva? Dacă pînă şi eu, care mi-s mujic simplu, şi tot mă plictisesc cînd te-ascult, crezi că lui Dumnezeu lucrurile astea or să i se pară interesante? De fapt, care-i problema: eşti bătrînă, eşti neputincioasă şi n-ai să mai fii nicicînd altminteri." Bătrîna mi-a povestit asta rîzînd şi cu lacrimi în ochi; de altfel, ea a-ncercat să riposteze, însă el a convins-o definitiv cu o povestire din viaţa unui pustnic din timpurile de demult — Barsonofeu ne-o spunea adesea şi nouă, mie şi lui N. Bună povestire, doar că acum ar lua, cred, prea mult timp s-o spun.

DOAMNA: Spuneţi-o şi dumneavoastră pe scurt.

DL Z: Am să mă străduiesc. În Deşertul Nitric îşi căutau calea spre mîntuire doi pustnici. Grotele lor nu se găseau la mare depărtare una de cealaltă, însă cei doi nu vorbeau niciodată între ei, arareori doar răzbăteau psalmii unuia pînă la celălalt. Şi astfel petrecură ei mulţi ani, şi-ncepu faima lor să se răspîndească prin tot Egiptul şi prin ţările dimprejur. Şi iată că-ntr-o bună zi reuşi diavolul să le vîre în suflet, la amîndoi deodată, un gînd. Şi aceştia, nespunînd nici un cuvînt unul altuia, îşi luară coşuleţele şi rogojinile din ramuri şi frunze de palmier, la care lucraseră, şi o porniră împreună către Alexandria. Aici îşi vîndură munca şi apoi trei zile şi trei nopţi chefuiră cu beţivii şi cu desfrînatele după care se înapoiară în pustiul lor. Unul dintre ei plîngea cu lacrimi amare şi se văicărea:

— O, nenorocit ce sînt, acuma sînt complet pierdut! Nu-s rugăciuni care să spele aşa o desfrînare, aşa o scîrnă. Gata, s-au irosit în zadar toate posturile, toate veghile şi rugăciunile mele — am pierdut într-o clipă totul pentru totdeauna!

Celălalt merge alături şi cîntă psalmi cu glas plin de bucurie.

— Ce-i cu tine, au ţi-ai pierdut minţile?

— Adică?

— Păi de ce nu te frămînţi şi nu te vaiţi?

— De ce m-aş văita?

— Cum aşa? Da' Alexandria?

— Ce-i cu Alexandria? Slavă Celui-de-Sus ce ocroteşte acest vestit şi cuvios oraş!

— Da' noi, noi, ce-am făcut la Alexandria?

— Se ştie ce-am făcut: am vîndut coşuri, ne-am închinat Sfîntului Marcu, am mai mers şi pe la alte biserici, am trecut pe la

cuviosul cîrmuitor al oraşului, am discutat cu cucernica donna Leonilla...

— Dar de-nnoptat, unde-am înnoptat, nu într-un loc al pierzaniei?

— Păzească Dumnezeu! Seara şi noaptea ne-am petrecut-o la curtea patriarhală.

— Sfinţi mucenici! Şi-a pierdut minţile...Atunci unde ne-am adăpat cu vin?

— Cu vin şi bucate am fost ospătaţi la masa patriarhului cu prilejul sfintei sărbători a Intrării în Biserică a Maicii Preacurate.

— Nenorocitule! Da' de sărutat cine ne-a sărutat, ca să nu mai pomenesc şi de lucruri mai rele?

— Ne-a onorat cu sfîntul sărut la despărţire părintele tuturora, preafericitul arhiepiscop al marelui oraş Alexandria şi al întregului Egipt, al Libiei şi al Pentapolisului, judele universal, Kir-Timoteu, cu toţi părinţii şi fraţii alesului său cler.

— Oare-ţi baţi joc de mine, ori ce? Ori pentru ticăloşiile de deunăzi şi-a găsit diavolul însuşi sălaş în tine? Cu tîrfele te-ai sărutat, nenorocitule!

— Nu ştiu în cine şi-a găsit diavolul sălaş: în mine, care mă bucur de darurile Domnului şi de bunăvoinţa sfinţilor preoţi şi-l laud pe Creator împreună cu toate creaturile Sale, ori în tine, care îndemnat de diavol numeşti casa preafericitului tată şi păstor al nostru loc al pierzaniei, iar pe domnia sa şi clerul iubitor de Dumnezeu îi acoperi de ruşine, ca şi cum ar fi femei pierdute.

— Vai ţie, ereticule! Urmaş degenerat al lui Arie[49], ce eşti, prin tine grăieşte gura blestemată a ticălosului de Apollinariu[50].

Şi pustnicul disperat de căderea sa în păcat se năpusti asupra tovarăşului său de drum şi începu să-l lovească din răsputeri. După care se-ndreptară către peşterile lor. Primul s-a chinuit toată noaptea, umplînd deşertul de vaiete şi urlete, şi-a smuls părul din cap, aruncîndu-se pe jos şi dînd cu capul de pămînt; cel de-al doilea înălţa liniştit şi bucuros psalmi. A doua zi de dimineaţă celui care se căia îi trecu prin cap un gînd: întrucît prin lungii ani de pînă acum dobîndisem deja o deosebită bunăvoinţă a Duhului Sfînt, ce-ncepuse să se arate prin semne şi minuni, apoi *după ceea ce s-a-ntîmplat*, lăsîndu-mă pradă ticăloşeniei trupeşti, am săvîrşit păcat în contra Duhului Sfînt, ceea ce, după cuvîntul Domnului, nu

se iartă nici în veacul acesta și nici în cel ce va veni. Am aruncat o perlă de o puritate celestă porcilor gîndului[51], adică diavolilor, aceștia au călcat-o în picioare și acum, întorcîndu-se, or să mă sfîșie. Însă, dacă oricum sînt pierdut, atunci ce mai caut aici în deșert? Și se întoarse la Alexandria, lăsîndu-se pradă unei vieți desfrînate. Și cînd avu nevoie de bani, înhăitîndu-se cu alți cheflii de teapa lui, îl omorî și-l jefui pe un negustor bogat. Fapta fu descoperită, el supus judecății orașului și, condamnat fiind la moarte, muri fără căință. Între timp, fostul lui tovarăș, continuîndu-și viața de sihăstrie, ajunse la cel mai înalt grad de sfințenie și mari minuni îi aduseră slava, astfel că doar la cuvîntul său femei de mulți ani sterpe prindeau rod și nășteau copii de sex masculin. Și cînd îi sosi ziua sfîrșitului, trupul său uscat și chinuit înflori deodată de frumusețea tinereții, sclipi și umplu văzduhul de miros de ambră. După moartea sa, deasupra moaștelor lui făcătoare de minuni se clădi o mînăstire, iar numele lui trecu din Biserica Alexandrină în Bizanț și de-acolo nimeri în sinaxarul kievlean și cel moscovit. „Așa că eu grăiesc adevărat — adăugă Barsonoteu —, nici un păcat nu-i o nenorocire, în afară numai de unul — disperarea —, celelalte nelegiuiri le săvîrșiseră amîndoi împreună, însă de pierit pieri numai unul, cel ce a disperat."

GENERALUL: Vedeți: și monahilor le este necesară tăria sufletească; și iată acum unii vor să abată moleșeala și mîhnirea asupra militarilor.

DL Z: Și uite-așa, cu toate că ne-am depărtat de chestiunea bunei-cuviințe, în schimb ne-am apropiat din nou de obiectul principal al discuției noastre.

DOAMNA: *À propos*, iată că vine, în sfîrșit, și prințul. Bună ziua! În lipsa domniei voastre noi am discutat despre politețe.

PRINȚUL: Îmi cer mii de scuze, mi-a fost imposibil să ajung mai devreme. Am primit o grămadă de tot soiul de hîrtii de la ai noștri și diverse apariții editoriale; vi le-arăt mai tîrziu.

DOAMNA: Bine, bine. Iar eu o să vă povestesc mai tîrziu o anecdotă sfîntă despre monahi, istorisire cu care ne-am delectat și noi în absența domniei voastre. Iar acum are cuvîntul adevăratul nostru montecarlist secret. Haideți, povestiți-ne ce mai aveți de spus, după discuția de ieri, despre război.

POLITICIANUL: Din discuția de ieri mi-a rămas în memorie doar trimiterea la Vladimir Monomahul și povestirea din război a ge-

neralului. Propun ca acesta să fie punctul de pornire pentru dezbaterea ulterioară a problemei. Nu e cu putinţă să nu fii de acord cu faptul că bine-a făcut Vladimir Monomahul cînd i-a zdrobit pe polovţieni; şi că generalul a făcut tot bine cînd i-a ras pe başbuzuci.

DOAMNA: Deci sînteţi de acord?

POLITICIANUL: Eu sînt de acord cu faptul pe care am onoarea să vi-l comunic, şi anume că şi Monomahul şi generalul au acţionat aşa cum — *în situaţia dată* — trebuiau să acţioneze; însă ce decurge din asta pentru aprecierea situaţiei înseşi ori pentru justificarea şi eternizarea războiului şi militarismului?

PRINŢUL: Exact asta spun şi eu.

POLITICIANUL: Dacă-mi veţi permite să exprim opinia mea asupra obiectului, se va putea observa de la sine cu cine şi cu ce sînt de acord. Opinia mea este doar o concluzie logică ce reiese din realitatea indubitabilă şi din faptele de istorie. Oare poate exista vreun argument împotriva însemnătăţii istorice a războiului ca principal — dacă nu chiar unic — mijloc prin care a fost creat şi consolidat statul? Arătaţi-ne măcar un singur stat care să fi fost creat şi întărit fără de război.

DOAMNA: Dar America de Nord?

POLITICIANUL: Mulţumesc pentru exemplul excelent. Însă eu vorbesc despre crearea *statului*. Sigur că America de Nord, ca şi *colonie* europeană, a fost creată, ca oricare altă colonie, nu prin război, ci prin traversarea oceanului. Însă în momentul în care această colonie a dorit să devină stat a fost nevoită să-şi dobîndească independenţa politică printr-un război care-a durat mulţi ani.

PRINŢUL: Din faptul că statul s-a creat prin intermediul războiului — fapt incontestabil altminteri — ajungeţi la concluzia însemnătăţii războiului. După părerea mea însă nu putem ajunge decît la concluzia importanţei statului, desigur, pentru oamenii ce-au refuzat să se închine în faţa violenţei.

POLITICIANUL: Ei, alta acum: să se închine în faţa violenţei. Adică, de ce? Ia încercaţi să organizaţi o modalitate durabilă de convieţuire a oamenilor în afara formelor restrictive de stat ori să renunţaţi dumneavoastră şi nimeni altcineva la tot ce se sprijină pe acestea; atunci să mai vorbiţi despre lipsa de însemnătate a statului. Pînă atunci însă statul şi tot ceea ce îi datorăm cu toţii rămî-

ne un fapt uriaş, în timp ce atacurile domniei voastre asupra acestuia rămîn nişte vorbe mici. Aşadar, repet: măreaţa însemnătate istorică a războiului ca principală condiţie în crearea statului este indispensabilă. Întreb însă: această măreaţă cauză a formării statului n-ar trebui să se considere încheiată în linii mari? Iar detaliile, de bună seamă, pot fi puse la punct şi fără să se recurgă la un mijloc atît de eroic cum este războiul. În antichitate şi în Evul Mediu, cînd lumea culturii europene era numai o insulă în mijlocul unui ocean de triburi mai mult sau mai puţin sălbatice, orînduirea militară era cerută de însăşi autoconservarea. Trebuia să fii gata oricînd să respingi cine ştie ce hoarde, ce se năpusteau nu se ştie de unde ca să calce în picioare lăstarele gingaşe ale civilizaţiei. Însă acum pot fi numite insule doar elementele ne-europene, pe cînd cultura europeană a devenit oceanul care scaldă aceste insule. Învăţaţii noştri, aventurierii şi misionarii au străbătut întreaga lume şi n-au descoperit nimic care să reprezinte o ameninţare serioasă la adresa lumii civilizate. Sălbaticii se extermină şi dispar cu destul succes, iar barbarii războinici, cum ar fi turcii şi japonezii, sînt în curs de civilizare şi-şi pierd caracteristicile războinice. În acelaşi timp, uniunea naţiunilor europene într-o viaţă culturală comună...

DOAMNA (*cu jumătate de glas*): Monte-Carlo...

POLITICIANUL: ...într-o viaţă culturală comună s-a intensificat atît de tare încît un război între aceste naţii ar avea pur şi simplu caracter fratricid, lucru de neiertat din toate punctele de vedere în condiţiile în care există posibilitatea aplanării paşnice a conflictelor internaţionale. Rezolvarea acestora prin război în zilele noastre ar fi la fel de fantastică cum ar fi şi o călătorie de la Petersburg la Marsilia cu un vas cu pînze ori cu trăsura cu trei cai, deşi sînt întru totul de acord că „albeşte-o pînză-n depărtare" şi „se-avîntă troika îndrăzneaţă" sună mult mai poetic decît sirenele vaporului ori strigătele *„en voiture, messieurs!"*[52]. Tot aşa sînt gata să recunosc superioritatea estetică a „periei de oţel" şi a faptului că „se mişcă regimentele sclipind şi unduind"[53] în faţa servietelor diplomaţilor şi a meselor cu postav ale congreselor de pace. Însă abordarea serioasă a unei asemenea chestiuni vitale nu trebuie, desigur, să aibă nimic comun cu aprecierea estetică a acelei frumuseţi ce nu aparţine războiului real, care, vă asigur, nu e deloc frumos,

ci doar reflectării acestuia în fantezia poetului ori în cea a artistului. Şi dacă toţi încep să priceapă că războiul, cu tot interesul ce-l prezintă pentru poezie şi pictură — că doar acestea se pot mulţumi şi cu războaiele trecute —, nu este defel necesar acum, pentru că-i lipsit de profit, fiind un mijloc prea scump şi prea riscant pentru scopuri ce pot fi atinse mai ieftin şi mai sigur pe alte căi — *înseamnă deci că perioada istorică a războaielor s-a sfîrşit.* Vorbesc, se-nţelege, *en grand*[54]. Nici nu poate fi vorba de cine ştie ce dezarmare imediată, însă sînt ferm convins că nici noi şi nici copiii noştri nu vom mai vedea războaie mari — adevărate războaie europene —, iar nepoţii noştri vor şti numai din lucrările de istorie chiar şi despre războaiele mici, de pe undeva din Asia sau Africa.

Aşa că iată răspunsul meu cu privire la Vladimir Monomahul: atunci cînd fiinţarea tînărului stat rus trebuia apărată întîi de polovţieni, apoi de tătari şi aşa mai departe, războiul era lucrul cel mai important şi cel mai necesar. Cam acelaşi lucru pînă la un punct poate fi spus despre epoca lui Petru cel Mare, cînd trebuia apărată fiinţarea Rusiei ca stat *european*. Însă apoi însemnătatea războiului poate fi pusă din ce în ce mai mult sub semnul întrebării, iar în prezent, după cum am mai spus, perioada istorică a războaielor s-a sfîrşit în Rusia, ca şi pretutindeni. Căci ceea ce am spus despre statul nostru este valabil — bineînţeles, *mutatis mutandis* — şi pentru alte ţări europene. Odinioară, războiul era pretutindeni mijlocul cel mai însemnat şi inevitabil de apărare şi consolidare a existenţei fiinţei statale şi naţionale. Şi pretutindeni, o dată cu atingerea acestui scop, războiul îşi pierde sensul.

În paranteză fie spus, mă uimeşte faptul că unii filozofi contemporani tratează *sensul războiului* independent de timp. Are războiul vreun sens? *C'est selon*[55]. Ieri poate că avea un sens pretutindeni, astăzi poate are sens doar pe undeva prin Africa ori prin Asia Centrală unde-au mai rămas sălbatici, iar mîine nu va mai avea sens niciunde. Este de remarcat că paralel cu pierderea sensului său practic, războiul îşi pierde, chiar dacă încet, şi aureola sa mistică, lucru ce se vede chiar şi la un popor în marea sa majoritate înapoiat, aşa cum e al nostru. Gîndiţi-vă şi dumneavoastră: deunăzi generalul ne-arăta triumfător că toţi sfinţii noştri dacă nu sînt monahi sînt militari. Însă vă-ntreb: cărei perioade istorice îi aparţine această sfinţenie războinică ori acest spirit războinic sfînt?

Oare nu chiar aceleia cînd războiul era *într-adevăr* cauza cea mai necesară, salvatoare şi, dacă vreţi, o cauză sfîntă? Sfinţii noştri războinici erau cu toţii cneji ai epocii kievlene sau mongole, şi nu prea-mi amintesc ca printre ei să fie generali-locotenenţi ori chiar generali-porucici[56]. Ce va să-nsemne asta? Din doi militari de seamă cu drepturi egale la sfinţenie, unuia i se oferă această sfinţenie, altuia — nu. De ce? Din ce cauză, vă întreb, Alexandr Nevski, care i-a bătut pe livonieni şi pe suedezi în sec. al XIII-lea este sfînt, iar Alexandr Suvorov, care i-a bătut pe turci şi pe franţuji într-al optsprezecelea — nu e? Lui Suvorov nu i se poate reproşa nimic care să fie contra sfinţeniei. Era sincer în credinţa sa, cînta cu voce de tunet din strană şi citea din amvon, ducea o viaţă ireproşabilă şi nici măcar nu era amantul nimănui, iar unele fapte de-ale lui de sărman cu duhul constituie nu o piedică, ci mai curînd un argument în plus în favoarea canonizării. Însă e vorba de faptul că Alexandr Nevski s-a luptat pentru viitorul politico-naţional al patriei sale, care, pe jumătate zdrobită dinspre răsărit, greu de crezut c-ar mai fi rezistat unei noi agresiuni dinspre apus, — înţelepciunea instinctivă a poporului a priceput însemnătatea vitală a situaţiei şi i-a oferit acestui cneaz cea mai înaltă dovadă a recunoştinţei pe care şi-a putut-o închipui, punîndu-l în rîndul sfinţilor. Iar în ce priveşte faptele de eroism ale lui Suvorov, deşi incomparabil mai merituoase în plan militar — îndeosebi campania comparabilă doar cu cea a lui Hannibal de peste Alpi[57] —, acestea nu răspundeau nici unei necesităţi stringente, — lui Suvorov nu i-a fost dat să salveze Rusia, aşa că a rămas doar o celebritate militară.

DOAMNA: Dar comandanţii de la 1812, cu toate că au salvat Rusia de Napoleon, tot n-au ajuns în rîndul sfinţilor.

POLITICIANUL: Uşurel, uşurel. Salvarea Rusiei de Napoleon e retorică patriotică. Napoleon nu ne-ar fi mîncat şi nici n-avea de gînd s-o facă. Faptul că am reuşit să-l dăm gata în final a demonstrat desigur forţa noastră populară şi de stat, ceea ce a înălţat puternic sentimentul nostru naţional. Însă nu voi fi nicicînd de acord că războiul din 1812 ar fi fost dictat de vreo necesitate imperioasă. Ne-am fi putut înţelege de minune cu Napoleon, dar faptul de a-l fi întărîtat nu putea să nu prezinte un mare risc; şi cu toate că riscul s-a dovedit a fi norocos şi sfîrşitul războiului foarte măgulitor pentru orgoliul nostru naţional, consecinţele lui ulte-

rioare cu greu pot fi considerate cu adevărat utile. Dacă doi uriaşi se-ncaieră tam-nesam şi unul dintre ei îl înfrînge pe celălalt, nu fără daune aduse sănătăţii ambilor, deşi voi spune „bravo lui" despre învingător, oricum necesitatea manifestării unei bravuri de acest fel va rămîne, pentru mine, învăluită în întuneric. Slava anului 1812, vitejia naţională dovedită atunci ne rămîne nouă, oricare ar fi fost cauzele războiului.

„Şi viu era trecutul sfînt
Al anului opt sute doişpe..."[58]

E minunat pentru poezie: „trecutul sfînt"! Însă mă uit la ce-a ieşit din acest trecut sfînt şi văd: pe arhimandritul Fotie, pe Magniţki, pe Arakceev[59], pe de-o parte, complotul decembriştilor[60], pe de altă parte, şi *en somme*[61] acel regim militar întîrziat care a durat treizeci de ani şi a condus spre dezastrul de la Sevastopol[62].

DOAMNA: Dar Puşkin?

POLITICIANUL: Puşkin?... Ce-i cu Puşkin?

DOAMNA: Păi, nu de mult am citit în ziare că poezia naţională a lui Puşkin s-a născut în gloria militară a anului 1812[63].

DL Z: Şi nu fără participarea deosebită a puştilor, după cum se vede şi din numele poetului.

POLITICIANUL: Da, poate aşa. Să continui. În vremurile ce-au urmat, caracterul inutil, lipsa de necesitate a războaielor noastre devine tot mai limpede. Războiul Crimeii e foarte apreciat la noi, întrucît lumea crede că sfîrşitul nefericit al acestuia a dus la eliberarea ţăranilor şi la celelalte reforme ale lui Alexandru al II-lea[64]. Şi dac-ar fi aşa, atunci consecinţele benefice ale unui război nereuşit, şi numai nereuşit, nu reprezintă nici pe departe apologia războiului în general. Dacă fără să am vreun motiv serios m-apuc să sar de la balcon şi-mi scrîntesc o mînă, şi această mînă scrîntită mă va împiedica să semnez o poliţă care m-ar ruina, mă voi bucura că s-a întîmplat aşa, dar n-o să mă apuc să afirm că trebuie să sari întotdeauna de la balcon, în loc să cobori frumuşel pe scară. Căci dacă ai capul întreg nu mai e nevoie să-ţi nenoroceşti mîna ca să nu semnezi tranzacţii falimentare: aceeaşi înţelepciune te va feri deopotrivă şi de salturi absurde din balcon şi de semnături absurde. Eu consider că reformele lui Alexandru al II-lea s-ar fi realizat şi fără Războiul Crimeii, ba poate într-un mod mai trainic

şi mai variat. Însă nu mă voi apuca să demonstrez acest lucru, ca să nu ne-ndepărtăm de subiect. În orice caz, actele politice nu pot fi apreciate după consecinţele lor indirecte şi neprevăzute; iar Războiul Crimeii, el în sine, adică începutul său, atacul armatei noastre la Dunăre în 1853 nu are o justificare logică. Eu nu pot numi înţeleaptă o politică ce astăzi salvează Turcia de a fi distrusă de Mehmet-Ali-paşa al Egiptului, împiedicînd astfel scindarea lumii musulmane în jurul a două centre, Istanbul şi Cairo, ceea ce se pare că n-ar fi fost o nenorocire prea mare pentru noi, iar a doua zi se pregăteşte să distrugă aceeaşi Turcie salvată şi întărită, cu riscul de a se ciocni de o coaliţie europeană. Asta nu mai e politică, ci un soi de don-quijotism. Nu pot numi altfel — şi-mi cer scuze în faţa generalului — nici ultimul nostru război cu turcii.

DOAMNA: Dar başbuzucii cu armenii? Doar l-aţi aprobat pe general că i-a făcut praf.

POLITICIANUL: Îmi cer scuze. Eu afirm că în zilele noastre războiul a devenit *inutil*, iar povestirea de ieri a generalului serveşte drept ilustrare spuselor mele. Înţeleg că trezindu-se, conform datoriei, participant activ la război şi dînd peste trupele turceşti neregulate ce săvîrşesc bestialităţi înfiorătoare asupra populaţiei paşnice, oricare... (*se uită la prinţ*), oricare om liber de „principii absolute" preconcepute trebuie — împins şi de sentimente, şi de datorie — să-i ucidă pînă la unul, aşa cum a şi făcut generalul, şi nu să cugete la purificarea lor morală, aşa cum spune prinţul. Însă eu întreb, mai întîi, cine a reprezentat adevărata cauză a acestei neruşinări, apoi spre ce rezultate a condus intervenţia militară? La prima întrebare pot răspunde cu mîna pe inimă, indicînd doar acea politică belicoasă greşită care, stîrnind pasiunile şi pretenţiile raialei turceşti, i-a întărîtat pe turci; căci pe bulgari au început să-i taie atunci cînd Bulgaria a fost plină de comitete revoluţionare, iar turcii au prins a se teme de o intervenţie străină şi de destrămarea statului lor. Acelaşi lucru şi-n Armenia. Iar răspunsul la cea de a doua întrebare — ce-a ieşit din asta? — a fost dat de evenimentele de ieri cu aşa o claritate, încît sare în ochi orişicui. Ia gîndiţi-vă: în 1877 generalul nostru omoară cîteva mii de başbuzuci, salvînd astfel, *poate*, cîteva sute de armeni; iar în 1895, în aceleaşi locuri, başbuzucii taie de data asta nu sute, ci zeci de mii de oameni. De-ar fi să le dăm crezare diverşilor corespondenţi (deşi — fie vor-

ba-ntre noi — nu vă sfătuiesc să le dați crezare), au fost aproape jumătate de milion de oameni. Astea-s povești. Însă în orice caz măcelul acesta armenesc a fost cu mult mai grandios decît precedentul, cel bulgăresc. Iată deci beneficele rezultate ale războiului nostru cel patriotic și filantropic.

GENERALUL: Să priceapă cine poate! Ba e de vină politica greșită, ba războiul patriotic. Ai putea crede că prințul Gorceakov și dl Girs erau militari sau că Disraeli ori Bismarck erau patrioți și filantropi ruși.

POLITICIANUL: Oare chiar nu-s clare indiciile mele? Am în vedere o legătură absolut indubitabilă, și nu una abstractă ori ideală, ci una întru totul reală, pragmatică, între războiul din 1877, care a fost el însuși o consecință a politicii noastre greșite, și recentele masacrări ale creștinilor din Armenia. Probabil că vă este cunoscut faptul, iar dacă nu — vă va fi de folos să-l aflați, că, după anul 1878, Turcia, dîndu-și seama după acordul de la San Stefano[65] de perspectivele viitoare în Europa, s-a hotărît să-și asigure binișor existența cel puțin în Asia. Întîi și-ntîi s-a asigurat la Congresul de la Berlin de garanția Angliei[66], însă gîndind pe bună dreptate: „bizuie-te pe Anglia, însă nu te lăsa pe tînjală", guvernul turc s-a apucat să-și întărească armatele neregulate din Armenia, adică cele compuse, mai mult sau mai puțin exact, tocmai din acei „diavoli" cu care a avut de-a face generalul. Acest lucru s-a dovedit a fi foarte înțelept: la numai 15 ani după ce Disraeli îi garanta Turciei, în schimbul insulei Cipru, stăpînirea asupra teritoriilor asiatice, politica engleză a devenit, drept urmare a circumstanțelor ce s-au modificat, antiturcească și armeanofilă. Și agitatorii englezi au apărut în Armenia așa, ca mai demult slavofilii în Bulgaria. Și-n acest moment „diavolii" pe care-i știe generalul s-au dovedit a fi, cum s-ar zice, *stăpîni pe situație* și au mîncat, în cel mai temeinic mod cu putință, cea mai mare porție de carne de creștin ce le-a picat vreodată-n colți.

GENERALUL: Mi-e silă să ascult! Ce război e vinovat în toate acestea? N-aveți frică de Dumnezeu! Căci dacă în 1878 bărbații de stat și-ar fi dus la bun sfîrșit treaba la fel de bine cum au făcut-o militarii pe-a lor, n-ar fi putut fi nici pomeneală de vreo întărire și dispunere a armatelor neregulate în Armenia și, prin urmare, nici de vreun fel de măceluri.

POLITICIANUL: Aveţi adică în vedere distrugerea totală a Imperiului Otoman?

GENERALUL: Da! Deşi îi iubesc şi îi respect din suflet pe turci — un popor minunat, mai ales comparativ cu toţi etiopienii ăştia tărcaţi la blană —, consider totuşi că era de mult timpul să se termine cu acest Imperiu Otoman.

POLITICIANUL: N-aş avea nimic împotrivă dacă în locul acestui imperiu etiopienii domniei voastre şi-ar putea forma un imperiu al lor etiopian sau de orice fel; însă ei nu ştiu decît să se bată între ei, iar guvernarea turcească este pentru ei la fel de necesară cum e şi prezenţa soldaţilor turci în Ierusalim, prezenţă necesară pentru pacea şi bunăstarea diverselor confesiuni creştine din acele locuri.

DOAMNA: Ei, exact asta şi aşteptam: că dumneavoastră vreţi să le daţi şi Mormîntul Domnului pentru totdeauna turcilor.

POLITICIANUL: Şi bineînţeles că domnia voastră crede că o fac din cauza lipsei mele de credinţă ori din indiferenţă?! De fapt, eu doresc prezenţa turcilor în Ierusalim numai prin forţa unei minuscule, dar de neînfrînt, scîntei de simţămînt religios care mi-a mai rămas din copilărie. Ştiu cu siguranţă că în clipa plecării soldaţilor turci din posturile de la Ierusalim toţi creştinii de-acolo or să se taie unii pe alţii, distrugînd în prealabil toate locurile sfinte creştine. Dacă impresiile şi concluziile mele vi se par dubioase, întrebaţi-i pe pelerinii în care aveţi încredere sau, cel mai bine, duceţi-vă să vedeţi cu ochii dumneavoastră.

DOAMNA: La Ierusalim? O, nu! Ce să vezi acolo?...Mă tem!

POLITICIANUL: Vedeţi?

DOAMNA: Dar ce ciudat! Domnia voastră şi cu generalul sînteţi în dispută, însă amîndoi îi ridicaţi în slăvi pe turci.

POLITICIANUL: Cred că generalul îi apreciază ca pe nişte soldaţi, iar eu ca pe nişte străjeri ai păcii şi ordinii în Orient.

DOAMNA: Grozavă ordine şi pace: să căsăpeşti dintr-un foc cîteva zeci de mii de oameni! După mine ar fi mai bună o oarecare dezordine.

POLITICIANUL: După cum am arătat deja, masacrele au fost generate de agitaţia revoluţionară. De ce le-am cere turcilor acel grad înalt de bunătate creştină şi de îngăduinţă care nu sînt cerute nici unei alte naţii, fie ea chiar creştină? Arătaţi-mi o singură ţară

unde o revoltă armată să fie potolită fără a se recurge la măsuri aspre şi injuste. În primul rînd, iniţiatorii masacrului n-au fost turcii, în al doilea rînd, turcii de fapt au participat la acesta într-o mică măsură, acţionînd în marea majoritate a cazurilor prin mîna „diavolilor" generalului, iar în al treilea rînd sînt de acord că, dîndu-le mînă liberă acestor „diavoli", guvernul turc a sărit de data aceasta peste cal, cum a făcut şi la noi Ivan al IV-lea cînd a înecat zece mii de novgorodeni paşnici, cum au făcut şi comisarii conventului francez cu „noyadele" şi „fusilladele" lor, ori englezii în India cînd au potolit revolta din 1857[67]. Cu toate acestea n-avem voie să ne-ndoim cu privire la faptul că, dacă diverşii etiopieni de aceeaşi credinţă ori din acelaşi trib ar fi lăsaţi de capul lor, s-ar produce măceluri mai mari decît pe vremea turcilor.

GENERALUL: Parcă eu aş vrea să-i pun pe etiopieni în locul Turciei! Mi se pare că treaba-i simplă: luăm Constantinopolul, luăm şi Ierusalimul, şi-n locul Imperiului Otoman instituim nişte gubernii militare ruseşti, ca la Samarkand ori Aşhabad, adică îi umplem de bine pe turci, atunci cînd ar depune armele, şi-n ceea ce priveşte religia şi toate celelalte.

POLITICIANUL: Sper că nu spuneţi la modul serios toate astea, altminteri m-aş vedea nevoit să mă îndoiesc de...patriotismul domniei voastre; căci de-am porni un război cu nişte intenţii atît de radicale, acest fapt ar genera, probabil, o nouă coaliţie europeană la care în final ar adera şi etiopienii noştri, eliberaţi ori dispuşi să se elibereze. Căci înţeleg şi ei destul de bine că sub stăpînirea rusească nu le va fi prea lesne să-şi manifeste „propria fizionomie naţionalnata", cum zic bulgarii. Şi toate astea ar avea ca rezultat, în loc de distrugerea Imperiului Otoman, repetarea, *en grand*, pentru noi a dezastrului de la Sevastopol. Nu, nu, chiar dacă nu de puţine ori ne-am băgat într-o politică păguboasă, eu sînt totuşi convins că o inepţie atît de mare cum e războiul domniei voastre cu Turcia n-o să vedem; şi de-om vedea, orice patriot ar fi nevoit să spună, plin de disperare, despre Rusia: *quem Deus vult perdere, prius dementat.*

DOAMNA: Ce înseamnă asta?

POLITICIANUL: Asta înseamnă: celui pe care vrea să-l distrugă, Dumnezeu mai întîi îi ia minţile.

DOAMNA: Da, dar istoria nu se face după mintea domniei voastre. Dumneavoastră, de bună seamă, luaţi şi partea Austriei, aşa cum o luaţi pe-a Turciei, nu?

POLITICIANUL: Pe tema asta nu mai pot să spun nimic, pentru că oameni mai competenţi decît mine — conducătorii naţionali ai Boemiei — au declarat demult: „Dacă Austria n-ar fi existat, ea ar fi trebuit inventată". Recentele încăierări parlamentare de la Viena servesc drept minunată ilustrare acestui aforism şi drept prototip miniatural a ceea ce trebuie să se producă în aceste ţări o dată cu dispariţia Imperiului Habsburgilor.

DOAMNA: Dar ce spuneţi despre alianţa franco-rusă[68]? Despre asta nu prea spuneţi niciodată nimic.

POLITICIANUL: Nici acum nu am de gînd să intru în amănuntele acestei probleme delicate. În linii mari pot spune că apropierea de o naţie atît de progresistă şi de bogată ca Franţa este în orice caz avantajoasă pentru noi; şi apoi această alianţă este una de pace şi prevedere, cel puţin aşa este ea înţeleasă în acele locuri sus-puse unde a fost încheiată şi unde este susţinută.

DL Z: În ceea ce priveşte avantajele morale şi culturale ale apropierii dintre două naţiuni — e un lucru complicat şi pentru mine, deocamdată, neclar. Însă din perspectivă pur politică nu vi se pare că, alăturîndu-ne uneia din taberele beligerante de pe continentul Europei, ne pierdem avantajul situaţiei noastre independente de terţă parte, de judecător imparţial sau de arbitru în lupta dintre ei, ne pierdem caracterul suprapartizan? Aderînd la una din părţi şi echilibrînd astfel forţele ambelor părţi, oare nu creăm posibilitatea unei confruntări armate între acestea? Căci Franţa singură nu ar putea lupta contra Triplei Alianţe, pe cînd împreună cu Rusia — poate.

POLITICIANUL: Ceea ce spuneţi dumneavoastră ar fi absolut exact în cazul în care cineva ar dori să pună la cale un război european. Îndrăznesc însă să vă asigur că nimeni nu doreşte una ca asta. Şi-n orice caz Rusiei îi este considerabil mai uşor să menţină Franţa pe drumul păcii decît Franţei să atragă Rusia pe drumul războiului, drum, în esenţă, la fel de nedorit pentru amîndouă. Cel mai liniştitor este faptul că naţiunile contemporane nu numai că nu doresc, dar *încep să nu mai ştie* să lupte.

Luaţi, de pildă, ultimul conflict — cel hispano-american[69]. Păi ce fel de război a fost ăsta? Vă întreb, aşadar: ce fel de război a fost ăsta? Un soi de comedie de păpuşi, bătălia lui Petruşka Uksusov[70] cu poliţaiul! „După o luptă prelungită şi crîncenă duşma-

nul s-a retras, avînd ca pierderi un ucis şi doi răniţi. Partea noastră nu a avut pierderi". Sau: „După ce a opus o rezistenţă disperată cuirasatului nostru «Money enough», întreaga flotă duşmană s-a predat acestuia necondiţionat. Nu s-au înregistrat pierderi în ucişi ori răniţi de nici una dintre părţi". Şi cam tot în genul ăsta tot războiul. Mă uluieşte faptul că aproape nimeni nu este uluit de acest nou caracter al războiului, de, ca să spun aşa, lipsa lui de vărsare de sînge. Căci transformarea s-a petrecut sub ochii noştri: doar ţinem cu toţii minte cum erau comunicatele şi în 1870 şi în 1877.

GENERALUL: Nu vă grăbiţi să fiţi uluit; aşteptaţi să se ciocnească două adevărate naţiuni militare şi-o să vedeţi ce fel de comunicate or să fie.

POLITICIANUL: Nu cred. Oare a trecut mult timp de cînd şi Spania era o naţiune militară de primă mărime? Slavă Domnului, trecutul nu poate fi adus înapoi. Eu consider că aşa cum în corp organele inutile se atrofiază, tot aşa stau lucrurile şi cu omenirea: calităţile războinice au devenit inutile, şi iată că acestea dispar. Şi dacă dintr-o dată ar apărea din nou, m-aş mira, cum m-aş mira şi dacă liliecii s-ar pomeni dintr-odată cu nişte ochi de vultur ori oamenilor le-ar creşte din nou coadă.

DOAMNA: Şi atunci, de ce-i mai lăudaţi acum o clipă atît de tare pe soldaţii turci?

POLITICIANUL: Îi lăudam ca pe nişte străjeri ai ordinii în cadrul statului. În acest sens forţa militară sau, cum i se spune, „mîna militară" — *manus militaris*, îi va fi necesară omenirii încă mult timp, ceea ce nu împiedică faptul că spiritul războinic în sensul vocaţiei şi înclinaţiei spre războaie internaţionale, acest, ca să spunem aşa, *arţag* naţional, trebuie să dispară cu desăvîrşire şi deja dispare sub ochii noştri, degenerînd în acea formă nesîngeroasă, deşi nu şi fără cusur, pe care-o reprezintă încleştările parlamentare. Şi întrucît înclinaţia către asemenea manifestări va rămîne, după toate probabilităţile, atîta timp cît există partide şi opinii adverse, pentru înfrînarea acestora va rămîne în mod necesar în stat şi *manus militaris*, atunci cînd războaiele externe — internaţionale ori interstatale — vor fi de mult doar nişte amintiri istorice.

GENERALUL: Adică aţi comparat poliţia cu vertebra caudală, cea care-i mai rămîne omului după ce de coadă mai amintesc nu-

mai vrăjitoarele kievlene. E bine spus, însă nu credeţi că vă cam grăbiţi cu semnul egal pus între unii ca noi şi coada care nu mai există? Din faptul că o naţie ori alta s-a moleşit şi nu mai ştie să se bată reiese, după domnia voastră, că însuşirile militare ar fi pierit în întreaga lume. În felul ăsta, cu tot soiul de „acţiuni" şi „sisteme" poate fi şi soldatul rus făcut chisăliţă, dar n-o să rabde Dumnezeu una ca asta.

DOAMNA (*către politician*): Şi totuşi nu ne-aţi explicat prin ce modalităţi lipsite de război se pot rezolva nişte probleme istorice cum ar fi, de pildă, cea a Orientului. Oricît ar fi de rele popoarele creştine din Orient, însă dacă li se trezeşte dorinţa de a fi pe picioarele lor, iar turcii o să-i căsăpească pentru asta, doar n-o să stăm şi-o să ne uităm la aşa ceva cu mîinile-n sîn. Să zicem că n-aţi criticat rău războaiele anterioare; însă acum voi întreba şi eu ca şi prinţul, dar nu în acelaşi sens: ce-i de făcut acum, în aceste condiţii, dacă ar începe pe undeva masacrări?

POLITICIANUL: Atîta timp cît încă nu au început e momentul să ne vină mintea la cap cît mai repede şi să ducem, în locul politicii noastre greşite, una, fie ea şi nemţească, însă corectă: să nu-i întărîtăm pe turci, să nu strigăm la beţie c-o să punem cruci pe moschei, ci să cultivăm uşurel şi prieteneşte Turcia în folosul reciproc — şi al nostru, şi al ei. Căci depinde în mod nemijlocit de noi ca turcii să-nţeleagă cît mai curînd că masacrarea populaţiei în ţara lor este un lucru nu numai rău, dar — ceea ce este mai important — şi inutil, absolut neavantajos.

DL Z: Ei, în aceste privinţe, legate de concesiunile căilor ferate şi de tot soiul de întreprinderi comerciale şi industriale, nemţii or să ne-o ia cu siguranţă înainte* şi n-are nici un sens să ne luăm la întrecere cu ei în aceste domenii.

POLITICIANUL: Şi de ce ne-am lua la întrecere? Dacă cineva face în locul meu vreo muncă grea, n-o să fac altceva decît să mă bucur şi să-i mulţumesc. Şi dacă, dimpotrivă, o să fiu supărat că de ce-a făcut-o el şi nu eu, acest lucru n-ar fi demn de un om cumsecade. Şi tot aşa nu e demn de o asemenea naţie ca Rusia să se asemene cu cîinele care stă pe fîn şi care nu-l mănîncă, dar nu-i

* Aceste cuvinte scrise de mine în octombrie 1899 s-au confirmat peste o lună prin convenţia germano-turcă[71] cu privire la problemele Asiei Mici şi la Calea Ferată a Bagdadului.

lasă nici pe alţii s-o facă. Dacă alţii, cu mijloace proprii, vor face mai bine şi mai repede decît noi acel lucru bun pe care-l dorim la rîndul nostru, cu atît mai bine pentru noi. Căci vă întreb: din ce motiv s-au purtat războaiele cu Turcia în secolul al XIX-lea, dacă nu pentru a apăra drepturile omeneşti ale creştinilor turci? Ei, ce-o să fie dacă acelaşi scop or să-l obţină nemţii pe cale paşnică, *cultivînd* Turcia? Căci dacă în 1895 aceştia ar fi fost tot atît de bine înfipţi în Turcia Asiatică, cum au fost englezii în Egipt, de bună seamă că acum nici n-am mai fi avut prilejul să vorbim de vreo masacrare a armenilor.

DOAMNA: Deci şi după părerea domniei voastre Turcia trebuie terminată, numai că, dintr-un motiv sau altul, dumneavoastră doriţi să o înghită nemţii.

POLITICIANUL: Nici vorbă! Tocmai de-aceea am recunoscut politica nemţească drept înţeleaptă, tocmai pentru că nu vrea nicidecum să înghită asemenea obiecte greu de digerat; sarcina ei este mai subtilă: să includă Turcia în rîndul naţiilor civilizate, să-i ajute pe turci să se cultive şi să fie în stare să conducă cu dreptate şi în mod uman acele popoare, care, din cauza unei duşmănii reciproce sălbatice, nu-s în stare să-şi rezolve paşnic propriile probleme.

DOAMNA: Ce basme ne povestiţi aici! Se poate una ca asta: un popor creştin să fie lăsat pe vecie sub conducerea turcilor? Şi mie îmi plac în multe privinţe turcii, însă, cu toate acestea, sînt nişte barbari şi ultimul lor cuvînt va fi întotdeauna violenţa. Iar civilizaţia europeană nu va face altceva decît să-i strice.

POLITICIANUL: Acelaşi lucru se putea spune şi despre Rusia în timpul lui Petru cel Mare, ba chiar şi cu mult mai tîrziu. Ţinem minte „atrocităţile turceşti", dar să fi trecut oare mult timp de cînd au dispărut din Rusia şi din alte ţări propriile „atrocităţi turceşti"? „Nefericiţii creştini ce gem sub jugul musulman"? Dar cei ce gemeau la noi sub jugul moşierilor cîinoşi — ce erau, creştini ori păgîni? Dar soldaţii care gemeau sub jugul Spizruten-ului[72]? Un răspuns drept la aceste gemete ale ţăranilor ruşi a fost numai desfiinţarea iobăgiei şi a pedepsei corporale, şi nicidecum distrugerea Imperiului Rus. Şi atunci la gemetele bulgarilor şi ale armenilor de ce ar trebui să se răspundă numaidecît cu anihilarea acelui stat unde se-aud nişte gemete, dar unde pot şi să nu se audă?

DOAMNA: Nu e deloc unul şi acelaşi lucru cînd se petrec nişte ticăloşii într-un stat creştin, ce poate fi uşor transformat, ori cînd un popor creştin e urgisit de către unul necreştin.

POLITICIANUL: Imposibilitatea transformării Turciei este numai o prejudecată duşmănoasă, pe care nemţii au prins s-o contrazică sub ochii noştri, aşa cum tot ei au contribuit, la vremea lor, la înlăturarea prejudecăţii despre sălbăticia înnăscută a poporului rus. În ceea ce priveşte „creştinii" şi „necreştinii" de care vorbeaţi, să ştiţi că pentru *victimele* oricărei atrocităţi *la question manque d'interît*[73]; dacă cineva mă jupoaie de piele, doar n-o să mă adresez acelui cineva ca să-l întreb: de ce credinţă sînteţi, domnule? — şi nu voi fi nicidecum consolat dacă s-ar dovedi că oamenii care mă sfîşie nu sînt numai pentru mine extrem de neplăcuţi şi de incomozi, ci pe deasupra — în calitatea lor de creştini — mai sînt şi extrem de abjecţi şi-n faţa propriului lor Dumnezeu, ale cărui porunci le batjocoresc. Şi, obiectiv vorbind, oare nu este clar că un „creştinism" ca al lui Ivan al IV-lea, ori al Saltîcihăi[74], sau al lui Arakceev nu reprezintă un avantaj, ci o asemenea profunzime a imoralităţii care ar fi de-a dreptul imposibilă în alte religii? Ieri generalul povestea despre ticăloşiile sălbaticilor de kurzi şi, printre altele, a pomenit de faptul că aceştia se închină diavolului. Într-adevăr, e foarte rău să prăjeşti la foc mic atît prunci cît şi adulţi; şi sînt gata să numesc aceste fapte — draconice. Cu toate acestea se ştie că lui Ivan al IV-lea îi plăcea în mod deosebit tocmai acest lucru — să prăjească oameni la foc mic, chiar răscolea cărbunii cu sceptrul său. Şi el nu era nici sălbatic şi nici nu se închina diavolului, era un om cu minte ascuţită şi cu o cultură vastă pentru vremea sa; şi mai era şi teolog, ferm în ortodoxia sa. Sau, ca să nu ne ducem aşa de departe în istorie — parcă nu ştiu ce Stambulov bulgar ori Milan sîrb sînt turci, nu sînt reprezentanţi ai aşa-numitelor popoare creştine? Şi atunci ce vrea să însemne acest „creştinism" al domniei voastre, dacă nu doar un nume golit de sens, care nu ascunde în spatele său nimic?

DOAMNA: Asemenea cuvinte ar fi mai potrivite în gura prinţului.

POLITICIANUL: Cînd este vorba de adevăruri evidente sînt gata să gîndesc nu numai la fel ca prinţul domniei voastre, dar şi ca măgăriţa lui Balaam.

DL Z: Însă mi se pare că Excelenţa voastră a fost de acord să joace un rol principal în discuţia de astăzi nu cu intenţia de a trata despre creştinism ori animalele biblice. Şi astăzi îmi mai răsună în urechi ceea ce aţi spus ieri, *strigătul inimii*: „Numai să fie religie mai puţină, pentru Dumnezeu, mai puţină religie!" Aşa că n-aţi binevoi să vă întoarceţi la obiectul discuţiei noastre şi să-mi explicaţi o nelămurire pe care o am, şi anume: dacă, după cum pe bună dreptate aţi binevoit să remarcaţi, noi nu trebuie să distrugem Imperiul Otoman, ci să-l „cultivăm" şi dacă, pe de altă parte, după cum iarăşi aţi admis în mod întemeiat, de progresul cultural al Turciei se vor ocupa — şi se ocupă deja — mult mai bine decît noi nemţii, atunci în ce mai constă, de fapt, sarcina deosebită a politicii Rusiei în ceea ce priveşte problema Orientului?

POLITICIANUL: În ce constă? Mi se pare limpede că nu constă în nimic. Căci prin sarcină *deosebită* a politicii Rusiei domnia voastră înţelege o sarcină care s-ar defini şi rezolva de către Rusia separat şi împotriva tuturor celorlalte naţii europene. Dar eu vă spun că o asemenea politică deosebită nici nu a existat, de fapt, niciodată. Am avut unele devieri în această direcţie prin anii '50, dacă vreţi, şi apoi prin anii '70, însă aceste devieri de tristă amintire, ce alcătuiesc exact ceea ce eu numesc politică *greşită*, atrăgeau imediat după sine consecinţele reprezentate de eşecuri de mai mari sau mai mici proporţii. Vorbind însă la modul general, politica Rusiei în chestiunea Orientului nu poate fi definită drept aparte ori izolată. Sarcina acesteia, începînd din secolul al XVI-lea şi pînă pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, a constat în a apăra, împreună cu Polonia şi Austria, lumea civilizată de năvala turcească periculoasă în acea vreme. Întrucît în această luptă de apărare Rusia era nevoită (chiar fără acorduri formale) să acţioneze în comun cu polonezii, şi cu trupe cezaro-crăieşti, şi cu republica veneţiană, e clar că era o politică comună, nu una separată. Ei bine, în secolul al XIX-lea şi cu atît mai mult în apropiatul secol al XX-lea, acest caracter comun rămîne acelaşi, deşi atît scopul cît şi mijloacele s-au schimbat în mod necesar. Acum nu mai trebuie apărată Europa de barbaria turcească, acum trebuie europenizaţi înşişi turcii. Scopul anterior necesita mijloace militare, cel actual cere mijloace paşnice. Dar sarcina ca atare, atît în primul cît şi în

cel de-al doilea caz, este aceeaşi pentru toţi: aşa cum înainte naţiile europene au fost solidare în interesul apărării militare, aşa şi acum sînt solidare în interesul extinderii culturale.

GENERALUL: Şi totuşi, solidaritatea militară din trecut a Europei nu i-a împiedicat pe Richelieu şi pe Ludovic al XIV-lea să încheie o alianţă cu Turcia împotriva Habsburgilor.

POLITICIANUL: Politica greşită a Bourbonilor, cea care, alături de politica lor internă lipsită de sens, şi-a primit la timpul ei răsplata din partea istoriei.

DOAMNA: Numiţi acest lucru istorie? Mi se pare că pînă nu de mult se numea *régicide*.

DL Z: Păi exact asta înseamnă să nimereşti într-o istorie scîrboasă.

POLITICIANUL (*către doamnă*): Nu-i vorba de cuvinte, ci de faptul că nici o greşeală politică nu trece nepedepsită. Şi n-au decît, cei care vor, să vadă în asta ceva mistic. Eu consider că acest fapt e la fel de puţin mistic ca şi, spre exemplu, situaţia în care eu, la vîrsta şi starea mea, în loc să mănînc iaurt m-aş apuca să beau ca un om tînăr şampanie, pahar după pahar; m-aş îmbolnăvi cu siguranţă. Iar dacă am să mai şi insist în a urma acest *ancien régime*[75] chiar o să mor, asemenea Bourbonilor.

DOAMNA: Sînteţi, cred, de acord că această politică a iaurtului *à la longue* devine plicticoasă.

POLITICIANUL(*ofensat*): Dacă nu aş fi fost întrerupt, aş fi epuizat de mult subiectul şi aş fi cedat cuvîntul unui interlocutor mai interesant.

DOAMNA: Ei, nu vă supăraţi. Am glumit. Ba chiar dimpotrivă, după părerea mea spiritul domniei voastre este chiar foarte ascuţit...pentru vîrsta şi starea dumneavoastră.

POLITICIANUL: Spuneam, deci, că acuma sîntem solidari cu restul Europei în ceea ce priveşte transformarea culturală a Turciei şi că în această problemă nu avem nici un soi de politică aparte şi nici n-am putea avea. Din păcate sînt nevoit să spun că, din pricina relativei noastre rămîneri în urmă în plan cetăţenesc, industrial şi comercial, cota participării Rusiei la această cauză comună a civilizării Imperiului Otoman nu poate fi deocamdată cît de cît considerabilă. Acea însemnătate de prim rang ce aparţinea patriei noastre ca stat militar nu se poate transmite pe dată mai departe.

Ea nu se primeşte pe degeaba, ci trebuie dobîndită. Însemnătatea militară nu ne-am dobîndit-o prin cuvinte lăudăroase, ci prin campanii şi bătălii reale; tot aşa şi însemnătatea culturală trebuie să ne-o dobîndim prin fapte şi succese reale pe tărîmul păcii. Dacă turcii au cedat în fața victoriilor noastre militare, pe terenul civilizației pașnice vor ceda în fața celor ce sînt mai tari în acest domeniu. Şi atunci noi ce să facem? Acel grad de debilitate care permite contrapunerea avantajelor constructive reale ale nemților şi o imaginară cruce pe Aya-Sofia greu de crezut că se mai poate acum întîlni în vreun loc.

GENERALUL: Exact asta-i problema, ca acea cruce să nu fie imaginară.

POLITICIANUL: Şi cine oare v-ar putea-o materializa? Iar atîta timp cît n-ați găsit un asemenea medium, singurul lucru pe care-l cere orgoliul nostru național — în acele limite naționale în care este, de altfel, permis acest sentiment — este să ne dublăm eforturile pentru a ajunge mai curînd din urmă celelalte nații în acele privințe în care ne-au depăşit şi să ne recuperăm timpul şi forțele irosite pentru diverse comitete slave şi alte fleacuri inutile. Şi dacă-n Turcia sîntem deocamdată neputincioşi, în schimb putem încă de-acuma să jucăm un rol de prim rang în Asia Centrală şi îndeosebi în Extremul Orient, spre care s-ar părea că îşi transferă istoria universală centrul de greutate. Datorită aşezării geografice şi altor condiții Rusia poate face aici mai multe decît toate celelalte nații, cu excepția, desigur, a Angliei. Prin urmare, sarcina politicii noastre în această direcție constă într-un acord permanent şi onest cu englezii, în aşa fel încît colaborarea noastră culturală cu aceştia să nu se prefacă niciodată într-o vrajbă lipsită de sens ori într-o concurență nedemnă.

DL Z: Din păcate, asemenea prefaceri se petrec în mod fatal, atît la oameni, cît şi la popoare.

POLITICIANUL: Se-ntîmplă, într-adevăr. Şi totuşi, pe de o parte, nu cunosc nici un caz, nici în viața oamenilor şi nici în cea a popoarelor, în care atitudinea duşmănoasă ori plină de invidie față de colaboratori şi cauza comună să fi făcut pe cineva mai puternic, mai bogat ori mai fericit. Această experiență generală care nu cunoaşte nici măcar o singură excepție este recunoscută de oamenii deştepți şi consider că un popor deştept cum este cel rus se va

folosi finalmente de această experienţă. Vrajba cu englezii în Extremul Orient ar fi o culme a demenţei, ca să nu mai vorbim de faptul că nici nu e cuviincios să te iei la harţă cu ai tăi în faţa străinilor. Ori poate consideraţi că sînt mai *ai noştri* cei cu faţa galbenă decît compatrioţii lui Shakespeare şi Byron?

DL Z: Asta e o problemă delicată.

POLITICIANUL: Atuncea s-o lăsăm deocamdată deoparte. Însă luaţi aminte la ceea ce urmează. Dacă acceptăm punctul meu de vedere şi recunoaştem că în prezent politica Rusiei trebuie să aibă numai două sarcini: în primul rînd să susţină pacea europeană, întrucît orice război european ar fi pe treapta actuală de dezvoltare istorică un dement şi criminal război fratricid, iar în al doilea rînd să aibă o influenţă civilizatoare asupra popoarelor barbare ce se află în sfera noastră de influenţă, atunci amîndouă aceste sarcini, pe lîngă meritele lor intrinseci, se susţin uimitor una pe alta, condiţionîndu-şi reciproc existenţa. E limpede că trudind conştiincios la progresul cultural al statelor barbare, fapt în care e interesat şi restul Europei, strîngem legăturile de solidaritate dintre noi şi celelalte naţii europene; şi că, la rîndul său, această consolidare a unităţii europene intensifică acţiunea noastră asupra popoarelor barbare, eliminîndu-le pînă şi gîndul la o posibilă rezistenţă. Credeţi că dacă omul galben ar şti că în spatele nostru se află Europa întreagă am cunoaşte vreo interdicţie în Asia? Dar dacă, dimpotrivă, ar vedea că Europa nu e cu Rusia, ci împotriva Rusiei, bine-nţeles c-ar prinde să se gîndească şi la un atac armat asupra graniţelor noastre, iar noi am fi nevoiţi să ne apărăm pe două fronturi şi pe-o distanţă de zece mii de verste. Eu nu cred în sperietoarea unei invazii mongole, pentru că nu admit posibilitatea unui război european, iar *dacă ar fi un astfel de război*, ar trebui, de bună seamă, să ne temem şi de mongoli.

GENERALUL: Vedeţi, domniei voastre războiul european şi invazia mongolilor îi par nişte lucruri atît de puţin probabile, pe cînd eu nu pot deloc să cred în „solidaritatea naţiunilor europene" şi în viitoarea „pace în întreaga lume". E ceva nefiresc, nu ştiu cum, neverosimil. Că doar nu degeaba se cîntă de Crăciun în biserică: „Pe pămînt pace, între oameni bunăvoire". Asta înseamnă că pace pe pămînt va fi numai atunci cînd între oameni va fi bunăvoire. Ei bine, unde-i această bunăvoire? Aţi văzut-o pe undeva?

Căci dacă e să spunem adevărul, nici noi nu simţim adevărata, sincera bunăvoire decît pentru un singur stat european — principatul Monaco. Şi cu acesta şi pacea este de nezdruncinat. Însă chiar să-i simţim pe nemţi ori pe englezi *de-ai noştri* şi să simţim din tot sufletul că folosul lor e şi folosul nostru, că plăcerea lor e şi plăcerea noastră, o astfel de — cum o numiţi dumneavoastră — „solidaritate" cu naţiunile europene n-o să cunoaştem nicicînd.

POLITICIANUL: Cum adică să n-o cunoaştem, cînd ea există de mult, cînd ea stă în firea lucrurilor? Sîntem solidari cu europenii pentru simplul motiv că noi înşine sîntem europeni. Este un *fait accompli*[76] încă din secolul al XVIII-lea, şi nici sălbăticia maselor populare din Rusia, nici jalnicele himere ale slavofililor nu vor mai putea schimba acest lucru.

GENERALUL: Da' europenii, ei între ei sînt solidari? Franţujii cu germanii, de pildă, ori englejii cu unii şi cu ceilalţi? Am auzit că pînă şi suedezii cu norvegienii şi-au cam rătăcit nu se ştie pe unde solidaritatea.

POLITICIANUL: Ce argument aparent puternic! Păcat însă că toată forţa lui se ţine pe o singură temelie defectuoasă — pe uitarea situaţiei istorice. Căci vă întreb: era oare solidară Moscova cu Novgorodul în vremea lui Ivan al III-lea ori a lui Ivan al IV-lea? Şi-atunci o să vă apucaţi să negaţi şi solidaritatea actuală a guberniilor Moscovei şi Novgorodului în ceea ce priveşte interesele comune de stat?

GENERALUL: Nu; vă spun numai atît: să nu ne grăbim să ne declarăm europeni, măcar pînă în acel moment istoric cînd naţiunile europene vor fi tot atît de strîns unite între ele pe cît sînt de strînse regiunile noastre în statul rusesc. Ca nu cumva să ne sfîşiem în bucăţi prinşi în solidaritatea noastră cu europenii, atîta timp cît ei înşişi sînt unii cu alţii la cuţite.

POLITICIANUL: Ei, chiar la cuţite! Fiţi liniştit! Nu veţi avea ocazia să vă sfîşiaţi în bucăţi nu numai între Suedia şi Norvegia, ci nici chiar între Franţa şi Germania, pentru că n-or să ajungă nici acestea la ruptură. Se pare că acum acest lucru e limpede. Pentru că numai la noi multă lume consideră că Franţa este doar un grup amărît de aventurieri, care pot şi trebuie să fie băgaţi la răcoare: şi-acolo n-au decît să-şi manifeste naţionalismul şi să propovăduiască războiul cu Germania.

DOAMNA: Ar fi foarte bine dacă s-ar putea ca întreaga duşmănie naţională să fie băgată la răcoare. Eu însă cred că vă înşelaţi.

POLITICIANUL: Bineînţeles că tot ce-am spus am spus *cum grano salis*[77]. Bineînţeles că aparent Europa nu s-a unificat într-un întreg unitar. Însă eu îmi susţin analogia istorică. Aşa cum, de pildă, şi la noi în secolul al XVI-lea, deşi separatismul regiunilor încă mai exista, era la ultima suflare, iar unitatea statală nu mai era nici pe departe numai un vis, ci începuse să se închege în forme bine definite, tot aşa e şi acum în Europa: deşi antagonismul naţional mai există încă, îndeosebi în rîndul maselor neşcolite şi al politicaştrilor puţin instruiţi, acest antagonism nu poate să se transforme în cine ştie ce acţiune semnificativă: el nu va putea, nu, să genereze un război european! Iar ceea ce spuneţi, domnule general, despre bunăvoire — apoi dacă e să spunem adevărul, eu nu prea o observ nu numai între popoare, dar nici în sînul unei naţiuni ori al unei familii oarecare. Şi atunci cînd există, rezistă numai între rude foarte apropiate. Şi ce rezultă din asta? Că doar nu-i ăsta un motiv pentru război intestin ori pentru fratricid. Tot aşa şi în ceea ce priveşte relaţiile internaţionale. N-are decît să nu fie bunăvoire între franţuji şi nemţi, numai să nu se ia la bătaie. Şi sînt convins că nici n-or să se ia.

DL Z: E foarte probabil să fie aşa. Însă chiar şi de-am recunoaşte Europa drept un unic întreg, oricum din asta nu rezultă că noi am fi europeni. Ştiţi, la noi există, şi-n ultimii douăzeci de ani s-a răspîndit destul de mult, părerea că Europa, adică totalitatea popoarelor germano-romanice, reprezintă într-adevăr un singur tip cultural-istoric solidar din punct de vedere intern, în timp ce noi nu aparţinem acestui tip, ci reprezentăm un altul aparte — cel greco-slav[78].

POLITICIANUL: Da, am auzit de-această variantă de slavofilie, şi chiar mi s-a întîmplat să stau de vorbă cu adepţi ai acestei opinii. Şi iată ce am remarcat, ceva care, după părerea mea, rezolvă problema. Ideea e că toţi aceşti domni care perorează împotriva Europei şi a europenismului nostru nu pot să se ţină strîns de punctul de vedere legat de originea noastră greco-slavă, ci se bagă pe dată cu cap cu tot în profesarea şi propovăduirea unui soi de chinezism, budism, tibetism şi a tot ce înseamnă asiatisme mongolo-indiene. Distanţarea lor de Europa este direct proporţională cu

atracţia către Asia. Ce va să-nsemne asta? Să presupunem că au dreptate în ce priveşte europenismul. Să zicem că acesta este o eroare împinsă pînă la extrem. Însă de unde pînă unde această fatală cădere în extrema cealaltă, în acest asiatism de care vorbeam? Şi unde s-a evaporat zona ortodoxă de mijloc greco-slavă? Vă întreb — unde s-a evaporat? Mm? Că doar aici e esenţa, nu? Aşa că, vedeţi, aicea-i buba! Dacă dai esenţa afară pe uşă, îţi intră pe fereastră. Iar în cazul nostru esenţa asta e: nu există defel nici un soi de tip cultural-istoric greco-slav original, ci a fost, este şi va fi Rusia ca o măreaţă margine a Europei înspre partea Asiei. Datorită acestei aşezări a sa înspre Asia, în mod firesc patria noastră resimte cu mult mai mult decît celelalte ţări europene influenţa elementului asiatic, fapt în care constă aparenta noastră originalitate. Căci nici Bizanţul nu era original prin nu ştiu ce ceva al său, ci numai prin adaosul de spirit asiatic; iar în ce ne priveşte pe noi elementul asiatic a intrat în natura noastră de la bun început, mai ales din vremea lui Batîi[79], ne-a devenit al doilea suflet, de-ar fi putut germanii să spună despre noi cu un oftat:

„Zwei Seelen wohnen, ach! in ihrer Brust
Die eine will sich von der andern trennen."[80]

Ne-ar fi imposibil să terminăm complet cu cel de-al doilea suflet al nostru, şi de fapt nici nu-i nevoie s-o facem — îi datorăm cîte ceva şi lui —, însă pentru ca într-o atare ciocnire să nu ne rupem în bucăţi, cum spune generalul, a fost necesar să învingă şi să predomine cu fermitate doar unul din cele două suflete, cel mai bun, desigur, adică cel mai puternic din punct de vedere intelectual, cel mai capabil de progres ulterior, cel mai bogat în posibilităţi interioare. Ceea ce s-a şi întîmplat sub Petru cel Mare. Iar afinitatea sufletească cu Asia, imposibil de a fi eliminată cu desăvîrşire, deşi definitiv învinsă, a mai condus şi mai apoi unele minţi spre visuri lipsite de sens legate de nu se ştie ce nouă rezolvare a unei probleme istorice rezolvate deja în mod irevocabil. De aici slavofilia, teoria tipului cultural-istoric original şi alte minuni de acelaşi gen. În realitate noi sîntem *europeni în mod irevocabil*, numai că avem un sediment asiatic în fundul sufletului. Pentru mine acest lucru este limpede din punct de vedere gramatical, ca să spun aşa. Ce este în sens gramatical cuvîntul *rus*? Un adjectiv. Şi de ce substantiv depinde acesta?

DOAMNA: Cred că de substantivul *om*: omul rus, oamenii ruşi.

POLITICIANUL: Nu, nu, este prea larg şi nedeterminat. Că doar şi papuaşii, şi eschimoşii sînt tot oameni; însă eu nu sînt de acord ca substantivul meu să fie unul comun cu al papuaşilor şi cu al eschimoşilor.

DOAMNA: Şi totuşi există lucruri foarte importante comune tuturor oamenilor: iubirea, de pildă.

POLITICIANUL: Ei, asta-i şi mai pe larg: cum aş putea să-mi recunosc drept esenţă specifică iubirea, cînd ştiu că aceasta le este caracteristică şi unor animale, şi-n general oricăror creaturi?

DL Z: Da, treaba-i complicată. Eu, spre exemplu, sînt un om blînd, şi-n ce priveşte iubirea sînt mai solidar cu orice porumbel alb ori porumbac, decît cu negrul maur Othello, deşi acesta poartă numele de om.

GENERALUL: Ei, da, la o anumită vîrstă orice bărbat cu scaun la cap este solidar cu porumbeii albi.*

DOAMNA: Asta ce mai este?

GENERALUL: E un calambur, dar nu pentru dumneavoastră, ci pentru Excelenţa sa şi pentru mine.

POLITICIANUL: Să lăsăm asta, vă rog, să lăsăm asta deoparte. *Trêve de plaisanteries*[81]. Doar nu sîntem pe scena Teatrului Mihailovski[82]. Voiam să spun că adevăratul substantiv pentru adjectivul *rus* este *european*. Noi sîntem *europeni ruşi*, după cum există europeni englezi, francezi, germani. Dacă eu mă simt european, nu este o prostie să mi se demonstreze că sînt nu ştiu ce slavo-rossian ori greco-slav? Ştiu că sînt european la fel de bine cum ştiu că sînt rus. Pot şi chiar sînt dator să compătimesc şi să apăr orice om, ca şi orice animal — fericit cel ce şi de vite are milă —, însă mă voi recunoaşte solidar, înrudit, nu cu nu ştiu ce zuluşi ori chinezi, ci numai cu acele naţii şi oameni care au creat şi păstrat toate acele comori ale celei mai înalte culturi, cu care mă hrănesc spiritual şi care-mi oferă momente de desfătare supremă. Mai întîi a fost nevoie ca aceste naţii alese să se formeze, şi să se întărească, şi să reziste în faţa elementelor inferioare, era nevoie de război, şi războiul era un lucru sfînt. Acum s-au format, s-au întărit şi nu mai au de ce se teme, afară de neînţelegeri interne. Acum începe epo-

---

* Denumirea unei secte din Rusia.

ca păcii şi a răspîndirii paşnice a culturii europene pretutindeni. Toţi trebuie să devină europeni. Noţiunea de european trebuie să se suprapună noţiunii de om, iar noţiunea de lume civilizată europeană — noţiunii de umanitate. Acesta este sensul istoriei. Mai întîi au fost numai europenii greci, apoi cei romani, pe urmă au apărut alţii mai întîi în Apus, apoi în Răsărit, au apărut europenii ruşi, acolo peste ocean europenii americani, acum vor trebui să apară cei turci, persani, indieni, japonezi, şi chiar, se prea poate, chinezi. Noţiunea de european e o noţiune cu conţinut bine definit şi cu un volum în curs de lărgire. Observaţi totodată ce deosebire: orice om este un om la fel cu oricare alt om. De aceea, dacă recunoaştem drept substantiv al nostru această noţiune abstractă, vom ajunge la o indiferenţă egalitaristă şi vom ajunge să apreciem naţia lui Newton ori Shakespeare nu mai mult decît apreciem nu ştiu ce papuaşi, lucru în primul rînd stupid, iar în practică chiar periculos. În schimb, dacă substantivul meu nu este „om" în general, nu este acest loc vid cu două picioare, ci omul ca purtător de cultură, adică european, atunci nu mai rămîne loc pentru egalitarism stupid. Noţiunea de *european* ori, ceea ce este acelaşi lucru, noţiunea de *cultură*, conţine în sine o unitate forte de măsură pentru definirea prin comparaţie a meritelor sau valorii diferitelor rase, naţii, indivizi. O politică înţeleaptă trebuie neapărat să ia în consideraţie aceste diferenţe de valoare. Altminteri, dacă punem pe acelaşi plan relativ civilizaţia Austriei şi nu ştiu ce herţegovineni semisălbatici, asta ne va conduce spre acele aventuri stupide şi periculoase, după care încă mai oftează ultimii mohicani ai slavofiliei noastre. *Il y a européen et européen*[83]. Chiar după ce va fi sosit acel moment dorit şi care, sper, nu e departe, cînd Europa ori lumea civilizată va corespunde în mod real ca volum cu întreaga populaţie a globului pămîntesc, chiar şi atunci în sînul omenirii unite şi pacificate se vor menţine toate acele gradaţii şi nuanţe fireşti şi determinate istoric ale valorii culturale, prin care trebuie să se definească diversele noastre atitudini faţă de diverse popoare. Şi în împărăţia atotcuprinzătoare şi triumfătoare a culturii supreme, ca şi în împărăţia cerurilor; una e slava soarelui, alta — a lunii, alta — a stelelor, căci stea cu stea nu e la fel în slavă, parcă aşa ceva se spune în catehism, nu? Şi acum, cînd ţinta este atît de aproape însă nu este încă atinsă, trebuie cu atît mai mult să ne

ferim de greşelile egalitarismului indiferent. Nu demult au început să scrie prin ziare despre nu ştiu ce vrajbă între Anglia şi Transvaal şi cum că africanii aceia chiar ameninţă Anglia cu război*[84] — şi de pe-acuma văd cum tot soiul de gazetari şi politicaştri şi de pe la noi, şi chiar de pe tot continentul, or să se monteze împotriva Angliei şi-or să pledeze pentru bieţii africani asupriţi. Şi doar e-acelaşi lucru ca şi cum respectatul, merituosul, binecunoscutul şi eruditul Feodor Feodorovici Martens[85] ar intra cu treburi într-o dugheană şi jegosul de băiat de prăvălie ar sări deodată cu pumnii la el, că vezi-doamne „prăvălia-i a noastră, matale eşti în plus, şi dacă nu pleci te strîng de gît sau bag cuţitu-n mata" — şi s-ar şi apuca să-l gîtuie. Bineînţeles, poţi numai să regreţi că venerabilul Feodor Feodorovici a avut ghinionul să nimerească într-o asemenea istorie stupidă, însă eu personal aş încerca numai un sentiment de satisfacţie morală dacă stimatul meu prieten, dîndu-i bătăuşului cîteva scatoalce zdravene, l-ar băga cu ajutorul poliţiei într-o colonie de corecţie pentru delincvenţii minori. Însă în loc de asta, diverşi domni, frumos îmbrăcaţi, încep deodată să-l încurajeze şi să-l aţîţe pe puştan: „Bravo, mă! Aşa de mic şi ia te uită la ce domn important se dă. Dă mai tare, mititelule, că nu te lăsăm noi de izbelişte!" Ce neruşinare! Şi măcar dacă văcarii ăştia mizerabili ar avea suficient de multă minte ca să se recunoască, dată fiind legătura directă de sînge, drept olandezi. Olanda este o naţiune adevărată, merituoasă, de o înaltă cultură. Aşi! ăia se consideră naţiune aparte şi mai vor şi să-şi întemeieze propria lor ţară africană. Canaliile!

DOAMNA: În primul rînd, nu mai folosiţi cuvinte urîte, iar în al doilea rînd explicaţi-mi şi mie ce-i cu Transvaalul ăsta, ce fel de oameni trăiesc acolo?

DL Z: Un amestec de europeni cu negri: nu-s nici albi, nici negri, sînt *buri bruni.*

DOAMNA: Se pare că şi acesta e tot un calambur?

POLITICIANUL: Unul nu de prea bună calitate.

DL Z: Cum e burul, aşa şi calamburul. De altfel, dacă nu vă place brunul burilor, aveţi acolo şi republica *Oranj.*

---

* Discuţia a avut loc în aprilie.

POLITICIANUL: Dacă e să vorbim serios, burii ăştia sînt europeni, desigur, dar nu dintre cei buni. Izolaţi de glorioasa lor patrie, şi-au pierdut în mare măsură cultura, înconjuraţi fiind de sălbatici s-au sălbăticit şi ei, au devenit grosolani; şi faptul de a-i pune pe acelaşi plan cu englezii şi de-a ajunge să le doreşti succes în lupta cu Anglia — *cela n'a pas de nom*![86]

DOAMNA: De altfel, tot europenii domnici voastre erau de partea muntenilor din Caucaz atunci cînd respectivii luptau cu noi ca să-şi cîştige independenţa. Şi totuşi Rusia e mult mai civilizată decît cerchezii.

POLITICIANUL: N-aş vrea să dezvolt tema simpatiei Europei pentru sălbaticii din Caucaz; vreau să spun că noi trebuie să asimilăm raţiunea generală europeană, nu stupidităţile întîmplătoare ale unora sau altora dintre europeni. Nu, nu, regret din tot sufletul că Anglia, după cît se pare, va fi nevoită, ca să-i potolească pe aceşti barbari care şi-au luat-o în cap, să folosească o modalitate atît de depăşită, de condamnată de înţelepciunea istoriei, cum este războiul. Însă dacă războiul va deveni inevitabil, ca urmare a barbariei acestor zuluşi, buri vreau să zic, stimulat fiind şi de invidia prostească a continentului faţă de Anglia, atunci, se-nţelege, voi dori cu ardoare ca acest război să se sfîrşească cît mai curînd cu potolirea deplină a scandalagiilor africani, aşa fel încît nici vorbă să nu mai fie de independenţa lor. Iar succesul lor — posibil şi din pricina locului îndepărtat unde se află acele ţări — ar fi triumful barbariei asupra erudiţiei, iar pentru mine ca rus, adică european, ar fi o zi de profund doliu naţional.

DL Z (*încetişor, către general*): Bine mai vorbesc demnitarii, ca franţuzul acela: *ce sabre d'honeur est le plus beau jour de ma vie*.[87]

DOAMNA (*către politician*): Nu, nu sînt de acord. De ce nu i-am simpatiza pe acei transburi? Că doar pe Wilhelm Tell îl simpatizăm, nu?

POLITICIANUL: Ei bine, dacă şi-ar fi creat o legendă istorică a lor, oameni de artă ca Schiller ori Rossini, dacă l-ar fi inspirat pe vreunul în genul lui Jean-Jacques Rousseau sau dacă ar fi produs alţi scriitori ori învăţaţi, atunci am sta cu totul altfel de vorbă pe tema burilor.

DOAMNA: Dar toate lucrurile astea au apărut în timp, iar la început şi elveţienii erau şi ei tot nişte păstori... Şi nu numai ei;

parcă americanii cînd s-au răsculat împotriva englezilor ca să-şi cucerească independenţa sclipeau prin ceva pe tărîmul erudiţiei? Nici gînd, nu aveau culoarea brună, aveau pieile roşii şi jupuiau pielea cu păr cu tot — la Mayne Reid. Şi doar îi simpatiza şi La Fayette, şi avea dreptate, că, uite, acuma s-au apucat şi-au pus laolaltă toate religiile la Chicago şi au făcut cu ele o expoziţie, ceea ce n-a mai văzut nimeni niciodată. Că doar au vrut şi la Paris să facă acelaşi lucru pentru următoarea expoziţie şi n-a ieşit nimic. Aici şi-a dat toată silinţa un abate, pe nume Victor Charbonnel. Mi-a scris şi mie nişte scrisori, e foarte simpatic. Numai că toate confesiunile au refuzat. Pînă şi marele rabin a spus: „Pentru religie avem Biblia, iar expoziţia n-are nici un sens". De disperare bietul Charbonnel s-a lepădat de Hristos şi a scris şi-n ziare că demisionează şi-l respectă teribil pe Renan.[88] Şi mi-au scris nişte cunoştinţe cum că ar fi sfîrşit-o prost: ori că s-a însurat, ori că s-a luat de băutură. Apoi s-a agitat şi Nepliuev al nostru, dar şi acesta a fost dezamăgit de toate religiile. Îmi scria bietul idealist că se bazează numai pe omenirea unită. Însă cum să expui omenirea unită la expoziţia de la Paris? Cred că e o himeră. Pe cînd americanii şi-au aranjat afacerea respectivă de minune. Au fost acolo personalităţi bisericeşti de toate credinţele. L-au făcut preşedinte pe episcopul catolic. Le-a citit şi *Tatăl nostru* pe englezeşte, iar preoţii — idolatri budişti ori chinezi îi răspundeau cu consideraţiune: „*Oh, yes! All right, sir!*[89] Noi nu dorim răul nimănui, vrem doar ca misionarii voştri să plece de la noi şi să se ducă undeva cît mai departe. Pentru că religia voastră este extrem de bună pentru voi; şi nu sîntem noi de vină că asta e religia voastră, însă pentru noi cea mai bună dintre toate este religia noastră." Şi uite-aşa totul s-a sfîrşit cu bine, nu a fost nici o încăierare, de s-a mirat toată lumea. Aşa că uite ce-au devenit americanii. Şi cum putem noi şti că din africanii ăştia de-acum n-or să iasă, poate, aşa nişte americani?

POLITICIANUL: Sigur că orice e posibil. Poate ieşi şi din te miri ce Gavroche un învăţat de seamă. Însă pînă atunci nu-i strică, pentru binele lui, să-i tragi o mamă de bătaie...

DOAMNA: Ce expresii! *Décidément vous vous encanaillez*. Şi toate astea sînt din Monte-Carlo! *Qui est-ce que vous fréquentez là bas? Les familles des croupiers, sans doute.*[90] De fapt, e treaba dumneavoastră. V-aş ruga numai să vă scurtaţi puţin înţelepciunea po-

litică, pentru că-i reţinem pe toţi şi întîrziem la masă. Era de mult timpul să terminăm.

POLITICIANUL: Chiar voiam să rezum şi să corelez sfîrşitul celor spuse cu începutul.

DOAMNA: Nu pot să cred! N-o să sfîrşiţi nicicînd de unul singur. Trebuie să vă ajut să vă explicaţi gîndul. Căci aţi voit să spuneţi că vremurile s-au schimbat, că înainte era Dumnezeu şi războiul, iar acum — în locul lui Dumnezeu avem cultură şi pace. Nu-i aşa?

POLITICIANUL: Cam aşa ceva.

DOAMNA: Foarte bine. Ce este acela Dumnezeu — simt, cu toate că nu ştiu şi nici nu pot să explic. În ce priveşte însă cultura asta a domniei voastre n-am nici cel mai mic simţămînt. N-aţi vrea să-mi explicaţi în două cuvinte despre ce este vorba?

POLITICIANUL: Ştiţi şi fără mine în ce constă cultura şi ce conţine ea: toate acele comori ale gîndirii şi ale geniului create de minţi alese ale unor popoare alese.

DOAMNA: Da, însă aici sînt lucruri foarte diferite între ele. Aici intră şi Voltaire, şi Bossuet, şi Madona, şi Nana, şi Alfred de Musset şi Filaret. Cum pot fi toate aceste lucruri adunate într-o singură grămadă, şi cum poate fi această grămadă aşezată în loc de Dumnezeu?

POLITICIANUL: Chiar voiam să spun că n-avem de ce să ne îngrijim de cultură în sensul de tezaur istoric. Această cultură e creată şi, slavă Domnului, există. Cred că putem nădăjdui că or să mai apară noi Shakespeare şi noi Newton, însă asta nu depinde de noi şi nu prezintă interes din punct de vedere practic. Însă în cultură mai există o latură, cea practică şi, dacă doriţi, morală, adică exact ceea ce în viaţa particulară numim bună-cuviinţă ori politeţe. Aparent ar putea părea lipsită de importanţă; de fapt însă are o însemnătate uriaşă şi unică, tocmai pentru că reprezintă unicul lucru care poate fi general-valabil şi obligatoriu: nu putem pretinde nimănui să dea dovadă nici de supreme virtuţi, nici de inteligenţă supremă ori de geniu; putem însă, şi trebuie să pretindem tuturor să dea dovadă de bună-cuviinţă. Este vorba de acel *minimum* de înţelepciune şi decenţă morală, graţie cărora oamenii pot trăi omeneşte. Bineînţeles că buna-cuviinţă nu reprezintă *întreaga* cultură; însă este *condiţia* indispensabilă pentru orice fel de com-

portament civilizat; tot aşa cum deprinderea de a scrie şi a citi, deşi nu reprezintă un maximum de erudiţie, este totuşi condiţia indispensabilă acestei erudiţii. Buna-cuviinţă reprezintă cultura şi civilizaţia *à l'usage de tout le monde*[91]. Şi iată că putem într-adevăr observa cum această bună-cuviinţă se extinde tot mai mult de la relaţiile particulare dintre oamenii aparţinînd unei clase la relaţiile sociale dintre diverse clase şi la cele politice ori internaţionale. Ne mai aducem aminte din copilărie cum oameni aparţinînd clasei noastre puteau fi nepoliticoşi cu oamenii de jos; acuma însă politeţea obligatorie, ba chiar impusă, a trecut această graniţă de castă şi este gata să treacă şi peste graniţele internaţionale.

DOAMNA: Vai, vă rog, vorbiţi mai pe scurt. Înţeleg, vreţi să spuneţi că politica de pace reprezintă între state ceea ce reprezintă politeţea între oameni?

POLITICIANUL: Desigur, nu degeaba în franceză *politesse* şi *politique* sînt strîns înrudite. Şi ţineţi seama că pentru asta nu e nevoie defel de nici un soi de sentimente, nici un fel de *bunăvoire*, de care amintea în mod inutil generalul. Dacă eu nu mă năpustesc asupra cuiva şi nu-i rod beregata cu dinţii, asta nu înseamnă cum că nutresc vreo bunăvoire faţă de acel cineva. Dimpotrivă, în adîncul sufletului meu pot avea cele mai crîncene sentimente faţă de respectiva persoană, însă, ca om civilizat, am pur şi simplu repulsie faţă de încăierare şi, ceea ce este cel mai important, înţeleg că din ea nu poate ieşi decît ceva dezgustător; pe cînd dacă mă abţin şi-l tratez pe-acel om cu condescendenţă nu pierd nimic, ba chiar cîştig foarte mult. Tot aşa, oricît de mari ar fi antipatiile naţionale dintre două popoare, odată atins un anumit grad de cultură şi civilizaţie acestea nu vor ajunge niciodată la *voies de fait*[92], adică la război, în primul rînd pentru că întreaga procedură a războiului — nu aşa cum e înfăţişată în poezii ori tablouri, ci aşa cum este ea în realitate — toate acele trupuri moarte, răni duhninde, adunăturile de oameni mulţi, grosolani şi murdari, încetarea ordinii fireşti a vieţii, distrugerea clădirilor şi instituţiilor utile, a podurilor, căilor ferate, telegrafelor —, toate aceste hidoşenii îi provoacă unui popor civilizat repulsie, tot aşa cum nouă ne repugnă un ochi scos, un maxilar scrîntit ori un nas muşcat; iar în al doilea rînd, la un anume nivel al dezvoltării intelectuale un popor înţelege cît de avantajos e să fii amabil cu alte naţii şi cît de păgubos e

să te baţi cu ele. Aici intervin, desigur, o mulţime de gradaţii: pumnul e mai civilizat decît dinţii, ciomagul — mai civilizat decît pumnul, iar palma, simbolic, e şi mai civilizată; tot aşa şi cu războaiele: se pot purta războaie într-un mod mai mult sau mai puţin sălbatic, iar războaiele europene ale secolului al XIX-lea seamănă mai mult cu duelul condiţionat formal dintre doi oameni cumsecade, decît cu o încăierare între doi meseriaşi beţi; însă şi această treaptă este una de tranziţie. Observaţi că şi duelul iese din uz la popoarele înaintate. În vreme ce înapoiata Rusie îşi plînge doi dintre cei mai buni poeţi ai săi morţi în duel[93], în mai civilizata Franţă duelul s-a prefăcut de mult într-o victimă nesîngeroasă a unei tradiţii prosteşti şi *moarte. Quand on est mort c'est qu'on n'est plus en vie*[94] — ar fi spus dl. de la Palisse, şi probabil că noi vom vedea cum duelul, împreună cu războiul, vor fi îngropate în arhiva istoriei. Aici compromisul nu poate fi de durată. Adevărata cultură cere ca şi orice *încăierare* dintre oameni sau dintre naţiuni să fie totalmente eliminată. În orice caz politica de pace reprezintă măsura şi simptomul progresului cultural. Iată de ce, cu toată dorinţa mea de a-i fi pe plac stimatului nostru general, îmi menţin totuşi afirmaţia că agitaţia literară împotriva războiului este un fenomen foarte îmbucurător, care nu numai că previne, dar şi accelerează rezolvarea definitivă a unei probleme acute. Cu toate aspectele sale stranii şi părtinitoare, această propagandă este importantă prin faptul că subliniază în conştiinţa colectivă linia principală, sau — ca să zic aşa — magistrală a progresului istoric. Aplanarea paşnică, adică politicoasă, adică avantajoasă pentru noi toţi a oricăror relaţii ori ciocniri internaţionale — aceasta este norma fermă a politicii înţelepte într-o omenire civilizată. — Ce-i? (*Către dl Z.*) Vreţi să spuneţi ceva?

DL Z: Nu, voiam să spun în legătură cu ce aţi binevoit mai devreme să remarcaţi: politica de pace este un simptom al progresului — mi-am amintit că şi în *Fumul* lui Turgheniev un personaj spune tot aşa, absolut corect: „Progresul este un simptom!" Şi atunci nu reiese cum că politica de pace este un simptom al unui simptom?

POLITICIANUL: Ba da. Şi ce-i cu asta? Bineînţeles că totul este relativ. Dar care este, de fapt, ideea domniei voastre?

DL Z: Ideea mea este că dacă politica de pace e doar umbra unei umbre, atunci merită oare să vorbim atîta despre ea? Şi de-

spre ea, şi despre acest progres ce seamănă cu o umbră? Nu ar fi mai bine să-i spunem direct omenirii ceea ce îi spunea părintele Barsonoteu acelei cucernice doamne: „Eşti bătrînă, eşti neputincioasă şi nu vei mai fi nicicînd altfel”?

DOAMNA: Acum e prea tîrziu pentru asta. (*Către politician.*) Însă băgaţi de seamă cum şi-a cam rîs de domnia voastră la *politique — politesse*.

POLITICIANUL: Cum adică?

DOAMNA: Adică, mîine n-o să vă duceţi la Monte-Carlo sau, *par euphémisme*, la Nisa.

POLITICIANUL: Din ce motiv?

DOAMNA: Pentru că aceşti domni doresc să vă dea o ripostă, însă domnia voastră a vorbit cu o asemenea prolixitate, încît nu le-aţi mai lăsat timp şi replica lor trebuie amînată pe mîine. Şi nu pot să cred că, în timp ce nişte oameni cultivaţi vor combate tezele domniei voastre, dumneavoastră vă veţi deda la Monte-Carlo unor plăceri mai mult sau mai puţin interzise, în compania unor crupieri needucaţi şi a familiilor acestora. Acest lucru ar reprezenta un *comble*[95] al impoliteţii. Şi unde-ar mai fi atunci acel „minimum obligatoriu de moralitate”?

POLITICIANUL: Ei bine, dacă aşa stau lucrurile, eu îmi pot amîna cu o zi plecarea la Nisa. Şi eu sînt curios să ascult ce se poate spune împotriva axiomelor mele.

DOAMNA: Perfect. Iar acuma cred că sîntem cu toţii teribil de înfometaţi şi că, de n-ar fi fost „cultura” noastră, ne-am fi năpustit de multă vreme în sufragerie.

POLITICIANUL: *Il me semble du reste que la culture et l'art culinaire se marient très bien ensamble.*[96]

DOAMNA: Ah, ah, îmi pun mîinile la urechi.

După care, schimbînd între noi vorbe de duh destul de îndoielnice, ne grăbirăm în urma gazdei spre masa pe care trona, în aşteptarea noastră, prînzul.

DIALOGUL AL TREILEA

Audiatur et tertia *pars.*[97]

De data aceasta, la dorinţa tuturor, ne-am adunat în grădină mai devreme decît de obicei pentru a nu fi nevoiţi să grăbim încheierea discuţiei. Din nu ştiu ce motiv eram cu toţii într-o dispoziţie mai gravă decît cu o zi în urmă.

POLITICIANUL (*către dl Z*): Mi se pare că doreaţi să daţi o ripostă ori să faceţi o observaţie în legătură cu ceea ce spuneam deunăzi?

DL Z: Da, în legătură cu definiţia dată de domnia voastră politicii paşnice ca simptom al progresului. Şi-am amintit cuvintele unui personaj din *Fumul* lui Turgheniev: „progresul este un simptom". Nu ştiu ce anume înţelegea personajul lui Turgheniev prin asta, dar sensul direct al acestor cuvinte este absolut corect. Progresul este într-adevăr un simptom.

POLITICIANUL: Un simptom al cărui fenomen?

DL Z: E o plăcere să stai de vorbă cu oameni deştepţi. Exact aici voiam să ajung. Cred că progresul, am în vedere progresul evident şi accelerat, reprezintă întotdeauna un *simptom al sfîrşitului.*

POLITICIANUL: Bine, bine, înţeleg că, dacă-i vorba de o paralizie progresivă, avem de-a face cu un simptom al sfîrşitului. Însă de ce-ar trebui ca progresul culturii ori al comportamentului civilizat să fie uneori un simptom al sfîrşitului?

DL Z: Într-adevăr, legătura nu e chiar aşa de evidentă ca la paralizie; şi totuşi lucrurile aşa stau.

POLITICIANUL: E clar că sînteţi convins de acest lucru, însă mie nu mi-e clar, de fapt, de ce anume sînteţi convins. Şi, în primul rînd, stimulat de laudele domniei voastre, o să-mi reînnoiesc şi acum întrebarea mea cea simplă, ce vi s-a părut deşteaptă. Spuneţi „simptomul sfîrşitului". Sfîrşitul *cui*? — vă întreb.

DL Z: Păi, sfîrşitul obiectului discuţiei noastre. Doar am vorbit despre istoria omenirii, despre acel „proces" istoric, care a în-

ceput să se desfăşoare într-un ritm accelerat şi care, sînt convins, se apropie de deznodămînt.

DOAMNA: *C'est la fin du monde, n'est-ce pas?*[98] Foarte interesant.

GENERALUL: Iată că am ajuns în fine la ce era mai interesant.

PRINŢUL: Presupun că atenţia domniilor voastre nu-l va ocoli pe Antihrist?

DL Z: Sigur, e pe primul loc.

PRINŢUL (*către doamnă*): Vă rog să mă scuzaţi, am o mulţime de treburi ce nu suferă amînare şi, cu toată dorinţa de a asculta ce se va spune despre lucruri atît de interesante, voi fi nevoit să mă retrag.

GENERALUL: Cum aşa? Dar jocul de whist?

POLITICIANUL: Încă de acum două zile presimţeam că se va întîmpla ceva rău. La ce lucru bun să te-aştepţi dacă e amestecată şi religia? *Tantum religio potuit suadere malorum*[99].

PRINŢUL: Nu va fi nimic rău. O să mă străduiesc să mă întorc în jur de nouă, însă acum nu pot nicicum să mai rămîn.

DOAMNA: Dar de ce atîta grabă? De ce nu ne-aţi prevenit că aveţi treburi aşa de importante? Nu pot să cred! Recunoaşteţi că ceea ce v-a speriat aşa, deodată, este Antihristul.

PRINŢUL: Ieri atîta am tot auzit că politeţea este lucrul cel mai important, încît sub imperiul celor ce se spuneau m-am hotărît să spun din politeţe neadevăruri. Astăzi îmi dau seama că acest lucru e foarte rău şi vă spun drept că, deşi am într-adevăr multe treburi importante, plec de la această discuţie în primul rînd pentru că mi se pare inadmisibil să-mi pierd timpul filozofînd pe marginea unor lucruri ce pot avea importanţă poate numai pentru cine ştie ce papuaşi.

POLITICIANUL: Se pare că păcatul capital de-a fi fost excesiv de politicos este acum ispăşit.

DOAMNA: De ce să ne supărăm? Dacă noi sîntem proşti, luminaţi-ne. Eu, de pildă, nu sînt supărată că m-aţi numit şi pe mine papuaşă, căci papuaşii pot avea dreptate. Dumnezeu îi înţelepţeşte pe prunci. Însă dacă vă este greu să ascultaţi despre Antihrist, uite cum facem: vila domniei voastre e la doi paşi de aici. Duceţi-vă acum să lucraţi, iar spre sfîrşitul discuţiei veniţi înapoi — după Antihrist.

PRINȚUL: Bine. Voi veni.

(*După ce prințul s-a depărtat*) GENERALUL (*rîzînd, remarcă*): Știe mîța ce-a mîncat!

DOAMNA: Cum așa, credeți că prințul nostru e un Antihrist?

GENERALUL: Ei, nu, nu el în persoană: că-i departe coteiul de iepure! Și totuși e pe aceeași linie. Cum se spune și în epistola lui Ioan Gură-de-Aur: ați auzit, copilașilor, că are să vină Antihrist; să știți că acum s-au ridicat mulți Antihriști. Uite dintre Antihriștii ăștia mulți, dintre cei mulți...

DOAMNA: Printre cei „mulți" cred că poți să nimerești și fără să vrei. Lui nu-i va cere Dumnezeu socoteală, el a fost derutat. Știe că nu-i prea sclipitor la minte, și totuși o uniformă la modă e o onoare, e ca și cum ai sări de la soldat prost la ofițer de gardă. Pentru un mare general asta nu înseamnă nimic, însă pentru un ofițer mărunt e o cinste.

POLITICIANUL: O remarcă psihologică corectă.Și totuși nu pricep de ce s-a înfuriat cu privire la Antihrist. Uite, eu, de pildă, nu cred în nimic din ce e mistic, și-atunci misticul nici nu mă irită, ci mai degrabă mă interesează din punct de vedere general-uman. Că doar știu că pentru mulți asta e ceva serios; deci astfel se exprimă o latură a naturii umane care la mine, cum să zic, s-a atrofiat, însă care-și păstrează și pentru mine interesul obiectiv. Eu, de pildă, habar n-am de pictură: nu-s în stare să desenez nimic, nici măcar o linie dreaptă ori un cerc, și nici nu pot să spun care pictor a pictat mai bine și care mai puțin bine. Și totuși mă preocupă problemele picturii în planul culturii și esteticii generale.

DOAMNA: Nici nu s-ar putea ca un lucru atît de inofensiv să irite pe cineva. Însă și domnia voastră urăște religia și chiar adineauri ați spus niște cuvinte de ocară latinești la adresa acesteia.

POLITICIANUL: Ei, cuvinte de ocară. Ca și Lucrețiu, poetul meu preferat, îi reproșez religiei altarele însîngerate și urletele jertfelor omenești. Un ecou al setei acesteia de sînge îl aud și în declarațiile sumbru-intolerante ale interlocutorului nostru care tocmai ne-a părăsit. Însă ideile religoase în sine mă interesează foarte tare, printre altele chiar această idee de „Antihrist". Din păcate nu am avut ocazia să citesc pe tema asta decît cartea lui Renan[100], care abordează problema numai din perspectivă istorică și reduce totul la Nero. Însă e prea puțin. Doar ideea de Antihrist a existat

cu mult înainte de Nero la evrei — în legătură cu regele Antioh Epifan — şi se menţine pînă în ziua de azi, la credincioşii noştri de rit vechi, de pildă. Aici e ceva, o idee comună.

GENERALUL: Da, vă dă mîna să vă gîndiţi la astfel de lucruri cu cît timp liber aveţi la dispoziţie, însă bietul prinţ e-atît de prins de propovăduirea Evangheliei că nu mai are cînd să mai cugete la Hristos ori la Antihrist: nici pentru whist nu-i rămîn mai mult de trei ore pe zi. E un om fără falsuri, trebuie s-o recunoaştem.

DOAMNA: Nu, sînteţi prea aspru cu el. Este, desigur, nu ştiu cum, aşa, dezechilibrat, însă de aceea e şi aşa de nefericit: nu are în el nici un pic de veselie, de mulţumire, de blîndeţe. Căci în Scriptură se spune într-un loc că creştinismul e bucuria întru Duhul Sfînt.

GENERALUL: E într-adevăr o situaţie grea: să te dai drept un adevărat creştin, neavînd Duhul lui Hristos.

DL Z: Să te arăţi *în esenţă* creştin, neavînd exact ceva ce constituie esenţa creştinismului.

GENERALUL: Însă eu consider că această stare tristă este chiar starea de Antihrist, care este şi mai grea pentru cei mai deştepţi şi mai ageri, conştienţi că n-au cum ieşi pînă la urmă la liman.

DL Z: E în orice caz neîndoielnic faptul că anticreştinismul, care în viziunea biblică — şi din Vechiul şi din Noul Testament — reprezintă ultimul act al tragediei istoriei, nu va fi o simplă lipsă de credinţă ori o negare a creştinismului, ori un materialism sau altceva asemănător; va fi o *impostură* religioasă, cînd îşi vor lua numele lui Hristos nişte forţe din rîndul omenirii care de fapt în esenţă îi sînt străine şi chiar duşmănoase lui Hristos şi Duhului Său.

GENERALUL: Bineînţeles, diavolul n-ar mai fi diavol dacă ar juca pe faţă!

POLITICIANUL: Mă tem însă ca nu cumva toţi creştinii să nu se dovedească a fi impostori şi deci, după domnia voastră, Antihrişti. Excepţii vor face numai masele inconştiente de oameni, în măsura în care acestea mai există în lumea creştină, şi acei puţin numeroşi originali, în genul domniilor voastre, domnilor. Şi atunci, în orice caz, trebuie consideraţi Antihrişti acei oameni care — şi aici, în Franţa, şi la noi — se agită în mod deosebit în privinţa creştinismului, îşi fac din aceasta o ocupaţie aparte, iar din numele de

creştin îşi fac un soi de monopol ori de privilegiu numai al lor. Aceşti oameni aparţin următoarelor două categorii, care sînt, sper, amîndouă la fel de străine de Duhul lui Hristos. Ori sînt nişte ticăloşi înrăiţi, gata să restaureze Inchiziţia şi să pună la cale masacre religioase, în genul acelor abaţi „preacuvioşi" şi acelor „bravi" ofiţeri „catolici" care şi-au exprimat nu de mult cele mai bune sentimente cu ocazia prinderii nu ştiu cărui escroc*, ori sînt noi pustnici şi celibatari[101] care-au descoperit virtutea şi ruşinea ca pe cine ştie ce Americă, pierzîndu-şi o dată cu asta onestitatea interioară şi orice bun-simţ. Primii îmi provoacă greaţă morală; la cei din urmă m-apucă şi un rău fizic.

GENERALUL: Da, şi-n timpurile de demult creştinismul era de unii neînţeles,de alţii urît, însă abia acum au reuşit unii să-l facă respingător şi plicticos de moarte. Îmi imaginez cum îşi freca diavolul mîinile de bucurie şi se ţinea de burtă de atîta rîs văzînd ce a reuşit să facă. O, Doamne!

DOAMNA: Atunci asta înseamnă, după dumneavoastră, Antihrist?

DL Z: Nu, nu. Aici apar nişte aluzii lămuritoare cu privire la esenţa acestuia, însă el însuşi e încă departe.

DOAMNA: Atunci lămuriţi-ne, cît mai simplu cu putinţă, despre ce este vorba?

DL Z: Nu pot să bag mîna-n foc că va fi simplu. Adevărata simplitate n-o poţi găsi aşa uşor, iar cea închipuită, artificială, falsă — prostia — nu-i nimic mai rău ca ea. E o vorbă veche, ce-i plăcea unui prieten de-al meu care-a murit şi care o repeta mereu: *prea multă simplitate poate fi luată uşor drept altceva*.

DOAMNA: Ei, nici asta nu-i chiar aşa de uşor.

GENERALUL: E ca-n proverbul popular, probabil: *uneori prostia e mai rea decît hoţia*.

DL Z: Exact.

DOAMNA: Acum am priceput şi eu.

---

* Probabil că Politicianul face aluzie la o subscripţie în memoria „sinucisului" Henri, cu care prilej un ofiţer francez a declarat că subscrie cu speranţa într-o nouă noapte a Sfîntului Bartolomeu, altul — că visează să fie cît mai repede spînzuraţi toţi protestanţii, francmasonii şi evreii, iar un abate — că el trăieşte cu idealul unui viitor luminos cînd din pielea jupuită de pe hughenoţi, masoni şi jidani se vor face covoare ieftine iar el, ca un bun creştin, va călca în permanenţă un asemenea covor în picioare. Aceste declaraţii, alături de alte cîteva zeci de mii în acelaşi gen, au fost publicate în jurnalul „Libre parole".

DL Z: Păcat că nu se poate lămuri totul cu privire la Antihrist numai cu ajutorul proverbelor.

DOAMNA: Atunci, lămuriţi-ne cum ştiţi.

DL Z: Întîi de toate, spuneţi-mi: recunoaşteţi existenţa şi forţa răului în lume?

DOAMNA: N-aş fi vrut s-o recunosc, însă sînt nevoită s-o fac. Dacă luăm numai moartea: de răul ăsta n-ai cum să fugi. Cred că „moartea nu va mai fi", dar, atîta timp cît mai este, e clar că răul nu numai că este puternic, dar e mai puternic decît binele.

DL Z (*către general*): Domnia voastră ce crede?

GENERALUL: N-am închis ochii nici în faţa gloanţelor şi a ghiulelelor, aşa că n-o să mă tem de întrebări mai delicate. Sigur că răul are o existenţă la fel de reală ca şi cea a binelui. Dacă e Dumnezeu — e şi diavolul, atîta timp cît îl suportă Dumnezeu, desigur.

POLITICIANUL: Deocamdată nu voi răspunde în nici un fel. Părerea mea nu ajunge la rădăcina problemei, iar acea latură care mi-e mie clară am expus-o ieri, aşa cum am putut. Însă sînt curios să cunosc şi alte opinii. Modul de a gîndi al prinţului îmi este clar pe deplin, adică mi-e limpede că nici măcar nu e vorba de vreo părere adevărată, ci de-un soi de pretenţii seci care se iţesc şi *n'ont ni rime, ni raison*[102]. Însă opinia religioasă pozitivă este, desigur, mai consistentă şi mă interesează mult mai mult. Numai că pînă acum am cunoscut-o doar sub forma ei oficială, care pe mine unui nu mă satisface. Şi aş dori foarte mult să aud, în sfîrşit, nu o blagoglagoliţă prea bine potrivită, ci cuvinte vii, rostite de oameni, în legătură cu aceste lucruri.

DL Z: Dintre toate stelele care răsar pe orizontul intelectual al unui om care citeşte cu atenţie cărţile noastre sfinte nu cred că e vreuna mai strălucitoare şi mai uimitoare decît cea care sclipeşte în slova Evangheliei: „Credeţi că am venit să aduc pace pe pămînt? Eu vă spun: nu; ci mai degrabă dezbinare"[103]. El a venit să aducă pe pămînt *adevărul*, iar acesta, ca şi binele, mai curînd *dezbină*.

DOAMNA: Aici e nevoie de lămuriri. Atunci de ce este numit Hristos *prince de la paix*[104] şi de ce a spus tot El că făcătorii de pace se vor numi fiii Domnului?

DL Z: Domnia voastră e atît de bună încît îmi doreşte şi mie să capăt această supremă calitate prin împăcarea textelor contradictorii?

DOAMNA: Exact.

DL Z: Trebuie să remarcaţi că pot fi împăcate numai făcînd distincţia între pacea cea bună, ori adevărată, şi pacea rea, ori falsă. Şi această distincţie este în mod direct indicată de Acela Care a adus pacea adevărată şi vrajba cea bună: „Vă las pacea, vă dau pacea Mea. Eu nu v-o dau cum o dă lumea"[105]. Există deci pacea cea bună, a lui Hristos, bazată pe acea *distincţie* pe care a venit Hristos s-o aducă pe pămînt, adică pe distincţia între bine şi rău, între adevăr şi minciună, şi există pacea rea, lumească, bazată pe amestecul ori alăturarea superficială a ceea ce în esenţă nu se împacă.

DOAMNA: Şi cum veţi putea arăta deosebirea dintre pacea cea bună şi pacea cea rea?

DL Z: Cam tot aşa a făcut-o acum două zile generalul, atunci cînd a remarcat în glumă că există şi pace bună, cum ar fi cea de la Nystadt ori cea de la Kuciuk-Kainargi. În această glumă se ascunde un înţeles mai general şi mai important. În lupta spirituală, ca şi în cea politică, pacea cea bună este cea care se încheie atunci cînd scopul războiului a fost atins.

DOAMNA: Dar, la urma urmei, din ce cauză este război între bine şi rău? E oare de fapt nevoie ca acestea să se lupte? Şi oare este într-adevăr cu putinţă o ciocnire reală — *corps à corps*[106]? Căci într-un război adevărat, atunci cînd una dintre părţi începe să se întărească, atunci şi cealaltă, a inamicului, îşi caută întăriri, iar litigiul trebuie rezolvat prin bătălii adevărate, cu tunuri şi baionete. Pe cînd în lupta binelui cu răul aşa ceva nu există, şi cînd partea bună devine mai puternică, cea rea slăbeşte pe dată; şi nu se ajunge nicicînd la o adevărată încleştare între ele, aşa că toate acestea sînt la sens figurat. Deci, trebuie doar să avem grijă ca în oameni să fie mai mult bine şi atunci va fi de la sine rău mai puţin.

DL Z: Consideraţi, deci, că nu trebuie decît ca oamenii buni să se facă şi mai buni, pentru ca cei răi să-şi piardă răutatea şi, în cele din urmă, să devină buni şi ei?

DOAMNA: Da, aşa cred.

DL Z: Dar cunoaşteţi vreun caz în care bunătatea vreunui om să determine un om rău să devină bun ori măcar mai puţin rău?

DOAMNA: Drept să spun, nu. N-am văzut şi nici n-am auzit de asemenea cazuri...Dar, staţi puţin: ceea ce aţi spus acum mi se

pare că se potriveşte cu ceea ce vorbeaţi acum două zile cu prinţul, că nici chiar Hristos, în toată bunătatea Sa, n-a putut face nimic cu sufletul lui Iuda Iscarioteanul ori cu cel al tîlharului ce-L batjocorea. La asta trebuia să răspundă prinţul, să nu uitaţi, cînd vine.

DL Z: Bine, bine; însă întrucît eu nu-l consider pe prinţ Antihrist, nici nu sînt convins că o să vină, iar de isteţimea-i teologică nu-s convins nici atît. Aşa că pentru ca asupra discuţiei noastre să nu apese această problemă nerezolvată voi prezenta acea obiecţie pe care ar trebui s-o facă prinţul *din punctul său de vedere* — „De ce Hristos cu bunătatea Sa nu a făcut să renască sufletele rele ale lui Iuda & Co?" Pur şi simplu pentru că timpurile respective erau încă prea întunecate şi doar foarte puţine suflete se aflau pe acea treaptă de dezvoltare morală unde puterea interioară a adevărului poate fi sensibilă. Iar Iuda & Co erau încă prea „nedezvoltaţi". Căci însuşi Hristos le-a spus ucenicilor Săi: „Lucrările pe care le fac Eu le veţi face şi voi, — ba încă *veţi face* altele *şi mai mari* decît acestea"[107]. Adică pe treapta cea mai de sus a dezvoltării morale a omenirii, treaptă atinsă în prezent, adevăraţii ucenici ai lui Hristos pot, prin forţa blîndeţii lor şi a neîmpotrivirii la rău, să facă minuni morale mai mari decît cele ce-au fost posibile cu optsprezece veacuri în urmă...

GENERALUL: Daţi-mi voie! Dacă *pot* să le facă, atunci de ce nu le fac? Sau a văzut domnia voastră astfel de noi minuni? Căci iată că prinţul dumneavoastră nici acum, „după optsprezece veacuri de dezvoltare morală a conştiinţei creştine", nu poate nicicum să lumineze sufletul meu întunecat: aşa cum pînă la el eram un barbar, tot aşa sînt şi acum; şi tot aşa, ca şi mai înainte, după Dumnezeu şi Rusia iubesc cel mai mult pe lumea asta arta militară în general şi artileria în special. Şi doar am întîlnit, în afară de prinţul nostru, încă mulţi alţii dintre aceia care nu se-mpotrivesc[108], unii chiar mai tari ca prinţul.

DL Z: La ce bun să adopţi o poziţie atît de personală? Şi, de fapt, ce doriţi de la mine? V-am prezentat, în numele şi-n folosul unui adversar care nu-i de faţă, un text evanghelic de care acesta uitase, şi pe urmă

„De-i bine-aşa, ori de nu-i bine-aşa —
Eu nu răspund de visul altcuiva."[109]

DOAMNA: Ei, acum o să-i iau şi eu apărarea bietului prinţ. Dacă ar fi vrut să fie deştept, i-ar fi răspuns generalului în felul următor: eu şi cei ce gîndesc la fel ca mine şi pe care i-aţi cunoscut dumneavoastră, ne considerăm adevăraţi ucenici ai lui Hristos numai în ce priveşte orientarea gîndurilor şi faptelor noastre, şi nu pentru că am fi reuşit să ajungem la o mare putere. Însă cu siguranţă că pe undeva există creştini mai desăvîrşiţi ca noi — şi aceştia ar putea să străpungă şi zidul cel întunecat al domniei voastre.

DL Z: Sigur că acest răspuns ar fi fost unul comod din punct de vedere practic, căci ar fi apelat la o instanţă necunoscută. Însă n-ar fi fost un lucru serios. Ei vor spune, sau ar trebui să spună: nu putem face nimic — nici mai mult decît a făcut Hristos, nici la fel cu El, şi nici măcar mai puţin ori cît de cît asemănător cu ce a făcut El. Şi ce se poate înţelege conform unei logici de bun-simţ dintr-o asemenea mărturisire?

GENERALUL: S-ar părea că numai faptul că acele cuvinte ale lui Hristos: „Veţi face lucrările pe care le-am făcut Eu, ba încă veţi face altele şi mai mari decît acestea", au fost spuse nu pentru aceşti domni, ci pentru altcineva care nu seamănă defel cu dînşii.

DOAMNA: Însă ne putem imagina că un om oarecare va duce pînă la capăt învăţătura lui Hristos: de iubire a duşmanilor şi iertare a batjocurii — şi atunci acel om, cu ajutorul aceluiaşi Hristos, va căpăta puterea de a transforma prin blîndeţea sa sufletele rele în suflete bune.

DL Z: Nu de mult s-a făcut un experiment în acest sens şi nu numai că nu a fost încununat de succes, dar a demonstrat chiar contrariul celor ce le presupuneţi. Era un om care nu cunoştea limita blîndeţii sale şi care nu numai că ierta orice batjocură, dar la fiecare nouă mişelie răspundea cu noi şi tot mai mari binefaceri. Ei şi? Ce, credeţi că a zguduit sufletul duşmanului său, că l-a făcut să renască moralmente? Vai! N-a făcut decît să fie şi mai crudă inima ticălosului, de a cărui mînă a murit în mod jalnic.

DOAMNA: Dar despre ce vorbiţi? Cine e acest om? Unde şi cînd a trăit acest om?

DL Z: Nu cu mult timp în urmă, la Petersburg. Credeam că-l ştiţi. E şambelanul Delarue.

DOAMNA: N-am auzit în viaţa mea de el, şi-aş zice că cunosc pe dinafară Petersburgul.

POLITICIANUL: Nici eu nu-mi aduc aminte. Dar care-i povestea acestui şambelan?

DL Z: E minunat expusă într-o poezie nepublicată a lui Aleksei Tolstoi[110].

DOAMNA: Nepublicată? Atunci trebuie să fie vreo farsă. La ce bun o farsă cînd vorbim despre lucruri atît de serioase?

DL Z: Vă asigur că, deşi ca formă e o farsă, are un conţinut foarte serios şi mai ales veridic şi real. În orice caz adevărata relaţie dintre bunătate şi răutate din viaţa oamenilor este arătată în aceste versuri hazlii mult mai bine decît aş putea-o eu ilustra prin proza mea cea serioasă. Şi n-am nici cea mai mică îndoială că, atunci cînd eroii unor romane extrem de cunoscute în întreaga lume, care ară măiestru şi serios cernoziomul psihologic, vor exista doar în memoria erudiţilor, această farsă, care atinge prin procedee caraghioase şi sălbatic caricaturale straturile subterane ale problemei, îşi va păstra întregul adevăr artistic şi filozofic.

DOAMNA: Ei bine, eu nu cred în paradoxurile domniei voastre. Sînteţi stăpînit de un spirit al contradicţiei şi bravaţi întotdeauna în mod intenţionat opinia publică.

DL Z: Aş „brava" eu cu siguranţă dacă această opinie ar exista. Însă povestea despre şambelanul Delarue o să vi-o relatez, totuşi, întrucît domniile voastre nu o cunosc, iar eu o ştiu pe de rost:

„Un mîrşav ucigaş jungheru-nfipse
Lui Delarue în piept.
Scoţîndu-şi pălăria, Delarue îi spuse:
«Vă mulţumesc».
Atunci în coasta stîngă fierul groaznic
Tîlharul i-a băgat,
Iar Delarue rosti: «Jungheru-acesta
E minunat!»
Atunci venind acel tîlhar din dreapta
L-a-nţepat,
Iar Delarue cu zîmbetu-i şăgalnic
L-a mustrat.
Din nou se repezi mişelul, vai,
Lovind cu fierul,
Iar Delarue: «Poftiţi la noi la ora trei
V-aşteaptă ceaiul».

Căzu mişelul la pămînt în lacrimi
Tot, cu tremur.
Iar Delarue: «O, gata, Doamne, sus!
E praf acolo».
Dar prins de-al sufletului chin plîngea
Pe jos mişelul,
Iar Delarue din mînă dînd a jale:
«Nu m-aşteptam!
Se poate? Cum?! Să plîngi atît de tare?
Pentru un fleac?!
Ţi-oi face rost de o arendă, dragă,
De-o arendă!
Şi-un ordin Stanislav pe pieptul lat.
Nu spun în van,
Căci dreptul am puterii-a-i da un sfat:
Sînt şambelan!
Vrei să te-nsori cu fiica mea, cu Dunea?
Pentru nuntă
Bancnote multe, noi, ţi-oi număra:
De mii vreo sută.
Dar pîn-atunci, primeşte-n dar
Portretul meu.
N-am apucat să-l înrămez. Te rog — fireşte —
Să-l iei cum e!»
Atunci ca tuciul se-nnegri, ca smoala,
Mişelul vînăt.
Nu, bine dat pe rău nu va ierta
Inima cruntă!
Un suflet mare tulbură minciuna —
Lumea-i crudă.
Portretul i-ar putea ierta mişelul,
Arenda — nu!
Şi s-a aprins în el otrava toată
Cu-aşa foc
C-abia punîndu-şi panglica cea lată
— Ordinul luat —,
Jungherul în venin cu ură mare
Şi-a-nmuiat.

Spre Delarue porni-n vîrf de picioare:
L-a-njunghiat!
Acela la pămînt căzu: durerea mare
L-a doborît.
Apoi, mişelul, pătînd onoarea Dunei
În antresol,
Fugi la Tambov unde ca guvernator
Fu chiar iubit.
Apoi la Moscova ca aprig senator
De toţi cinstit.
Apoi chiar membru în consiliu deveni
Destul de iute...
Ce bun exemplu pentru noi, ce oră
De virtute!"[111]

DOAMNA: Vai, ce nostim,nici nu m-aşteptam!

POLITICIANUL: Într-adevăr, minunat. „Bancnote multe, noi, ţi-oi număra" — teribil. „Arenda — nu!" şi „Fugi la Tambov" — *deux vrais coups de maître!*[112]

DL Z: Însă ce veridicitate, remarcaţi. Delarue nu este acea „virtute pură" care nu se poate afla în natură. E un om viu, cu toate slăbiciunile omeneşti — cu orgoliu („sînt şambelan!") şi care ştie să economisească (are dosite „de mii vreo sută"), iar rezistenţa sa fantastică în faţa jungherului ticălosului este doar un simbol transparent al bunătăţii sale nemărginite, de neînfrînt şi chiar insensibilă la vreun fel de umilinţe, ceea ce există, chiar dacă foarte rar. Delarue nu este întruchiparea virtuţii, ci un om bun, a cărui bunătate sufletească a depăşit însuşirile rele şi care le-a împins la suprafaţa sufletului sub forma unor slăbiciuni inofensive. Tot aşa şi „mişelul": nu este un extract ambulant de viciu, ci un amestec comun de însuşiri bune şi rele; însă la acesta răul invidiei s-a înfipt temeinic în adîncul sufletului împingînd tot ce era bun spre *epiderma* sufletului, ca să spun aşa, unde bunătatea a luat forma unei sensibilităţi foarte vii, însă superficiale. Cînd Delarue răspunde unui şir de umilinţe crîncene cu cuvinte amabile şi cu o invitaţie la un ceai, sensibilitatea epidermei morale a „mişelului" este atinsă de aceste manifestări de bună creştere şi acesta se lasă pradă celui mai expansiv mod de a se căi. Cînd însă amabilitatea şambelanului se transformă în participarea sufletească a unui om bun cu

adevărat, care îi răsplăteşte duşmanului său răul nu numai prin aparentul bine al cuvintelor şi gesturilor, ci prin adevăratul bine al ajutorului practic, cînd Delarue intră în situaţia existenţială a tîlharului său şi este gata să-şi împartă cu acesta averea, să-i aranjeze treburile de serviciu şi chiar fericirea familială, atunci această bunătate *reală*, pătrunzînd în straturile morale mai profunde ale tîlharului, scoate la iveală nimicnicia morală interioară a acestuia, şi, atingînd în cele din urmă fundul sufletului lui, trezeşte acolo crocodilul invidiei. Tîlharul nu este invidios pe bunătatea lui Delarue — căci şi el poate fi, la urma urmei, bun — ce, el nu şi-a simţit bunătatea cînd „prins de-al sufletului chin plîngea"? — nu! E invidios tocmai pe nemărginirea acestei bunătăţi şi pe *simpla ei seriozitate*, inaccesibile lui:

„Portretul i-ar putea ierta mişelul,
Arenda — nu!"

Cît este de real, de exact, ca în realitatea vie! Aceeaşi vlagă a ploii dătătoare de viaţă face să crească şi forţele benefice în plantele de leac, şi otrava în cele otrăvite. Tot aşa şi adevărata binefacere sporeşte în cele din urmă binele în cel bun şi răul în cel rău. Şi atunci trebuie sau avem dreptul să dăm întotdeauna şi fără discernămînt frîu liber bunelor noastre sentimente? Pot fi oare lăudaţi părinţii care udă de zor cu stropitoarea lor cea bună ierburile otrăvite din grădina unde se joacă copiii lor? Dunea din ce motiv şi pentru ce a fost pierdută, vă-ntreb?

GENERALUL: Asta aşa e! Dacă Delarue l-ar fi cotonogit zdravăn şi l-ar fi dat pe uşă afară, respectivului nu i-ar mai fi stat gîndul la antresol!

DL Z: Exact; să zicem că avea dreptul să se jertfească propriei bunătăţi *pe sine*, să admitem că aşa cum în timpuri de demult erau mucenici ai credinţei, acuma trebuie să fie mucenici ai bunătăţii. Însă vă-ntreb: ce ne facem cu Dunea? Căci ea e naivă şi tînără şi nu poate şi nici nu doreşte să demonstreze nimic prin sine. Şi-atunci, oare chiar nu ne pare rău de ea?

POLITICIANUL: Să admitem că ne pare rău. Însă mie-mi pare şi mai rău că Antihristul se pare că a fugit de noi la Tambov, împreună cu mişelul.

DL Z: O să-l prindem, Excelenţă, o să-l prindem! Ieri aţi binevoit să arătaţi că sensul istoriei rezidă în faptul că omenirea naturală, compusă iniţial dintr-o mulţime de popoare mai mult sau mai puţin barbare, străine unul altuia, parţial neavînd cunoştinţă unul de celălalt şi parţial chiar duşmănindu-se reciproc, face treptat să se remarce cea mai bună parte a sa, partea învăţată şi educată — lumea civilizată sau europeană, care treptat creşte, se extinde şi nu în cele din urmă trebuie să cuprindă toate popoarele care-au rămas în urma acestei mişcări a istoriei, incluzîndu-le şi pe acestea într-un unic întreg solidar şi paşnic. Instaurarea păcii veşnice între popoare — aceasta e formula domniei vostre, nu-i aşa?

POLITICIANUL: Ba da, şi în realizarea viitoare şi nu foarte îndepărtată această formulă va asigura succese culturale esenţiale, cu mult mai multe decît s-ar părea acum. Gîndiţi-vă numai cît rău va fi în mod necesar atrofiat şi cît bine va apărea şi se va dezvolta prin forţa lucrurilor. Cîte forţe se vor elibera pentru activităţi productive, cît de tare vor înflori ştiinţele şi artele, industria şi comerţul...

DL Z: Dar distrugerea bolilor şi a morţii nu o includeţi printre viitoarele succese ale civilizaţiei?

POLITICIANUL: Ba da, se-nţelege...într-o oarecare măsură. Deja s-au făcut multe în ce priveşte condiţiile sanitare, igiena, antiseptica... organoterapia.

DL Z: Însă aceste indubitabile succese în direcţia pozitivă nu sînt contrabalansate prin tot atît de indubitabilul progres al fenomenelor neuropatologice şi psihopatice de degenerare care însoţesc dezvoltarea civilizaţiei?

POLITICIANUL: Bine, bine, dar pe ce balanţă se poate cîntări aşa ceva?

DL Z: În orice caz e indiscutabil faptul că în condiţiile în care creşte plusul, creşte şi minusul, iar rezultatul e ceva apropiat de zero. Asta în ce priveşte bolile. Iar referitor la moarte, se pare că nici n-a fost nicicînd altceva afară de zero în progresul civilizaţiei.

POLITICIANUL: Dar credeţi că progresul civilizaţiei îşi pune aşa nişte probleme, cum ar fi distrugerea morţii?

DL Z: Ştiu că nu-şi pune, şi tocmai de aceea nu poate fi nici el însuşi pus undeva foarte sus. Căci, la urma urmei, dacă eu ştiu cu

precizie că atît eu însumi cît şi tot ce-mi este drag trebuie să dispărem pentru totdeauna, nu îmi este totuna dacă undeva, nu importă unde, diverse popoare se bat între ele ori trăiesc în bună pace, dacă sînt civilizate ori barbare, dacă sînt politicoase sau nu?

POLITICIANUL: Da, din punct de vedere personal, egoist, sigur că e totuna.

DL Z: Cum aşa, egoist? Scuzaţi — din orice punct de vedere. Moartea nivelează totul, şi-n faţa ei şi egoismul şi altruismul sînt la fel de lipsite de sens.

POLITICIANUL: Bine, fie şi aşa, însă lipsa de sens a egoismului nu ne împiedică să fim egoişti, şi tot aşa altruismul, atîta cît e el posibil de fapt, se va descurca şi fără baze naţionale, iar cugetările despre moarte n-au nici un amestec în toată treaba asta. Eu ştiu: copiii şi nepoţii mei vor muri, asta însă nu mă împiedică să mă îngrijesc de bunăstarea lor ca şi cum aceasta ar fi veşnică. Muncesc pentru ei în primul rînd pentru că îi iubesc şi pentru că sînt satisfăcut dacă le dedic lor viaţa mea. „Găsesc că are miez". *C'est simple comme bonjour.*[113]

DOAMNA: Da, pînă acum toate bune, dar şi aici răzbate gîndul despre moarte. Dar dacă asupra copiilor şi nepoţilor se vor abate tot felul de nenorociri? Ce satisfacţie şi miez mai apar atunci? E ca şi cum ai culege flori de apă într-un smîrc: le apuci şi te scufunzi.

DL Z: Şi pe deasupra putem şi trebuie să ne îngrijim de copii şi nepoţi *quand même*[114], fără să rezolvăm şi chiar fără să punem problema dacă grija noastră poate să le asigure o bunăstare reală şi definitivă. Nu ne îngrijim de ei pentru un motiv anume, ci pentru că nutrim pentru ei o dragoste vie; însă nu putem avea o asemenea dragoste faţă de omenirea încă inexistentă a viitorului; şi-aici intră în toate drepturile problema raţiunii despre sensul sau scopul *final* al grijilor noastre; şi dacă această problemă se rezolvă în instanţa supremă prin moarte, dacă rezultatul ultim al progresului şi civilizaţiei domniei voastre este totuşi moartea fiecăruia şi a tuturor, atunci este clar că orice activitate civilizatoare n-are nici un rost, că este lipsită de ţel şi sens.

(Aici vorbitorul se opri deodată, şi interlocutorii săi îşi întoarseră privirile spre portiţa care tocmai se făcuse auzită; cîteva clipe toţi rămaseră într-o stare de uimire. În grădină intrase şi se apropia cu paşi şovăitori de cei ce discutau el, prinţul.)

DOAMNA: A! Şi noi nici n-am început să vorbim despre Antihrist.

PRINŢUL: Nu face nimic. M-am răzgîndit şi cred că m-am pripit exprimîndu-mi sentimentele urîte faţă de greşelile apropiaţilor mei fără să ascult argumentele acestora.

DOAMNA (*pe un ton triumfător către general*): Ei, vedeţi? Ce spuneţi?

GENERALUL (*sec*): Nimic.

DL Z (*către prinţ*): Aţi venit exact la momentul potrivit. Acum se vehicula ideea dacă merită să fii preocupat de progres cînd ştii că finalul acestuia este întotdeauna moartea pentru orice om, fie acesta un sălbatic ori cel mai erudit cu putinţă european al viitorului. Ce spuneţi, conform doctrinei domniei voastre?

PRINŢUL: Adevărata învăţătură creştină nici măcar nu admite un asemenea mod de a pune problema. Rezolvarea evanghelică a problemei este dată cu deosebită claritate şi forţă în pilda despre lucrătorii viei. Lucrătorii şi-au închipuit că via unde-au fost trimişi să lucreze pentru stăpîn şi tot ce se afla acolo fuseseră făcute numai pentru ei şi că ei nu au altă treabă decît să se bucure de viaţă în acea grădină, uitînd de stăpîn şi omorîndu-i pe aceia care le aminteau de stăpîn şi de îndatoririle lor faţă de acesta. Ca şi acei lucrători ai viei, acuma aproape toţi oamenii trăiesc cu credinţa ridicolă cum că ei înşişi ar fi stăpînii vieţii lor, ce le este dată spre desfătare. Ceea ce este, în mod evident, absurd. Căci dacă am fost trimişi aici, am fost trimişi conform voinţei cuiva şi pentru ceva. Pe cînd noi am început să credem că sîntem precum ciupercile: că ne-am născut şi trăim numai întru bucuria noastră; şi e clar că nu ne este bine, după cum bine nu-i va fi lucrătorului ce nu îndeplineşte voinţa stăpînului. Iar voinţa stăpînului se exprimă prin învăţătura lui Hristos. Şi cînd oamenii vor urma această învăţătură, pe pămînt se va instaura Împărăţia lui Dumnezeu şi oamenii vor primi cel mai mare bine ce le este permis. Asta-i tot. *Căutaţi Împărăţia lui Dumnezeu şi adevărul ei, iar restul va veni de la sine.* Noi căutăm *restul* şi nu-l găsim; şi nu numai că nu instaurăm Împărăţia lui Dumnezeu, dar o distrugem prin tot soiul de state, armate, vase, universităţi, fabrici.

GENERALUL (*aparte*): Gata, s-a pornit!

POLITICIANUL (*către prinţ*): Aţi terminat?

PRINȚUL: Da.

POLITICIANUL: Trebuie să spun că această rezolvare a problemei mi se pare pur și simplu de ne-nțeles. S-ar zice că meditați, că demonstrați și explicați ceva, că doriți să convingeți de ceva, și cu toate acestea tot ceea ce spuneți reprezintă o serie de afirmații arbitrare și nelegate prin nimic între ele. Spuneți, de pildă: dacă am fost trimiși aici, am fost trimiși în conformitate cu voința cuiva și pentru ceva. S-ar părea că aceasta este principala dumneavoastră idee. Însă ce vrea să-nsemne acest lucru? De unde-ați luat-o, cum că am fi fost trimiși aici de cineva pentru ceva? Cine v-a spus una ca asta? Faptul că existăm aici, pe pămînt, e adevărat, însă afirmați absolut prin vorbe goale cum că existența noastră ar reprezenta nu știu ce existență a unor trimiși. Cînd, în tinerețile mele am fost trimisul împăratului, știam cu tărie acest lucru, întîi și-ntîi pentru că aveam documente doveditoare incontestabile, apoi pentru că am avut și o audiență la răposatul împărat Aleksandr Nikolaevici, primind personal supremele instrucțiuni, și în al treilea rînd — pentru că de trei ori pe an primeam 10 000 de ruble în aur. Ei, bine, dacă în loc de toate astea s-ar fi apropiat de mine pe stradă un om necunoscut, spunîndu-mi că sînt trimis nu știu unde pentru nu știu ce, n-aș fi făcut altceva decît să mă uit în jurul meu să văd dacă nu-i vreun sergent de stradă prin apropiere ca să mă scape de acel maniac, care ar putea, vezi-bine, să atenteze și la viața mea. Iar în ceea ce privește cazul nostru: documente incontestabile de la presupusul dumneavoastră stăpîn n-aveți, în audiență privată la el n-ați fost, leafă nu vă dă, atunci ce fel de trimis sînteți? Și pe deasupra i-ați înscris și pe toți ceilalți, nu numai pe dumneavoastră înșivă, ori în categoria trimișilor ori în cea a lucrătorilor, nu se știe prea bine. Cu ce drept? Pe ce bază? Nu pricep. Am impresia că e vorba de un soi de improvizație retorică, *trés mal inspirée, d'áilleurs*[115].

DOAMNA: Ei, iarăși vă prefaceți. Înțelegeți perfect că prințul nu a dorit defel să combată necredința domniei voastre, ci a expus opinia general-creștină că noi cu toții depindem de Dumnezeu și sîntem obligați să-l slujim pe Dumnezeu.

POLITICIANUL: Nu știu, eu nu recunosc nici un fel de slujbă fără leafă; și dacă se dovedește că leafa e una pentru toată lumea — moartea, *je présente mes compliments*[116].

DOAMNA: Da, dar de murit oricum o să muriți și n-o să vă ceară nimeni părerea.

POLITICIANUL: Iată, exact acest „oricum" demonstrează că viaţa nu e o slujbă, şi dacă nu-i nevoie de acordul meu la moartea mea, după cum nici la naştere nu-i nevoie de acest acord, atunci prefer să văd şi în moarte, ca şi în viaţă, ceea ce aceasta reprezintă cu adevărat, adică o necesitate a naturii, şi nu să inventez nu ştiu ce slujbă la nu ştiu ce stăpîn. Iar concluzia mea este următoarea: trăieşte, cît ai zile, şi străduieşte-te să trăieşti cît mai deştept şi mai bine cu putinţă, condiţia vieţii deştepte şi bune fiind cultura paşnică. Presupun, de altfel, că şi pe tărîmul învăţăturii creştine falsa soluţie a problemei, oferită de prinţ, nu rezistă la critici; însă îi las pe oamenii mai competenţi ca mine să vorbească despre asta.

GENERALUL: Dar despre ce rezolvare este vorba? Nu numai că problema nu este rezolvată, dar nici măcar nu este pusă, este doar ocolită prin vorbe multe. E ca şi cum aş lua pe hartă o cetate duşmană desenată şi aş încercui-o cu batalioanele mele, desenate şi ele, şi mi-aş închipui că am cucerit-o. S-au mai văzut astfel de cazuri, ştiţi dumneavoastră, ca-n cunoscutul cîntec soldăţesc:

„Şi pe patru am pornit
Duşi de necuratul vînt
Munţi să ocupăm.

Şi-au venit prinţi mulţi şi conţi
Şi s-au pus să facă hărţi
Pe coli albe, mari.

A ieşit frumos pe hartă,
Da' uitară rîpa moartă
Ce-i de străbătut."

Iar rezultatul se ştie:

„Şi-au ajuns din regimente
Numai două mici companii
La vîrful dorit."[117]

PRINŢUL: Nu pricep nimic! Asta-i tot ce puteţi riposta la ceea ce am spus eu?

GENERALUL: În ceea ce aţi spus cel mai de neînţeles mi s-a părut ce-aţi spus despre ciuperci, ca şi cum ciupercile cresc pentru propria lor plăcere. Şi eu, care-am crezut mereu că ciupercile cresc

pentru plăcerea celor cărora le plac ciupercile cu smîntînă ori plăcinta cu ciuperci. Iar dacă Împărăţia dumneavoastră Dumnezeiască de pe pămînt lasă moartea neatinsă, atunci reiese că oamenii vrînd-nevrînd trăiesc şi vor trăi în acestă Împărăţie chiar ca nişte ciuperci, dar nu ca ciupercile vesele născocite de domnia voastră, ci, într-adevăr, ca ciupercile ce sînt prăjite în tigaie. Căci pentru oamenii din Împărăţia lui Dumnezeu pe pămînt toată afacerea se va termina prin faptul că-i va devora moartea.

DOAMNA: Prinţul n-a spus aşa ceva.

GENERALUL: Nici aşa ceva şi nici altceva. Şi-atunci care-i pricina tăcerii asupra acestui cel mai important punct?

DL Z: Înainte de a pune această problemă, aş dori să aflu de unde este luată pilda prin care domnia voastră, prinţe, v-aţi exprimat părerea? Ori este compusă chiar de domnia voastră?

PRINŢUL: Cum compusă? Este din Evanghelie!

DL Z: O,nu, ce spuneţi? Nu se află în nici una dintre Evangheliii o asemenea pildă.

DOAMNA: Pentru Dumnezeu! Ce-l tot ameţiţi pe prinţ? Cum să nu fie pilda despre lucrătorii viei în Evanghelie?

DL Z: Este ceva aparent asemănător ca istorisire, însă cu referire la cu totul altceva în ce priveşte conţinutul şi înţelesul, indicate, de altminteri, chiar acolo.

DOAMNA: Ce spuneţi? Ajunge! Mie mi se pare că e exact aceeaşi pildă. Şi am impresia că vă cam amuzaţi pe seama noastră. Nu vă cred pe cuvînt.

DL Z: Nici nu-i nevoie; am cărticica în buzunar (*aici el scoase Noul Testament de format mic şi începu să-l răsfoiască*). Pilda despre lucrătorii viei se găseşte la trei dintre evanghelişti: la Matei, Marcu şi Luca[118], însă între cele trei variante nu este nici o deosebire cît de cît esenţială. Aşa că este suficient să o citim într-o singură Evanghelie, cea mai amănunţită — la Luca. E în capitolul douăzeci, unde e prezentată cea din urmă predică a lui Hristos pentru popor. Era spre deznodămîntul lucrurilor şi iată că se povesteşte (sfîrşitul cap. XIX şi începutul cap. XX) cum duşmanii lui Hristos — preoţii cei mai de seamă şi cărturarii — au trecut la un atac hotărît şi făţiş asupra Lui, cerînd în faţa norodului ca El să dezvăluie cu ce putere face lucrurile pe care le face, să spună cu ce drept şi în virtutea cărei forţe acţionează. Însă, daţi-mi voie, mai

bine citesc (*citeşte*): „Iisus învăţa în toate zilele pe norod în Templu. Şi preoţii cei mai de seamă, cărturarii şi bătrînii norodului căutau să-L omoare; dar nu ştiau cum să facă, pentru că tot norodul Îi sorbea vorbele de pe buze. Într-una din acele zile, cînd învăţa Iisus în Templu şi binevestea, au venit deodată la El preoţii cei mai de seamă şi cărturarii, cu bătrînii şi I-au zis: «Spune-ne cu ce putere faci Tu aceste lucruri sau cine Ţi-a dat puterea aceasta?» Drept răspuns El le-a zis: «Am să vă pun şi eu o întrebare. Spuneţi-mi: Botezul lui Ioan era din cer sau de la oameni?» — Dar ei cugetau astfel între ei: «Dacă răspundem: 'Din cer' va zice: 'Atunci de ce nu l-aţi crezut?', iar dacă răspundem: 'De la oameni' tot norodul ne va ucide cu pietre: căci el este încredinţat că Ioan era un proroc». Atunci au răspuns că nu ştiu de unde venea botezul lui Ioan. Şi Iisus le-a zis: Nici eu n-am să vă spun cu ce putere fac aceste lucruri»..."

DOAMNA: Pentru ce citiţi toate acestea? Foarte bine că Hristos n-a răspuns cînd s-au legat de El. Însă ce amestec are aici pilda lucrătorilor viei?

DL Z: Staţi puţin, că toate se leagă. Şi degeaba spuneţi că Iisus nu a răspuns. A răspuns foarte precis, şi chiar de două ori: a indicat un asemenea martor al puterilor Sale pe care n-au avut curajul să-l conteste cei ce-L întrebaseră, iar apoi a demonstrat că aceia nu au adevărata putere şi nici drepturi asupra Lui, întrucît acţionează împinşi de frica în faţa poporului, aliniindu-se părerilor gloatei din teamă pentru propria lor viaţă. Însă adevărata putere nu este cea care merge după ceilalţi, ci cea care îi poartă pe ceilalţi după sine. Temîndu-se de popor şi ascultîndu-l, acei oameni au arătat că adevărata putere s-a depărtat de ei şi aparţine poporului. Acestuia i se adresează acum Hristos, pentru ca în faţa acestuia să îi acuze de faptul că I se opun. În această acuzare a nedemnilor conducători naţionali ai evreimii de faptul că se opun lui Mesia rezidă întregul conţinut al pildei evanghelice despre lucrătorii viei, după cum veţi vedea imediat (*citeşte*): „Apoi începu să spună *norodului* pilda aceasta: «Un om a sădit o vie, a arendat-o unor lucrători şi a plecat departe pentru o vreme îndelungată. La vremea rodurilor a trimis la lucrătorii viei un rob ca să-i dea partea lui din rodul viei. Lucrătorii viei l-au bătut şi l-au trimis înapoi

cu mîinile goale. A mai trimis un alt rob; ei l-au bătut şi pe acela, l-au batjocorit şi l-au trimis înapoi cu mîinile goale. A mai trimis un al treilea rob; ei l-au rănit şi pe acela, şi l-au alungat. Stăpînul viei a zis: 'Ce să fac? Am să trimit pe fiul meu prea iubit; poate că îl vor primi cu cinste'. Dar lucrătorii viei, cînd l-au văzut, s-au sfătuit între ei, şi au zis: 'Iată moştenitorul; veniţi să-l ucidem, ca moştenirea să fie a noastră'. Şi l-au scos afară din vie şi l-au omorît. Acum ce le va face stăpînul viei? Va veni, va pierde pe lucrătorii aceia şi via o va da altora.» Cînd au auzit ei cuvintele acestea, au zis: «Nicidecum!» Dar Iisus i-a privit drept în faţă şi a zis: «Ce însemnează cuvintele acestea care au fost scrise: 'Piatra pe care au lepădat-o zidarii a ajuns în capul unghiului'? Oricine va cădea peste piatra aceasta va fi zdrobit de ea; şi pe acela peste care va cădea ea îl va spulbera?» Preoţii cei mai de seamă şi cărturarii căutau să pună mîna pe El, chiar în ceasul acela, dar se temeau de norod. Căci pricepuseră că Iisus spusese pilda aceasta împotriva lor"[119]. Vă întreb, deci, despre cine şi despre ce a fost spusă pilda cu via?

PRINŢUL: Nu pricep care vă este obiecţiunea? Preoţii cei mai de seamă şi cărturarii iudei s-au supărat pentru că erau şi se simţeau modelele acelor mireni răi despre care era vorba în pildă.

DL Z: Dar, de fapt, care era aici acuzaţia împotriva lor?

PRINŢUL: De a nu împlini adevărata învăţătură.

POLITICIANUL: Se pare că-i limpede: ticăloşii ăia trăiau ca ciupercile pentru propria lor plăcere, fumau tutun, beau vodcă, mîncau mortăciune şi-l îmbiau chiar şi pe dumnezeul lor, ba, mai mult, se însurau, făceau pe capii la judecăţi şi luau parte la războaie.

DOAMNA: Credeţi că bătaia asta de joc e potrivită cu vîrsta şi rangul domniei voastre? Nu-l ascultaţi, prinţe. Noi vrem să vorbim serios. Spuneţi-mi, însă, iată ce: în pilda evanghelică lucrătorii viei într-adevăr pier pentru că l-au ucis pe fiul şi moştenitorul stăpînului, — ceea ce e, conform Evangheliei, lucrul cel mai important, — şi-atunci de ce omiteţi acest fapt?

PRINŢUL: Îl omit pentru că acest fapt se referă la destinul personal al lui Hristos, care bineînţeles că îşi are importanţa şi însemnătatea sa,însă nu este totuşi esenţial pentru ceea ce este unic de folos.

DOAMNA: Adică?

PRINŢUL: Adică pentru împlinirea învăţăturii evanghelice prin care se atinge Împărăţia lui Dumnezeu şi adevărul Lui.

DOAMNA: Staţi o clipă: mi s-a învălmăşit totul în cap...Deci, cum stă treaba?...Da. (*Către dl Z*) Aveţi în mînă Evanghelia, spuneţi-mi deci, vă rog, despre ce mai este vorba în acest capitol după pildă?

DL Z (*răsfoind cărticica*): Mai este vorba despre faptul că ce-i al Cezarului trebuie dat Cezarului, apoi despre învierea morţilor, că morţii vor învia pentru că Dumnezeu nu este un Dumnezeu al morţilor, ci al viilor, apoi se demonstrează că Hristos nu este fiul lui David, ci fiul lui Dumnezeu, iar ultimele două versete sînt împotriva făţărniciei şi vanităţii cărturarilor[120].

DOAMNA: Ei bine, prinţe, vedeţi, tot învăţătură evanghelică este şi recunoaşterea statului în treburile lumeşti, şi credinţa că morţii vor învia şi că Hristos nu-i un om oarecare, ci Fiul Domnului.

PRINŢUL: Se poate oare trage vreo concluzie dintr-un capitol alcătuit nu se ştie de cine şi nu se ştie cînd?

DOAMNA: O, nu! Asta ştiu şi eu fără alte surse că nu numai într-un singur capitol, ci în toate cele patru Evanghelii găsim foarte multe şi despre înviere, şi despre esenţa divină a lui Hristos, îndeosebi la Ioan, care se citeşte şi la înmormîntări.

DL Z: În legătură cu ideea că nu s-ar şti cînd şi de cine sînt alcătuite, pînă şi critica liberă germană a recunoscut acum că toate cele patru Evanghelii sînt de origine apostolică, din secolul întîi[121].

POLITICIANUL: De altfel şi în cea de-a 13-a ediţie a cărţii *Vie de Jésus* mi se pare c-am observat o nouă atitudine cu privire la a patra Evanghelie[122].

DL Z: Nu putem să rămînem în urma învăţătorilor. Însă principalul necaz, prinţe, constă în faptul că, oricum ar fi cele patru Evanghelii ale noastre, oricînd ar fi fost ele alcătuite şi oricine le-ar fi alcătuit, nu există o altă Evanghelie care să fie, după părerea domniei voastre, mai plauzibilă, conformă cu „învăţătura" domniei voastre.

GENERALUL: Cum aşa, nu există? Dar cea de-a cincea, unde nu apare Hristos, ci numai *învăţătura*, cea care se referă la carnea animalelor tăiate şi la slujba militară?

DOAMNA: Şi dumneavoastră acum? Ruşine! Să ştiţi că, cu cît îl veţi zgîndări — dumneavoastră şi aliatul dumneavoastră civil — mai mult pe prinţ, cu atît mai mult voi fi de partea acestuia. Sînt convinsă, prinţe, că vreţi să luaţi creştinismul în latura sa cea mai bună şi că Evanghelia domniei voastre, chiar dacă nu este la fel cu a noastră, este totuşi în genul în care în vechime se alcătuiau cărticelele *L'esprit de M. de Montesquieu, L'esprit de Fénelon*; şi tot aşa, împreună cu învăţătorii domniei voastre, aţi vrut să alcătuiţi *L'esprit de l'Évangile*[123]. Păcat doar că nimeni dintre ai voştri n-a făcut o cărticică mică separată pe care s-o numească chiar aşa: *„Spiritul creştinismului* conform învăţăturii respectivilor". Trebuie să aveţi ceva în genul catehismului pentru ca noi, oamenii simpli, să nu pierdem firul în toate aceste variaţiuni. Ba auzim că esenţa constă în propovăduirea de pe munte, ba ni se spune că mai presus de toate trebuie să lucrăm cu sudoarea frunţii pămîntul, deşi aşa ceva nu găsim în Evanghelie, ci în cartea Genezei, tot acolo unde-i şi facerea în chinuri, însă asta nu e o poruncă, ci numai soartă tristă; ba ni se spune că trebuie să împărţim tot ce avem sărmanilor, ba să nu dăm nimănui nimic, căci banii sînt un rău şi nu e bine să faci un rău altora, ci numai propriei persoane şi propriei familii, iar pentru alţii trebuie doar să trudeşti; ba ni se spune iarăşi să nu facem nimic şi doar să cugetăm; ni se mai spune: chemarea femeii e să facă cît mai mulţi copii sănătoşi şi, imediat după aceea, că nici vorbă de aşa ceva; apoi: prima treaptă e să nu mănînci carne, dar de ce e prima — nu ştie nimeni; pe urmă vin la rînd tutunul şi vodca, apoi blinelele; apoi — serviciul militar, cum că acesta e necazul cel mai mare şi că datoria cea mai de seamă a creştinului e să refuze să-l facă, iar cei ce nu sînt luaţi la oaste reiese că sînt sfinţi. Poate că spun nişte aiureli, dar nu e vina mea: nu-i cu putinţă să dai de capăt tuturor acestor lucruri.

PRINŢUL: Şi eu cred că avem nevoie de un rezumat limpede al adevăratei învăţături, se pare că e în curs de elaborare.

DOAMNA: Însă pînă ce va fi alcătuit, spuneţi-ne acuma în două cuvinte în ce constă, după dumneavoastră, esenţa Evangheliei?

PRINŢUL: E limpede, cred: în marele principiu al neîmpotrivirii la rău prin violenţă.

POLITICIANUL: Şi cum decurge din asta tutunul?

PRINŢUL: Care tutun?

POLITICIANUL: O, Doamne! Vă întreb ce legătură este între principiul neîmpotrivirii la rău şi cerinţa de a ne abţine de la tutun, vin, carne, omor?

PRINŢUL: Mi se pare limpede legătura: toate aceste obiceiuri vicioase îl prostesc pe om: îi sufocă cerinţele conştiinţei, ale raţiunii şi ale bunului-simţ. Iată de ce de obicei soldaţii pleacă la război beţi.

DL Z: Mai ales la un război nereuşit. Dar să lăsăm asta. Regula neîmpotrivirii la rău e importantă prin ea însăşi, fie că justifică ori nu cerinţele ascezei. După dumneavoastră, dacă noi nu ne vom opune răului prin forţă, atunci răul o să dispară pe dată, de la sine. Deci răul se menţine numai datorită împotrivirii noastre sau acelor măsuri pe care le luăm împotriva acestuia, el neavînd o forţă proprie. Deci, de fapt, răul nici nu există, el apărînd doar ca urmare a opiniei noastre greşite cum că răul chiar există şi a faptului că începem să acţionăm conform acestei supoziţii. Nu-i aşa?

PRINŢUL: Sigur că aşa e.

DL Z: Dar dacă răul nu există în realitate, cum explicaţi eşecul uluitor al celor săvîrşite de Hristos în istorie? Căci din punctul dumneavoastră de vedere fapta lui n-a reuşit, deoarece, în final n-a ieşit nimic din ea, adică, în orice caz, a ieşit mult mai mult rău decît bine. Nu?

PRINŢUL: Ba da.

DL Z: Iar adevăratul bine constă în a nu te împotrivi prin forţă răului, adică unui fals rău, întrucît adevăratul rău nu există.

PRINŢUL: Aşa-i.

DL Z: Hristos nu numai că a propovăduit, dar a împlinit el însuşi pînă la capăt cerinţele acestui bine, supunîndu-se, fără a se împotrivi, unui chinuitor supliciu. După dumneavoastră, Hristos a murit şi nu a înviat. Minunat. După exemplul său, multe mii de adepţi ai lui au suferit acelaşi lucru. Minunat. Şi ce-a ieşit, după părerea domniei voastre, din toate astea?

PRINŢUL: Şi aţi vrea ca acestor mucenici să le pună îngerii nu ştiu ce cununi sclipitoare şi să-i aşeze pe undeva pe sub coroanele pomilor din grădina raiului drept răsplată pentru faptele lor de eroism?

DL Z: Nu, de ce vorbiţi aşa? Sigur că şi eu, şi sper că şi domnia voastră, am dori pentru apropiaţii noştri, atît vii, cît şi morţi, cele

mai bune şi mai plăcute lucruri. Însă aici nu este vorba de dorinţele domniei voastre, ci de ceea ce, după opinia dumneavoastră, a ieşit în realitate din propovăduirea şi faptele lui Hristos şi ale discipolilor acestuia.

PRINŢUL: Pentru cine să iasă? Pentru ei?

DL Z: Ei, se ştie ce-a ieşit pentru ei — moartea în chinuri, însă, datorită eroismului lor moral, ei i s-au supus de bună voie şi nu pentru ca să primească nimburi strălucitoare, ci pentru a face un bine adevărat celorlalţi, întregii omeniri. Aşa că vă întreb: ce bine a oferit celorlalţi oameni, omenirii, fapta de mucenic a acestor oameni? Cum glăsuieşte o cugetare din vechime: sîngele mucenicilor a fost sămînţa bisericii. Este adevărat: însă, după părerea domniei voastre, biserica a reprezentat deformarea şi moartea adevăratului creştinism, aşa încît acesta a fost complet uitat de omenire şi peste optsprezece veacuri s-a dovedit necesar să se refacă totul, dar fără vreo garanţie a unui rezultat mai bun, adică fără nici o speranţă?

PRINŢUL: De ce fără nici o speranţă?

DL Z: Pentru că nu negaţi că Hristos şi primele generaţii de creştini au pus tot sufletul în ceea ce-au făcut şi şi-au dat viaţa pentru cauza în care credeau, şi dacă, pînă la urmă, din asta n-a ieşit nimic, după părerea domniei voastre, atunci pe ce s-ar putea baza speranţele unui nou deznodămînt? Unul este sfîrşitul neîndoielnic şi permanent al tuturor acestor lucruri, absolut identic şi pentru cei ce le-au pornit şi pentru cei ce le-au deformat şi ucis, şi pentru cei ce le fac să renască: cu toţii, după părerea domniei voastre, au murit în trecut, mor în prezent şi vor muri în viitor, iar cauza binelui, propovăduirea adevărului n-a dat, nu dă şi nu promite să dea nimic în afara morţii. Ce vrea să-nsemne asta? Ce ciudăţenie: răul inexistent triumfă întotdeauna, iar binele se prăbuşeşte în nimicnicie.

DOAMNA: Dar ce? Răii nu mor?

DL Z: Ba chiar foarte. Însă e vorba despre faptul că împărăţia morţii nu face decît *să confirme* forţa răului, pe cînd forţa binelui ar fi respinsă. Şi chiar aşa şi este, răul este *în mod evident* mai puternic decît binele, şi dacă acest *evident* e considerat unicul lucru real, atunci lumea trebuie recunoscută drept un rezultat al unui principiu rău. Iar modul în care oamenii, găsindu-se pe tărîmul

realităţii evidente, curente, şi recunoscînd, prin urmare, preponderenţa evidentă a răului asupra binelui, reuşesc totodată să afirme că răul nu există şi că, prin urmare, nu trebuie să luptăm împotriva lui, — toate acestea nu le pot pricepe eu cu mintea mea şi aştept ajutor din partea prinţului.

POLITICIANUL: Mai întîi arătaţi-ne dumneavoastră propria cale de ieşire din această dificultate.

DL Z: Mie mi se pare simplă. Răul există cu adevărat şi nu se manifestă numai prin absenţa binelui, ci în împotrivirea pozitivă şi preponderenţa calităţilor inferioare asupra celor superioare în toate domeniile existenţei. Există răul individual; acesta se manifestă prin faptul că latura inferioară a omului, instinctele sale animalice ori feroce se opun celor mai bune năzuinţe ale sufletului şi *le biruiesc* în marea majoritate a oamenilor. Există răul social — acesta constă în faptul că gloata omenească supusă individual răului se opune eforturilor salvatoare ale puţinilor oameni mai buni şi îi biruie; în sfîrşit, există răul fizic din om — acesta constă în faptul că elementele materiale inferioare ale corpului său se opun forţei vii şi luminoase care le uneşte în forma minunată a organismului, se opun şi descompun această formă, distrugînd suportul real a tot ceea ce este înălţător. Acesta este răul *extrem*, numit moarte. Şi dacă victoria acestui rău fizic extrem ar trebui să fie recunoscută drept definitivă şi irevocabilă, atunci nici un fel de aparente victorii ale binelui în domeniile individual moral şi social nu ar putea fi considerate succese serioase. Să ne închipuim, deci, că un om al binelui, Socrate, să zicem, a triumfat nu numai asupra duşmanilor săi interni — pasiunile josnice, ci că a reuşit să-i îndrepte şi pe duşmanii săi sociali, că a reuşit să transforme *politía*[124] elină; care mai e folosul de pe urma acestei efemere şi superficiale victorii a binelui asupra răului, dacă acesta din urmă triumfă definitiv în cel mai profund strat al existenţei, asupra fundamentelor înseşi ale vieţii? Căci şi cel ce schimbă în bine şi cel ce este schimbat au acelaşi sfîrşit: moartea. În conformitate cu ce logică am putea da o înaltă apreciere victoriilor morale ale binelui lui Socrate asupra microbilor morali ai pasiunilor josnice din pieptul său şi asupra microbilor sociali ai pieţelor ateniene, dacă adevăraţii învingători s-au dovedit a fi nişte microbi şi mai răi, cei mai de jos, cei mai îngrozitori — cei ai descompunerii fizice? Aici nu te mai

pot apăra nici un fel de compoziţii morale de pesimismul extrem şi de disperare.

POLITICIANUL: Asta am mai auzit. Dar dumneavoastră pe ce vă sprijiniţi împotriva disperării?

DL Z: Unul singur ne e sprijinul, adevărata înviere. Ştim că lupta binelui cu răul nu se poartă numai în suflet şi în societate, ci mai profund, în lumea fizică. Şi aici cunoaştem deja o victorie în trecut a principiului bun al vieţii — învierea personală a Celui Unic — şi aşteptăm victoriile viitoare în învierea colectivă a tuturor. Astfel dobîndeşte şi răul un sens al său ori explicaţia finală a existenţei sale: în faptul că serveşte triumfului, realizării şi întăririi tot mai mari ale binelui: dacă moartea este mai tare decît viaţa muritoare, atunci învierea veşnică este mai puternică şi decît una şi decît cealaltă. Împărăţia lui Dumnezeu este împărăţia vieţii ce triumfă prin înviere; aici, în ea, se află binele real, care se poate împlini, binele definitiv. Aici e toată forţa şi fapta lui Hristos, aici e adevărata Lui iubire pentru noi şi a noastră pentru El. Tot restul — numai condiţie, cale, paşi. Fără credinţa în săvîrşita înviere şi fără aşteptarea învierii viitoare a tuturor nu putem să ne referim decît în vorbe la o Împărăţie a lui Dumnezeu, în fapte nefiind decît o împărăţie a morţii.

PRINŢUL: Cum aşa?

DL Z: Păi chiar şi domnia voastră nu numai că recunoaşteţi împreună cu restul lumii faptul existenţei morţii, adică faptul că oamenii au murit, mor şi vor mai muri încă, dar pe deasupra ridicaţi acest fapt la rang de lege incontestabilă, de la care, după părerea domniei voastre, nu există nici o excepţie; iar acea lume în care moartea are pentru totdeauna forţa unei legi incontestabile cum altfel ar putea fi numită, dacă nu împărăţia morţii? Şi ce altceva este Împărăţia lui Dumnezeu pe pămînt, pentru dumneavoastră, dacă nu un arbitrar şi zadarnic eufemism pentru împărăţia morţii?

POLITICIANUL: Şi eu cred că-i zadarnic, pentru că nu-i posibilă înlocuirea unei valori cunoscute cu una necunoscută. Pe Dumnezeu nu l-a văzut nimeni, şi ce poate fi Împărăţia lui Dumnezeu nu ştie nimeni; pe cînd moartea omenească şi a animalelor am văzut-o cu toţii şi ştim că nimeni nu poate fugi de ea, ca de suprema forţă în lume. Şi atunci de ce să punem în locul acestui *a* nu

ştiu ce *x*? Prin asta nu poţi genera nimic în afară de neînţelegeri şi de ispitirea *celor mici*.

PRINŢUL: Nu-nţeleg, despre ce este vorba? Sigur că moartea este un fenomen foarte interesant, că poate fi, desigur, numită lege, ea fiind un fenomen permanent printre creaturile de pe pămînt, inevitabil pentru fiecare dintre acestea; se poate vorbi şi de caracterul incontestabil al acestei „legi", întrucît pînă în prezent nu s-a constatat cu veridicitate nici o excepţie, — dar ce importanţă esenţială, vitală pot avea toate acestea pentru adevărata învăţătură creştină, care prin conştiinţa noastră ne vorbeşte despre un singur lucru: despre ce trebuie şi ce nu trebuie să facem aici şi acum? Şi este clar că vocea raţiunii se poate referi numai la ceea ce stă în putinţa noastră să facem ori să nu facem. De aceea nu numai că nu ne spune nimic despre moarte, dar nici nu poate vorbi despre ea. Cu toate dimensiunile sale uriaşe pentru sentimentele şi dorinţele noastre omeneşti, lumeşti, moartea nu depinde de voinţa noastră şi de aceea nu poate avea nici un fel de însemnătate morală pentru noi. În această privinţă — care, de altfel, este singura cu adevărat importantă — moartea este un fapt la fel de indiferent pentru noi cum ar fi, de pildă, vremea rea. Şi dacă recunosc existenţa inevitabilă şi periodică a vremii rele şi dacă sufăr mai mult sau mai puţin din pricina acesteia înseamnă oare că în loc de Împărăţia lui Dumnezeu trebuie să spun: împărăţia vremii rele?

DL Z: Nu, nu trebuie s-o faceţi, în primul rînd pentru că vremea rea domneşte numai le Petersburg, iar noi toţi am venit aici, la Marea Mediterană, şi rîdem de puterea ei; iar în al doilea rînd comparaţia domniei voastre nu se potriveşte pentru că, atunci cînd e vreme rea, Îl putem lăuda pe Domnul şi ne putem simţi în Împărăţia Lui, pe cînd morţii, cum scrie în Scriptură, nu-l laudă pe Domnul, motiv pentru care — după cum a remarcat şi Excelenţa sa — ar fi mai cuviincios să numim această lume tristă împărăţia morţii, decît Împărăţia lui Dumnezeu.

DOAMNA: Ce tot vorbiţi numai despre denumiri — e plicticos! Parcă problema constă în denumiri! Spuneţi-ne mai bine, prinţe, ce înţelegeţi de fapt prin Împărăţia lui Dumnezeu şi prin adevărul Lui?

PRINŢUL: Înţeleg o asemenea stare a oamenilor, cînd aceştia acţionează numai cu conştiinţa curată, împlinind astfel voia lui Dumnezeu, care le atribuie numai bine pur.

DL Z: Însă glasul conştiinţei vorbeşte, după dumneavoastră, în mod obligatoriu numai despre împlinirea a ceea ce trebuie *aici* şi *acum*.

PRINŢUL: Se-nţelege.

DL Z: Dar oare conştiinţa domniei voastre păstrează o tăcere deplină cu privire la ceea ce nu trebuie făcut şi totuşi aţi făcut, să zicem, în adolescenţă, faţă de persoane care-au murit de mult?

PRINŢUL: Atunci sensul acestor aduceri-aminte constă în faptul ca eu să nu mai fac nimic asemănător *acum*.

DL Z: Nu-i chiar aşa, însă nu merită să discutăm despre asta. Vreau doar să vă aduc aminte altă limită, incontestabilă, a conştiinţei. De multă vreme moraliştii compară glasul conştiinţei cu acel geniu, ori demon, care-l însoţea pe Socrate, apărîndu-l de acte ce nu trebuiau făcute, însă nu-i indica în mod pozitiv ce trebuie să facă. Se poate spune exact acelaşi lucru despre conştiinţă.

PRINŢUL: Cum aşa? Oare conştiinţa nu-mi sugerează, de pildă, să-mi ajut aproapele în anumite cazuri de nevoie ori pericol?

DL Z: Foarte plăcut — să aud acest lucru de la dumneavoastră. Însă, dacă veţi analiza binişor asemenea situaţii, veţi vedea că rolul conştiinţei se dovedeşte pînă şi aici a fi pur negativ: ea vă cere doar să nu rămîneţi inactiv ori indiferent în faţa necazului aproapelui, însă ce şi cum anume trebuie să faceţi pentru acesta — conştiinţa, ea în sine, nu vă poate spune.

PRINŢUL: Da, pentru că asta depinde de împrejurări, de situaţia mea şi a respectivului aproape al meu pe care trebuie să-l ajut.

DL Z: Se înţelege, iar aprecierea şi înţelegerea acestor împrejurări nu ţine de conştiinţă, ci de raţiune.

PRINŢUL: Dar poate fi oare separată raţiunea de conştiinţă?

DL Z: Nici nu trebuie separate; trebuie însă diferenţiate tocmai pentru că în realitate uneori are loc nu numai o separaţie, ci şi o opoziţie între raţiune şi conştiinţă. Dacă acestea ar fi unul şi acelaşi lucru, atunci cum ar putea raţiunea să servească unor fapte nu numai străine moralităţii, ci chiar imorale? Şi totuşi se mai întîmplă. Căci şi ajutorul poate fi acordat în mod inteligent, însă cu conştiinţa nu tocmai limpede; de pildă, dacă eu îi dau unui nevoiaş să mănînce şi să bea şi-i asigur tot felul de alte binefaceri, ca să fac din el un ajutor necesar mie pentru săvîrşirea cine ştie cărei ticăloşii ori altei fapte rele.

PRINŢUL: Da, da, e elementar. Şi totuşi ce concluzie trageţi de-aici?

DL Z: Că, dacă glasul conştiinţei, cu toată importanţa sa ca glas de avertisment şi dojană, nu dă indicaţii pozitive şi practice pentru activitatea noastră, iar buna noastră voinţă are nevoie de raţiune ca unealtă auxiliară; şi dacă, în acelaşi timp, raţiunea se dovedeşte a fi un slujitor îndoielnic, întrucît e capabilă şi dispusă să fie slugă deopotrivă la doi stăpîni — la bine şi la rău —, înseamnă, deci, că pentru a împlini voia lui Dumnezeu şi pentru atingerea Împărăţiei lui Dumnezeu mai e nevoie, pe lîngă conştiinţă şi raţiune, de încă ceva, de un al treilea element.

PRINŢUL: Şi care-ar fi, după dumneavoastră, acesta?

DL Z: Pe scurt vorbind, *inspiraţia binelui* sau acţiunea directă şi pozitivă a însuşi principiului binelui asupra noastră a tuturor. În condiţiile unui asemenea sprijin de sus, şi raţiunea, şi conştiinţa devin ajutoare de nădejde ale binelui însuşi. Iar moralitatea, dintotdeauna îndoielnică „bună purtare", devine viaţă neîndoielnică întru bine ca atare, creştere şi desăvîrşire a omului în întregul său — pe dinăuntru şi pe dinafară, persoană şi societate, popor şi omenire —, pentru a se finaliza cu uniunea vie dintre trecutul înviat şi viitorul ce se va înfăptui în acel veşnic prezent al Împărăţiei lui Dumnezeu, care, de va fi şi pe pămînt, va fi pe un pămînt nou, unit prin iubire cu un cer nou.

PRINŢUL: Nu am nimic împotriva unor astfel de metafore poetice, însă de ce credeţi că oamenilor care împlinesc voia lui Dumnezeu conform poruncilor evanghelice le-ar lipsi ceea ce dumneavoastră numiţi „inspiraţia binelui"?

DL Z: Nu numai pentru că în ceea ce fac aceşti oameni nu văd semne ale acestei inspiraţii, avînturi libere şi nemăsurate ale iubirii — că doar Dumnezeu nu oferă spiritul cu măsură —, dar nu văd nici liniştea plină de bucurie şi mărinimie a simţămîntului că ar avea aceste daruri, măcar în stadiu incipient; şi mai presupun lipsa inspiraţiei religioase în primul rînd pentru că aceasta, după opinia dumneavoastră, nici nu e necesară. Dacă binele se epuizează pe sine prin împlinirea unei „reguli", unde mai rămîne loc pentru inspiraţie? „Regula" este dată o dată pentru totdeauna, e definită şi e aceeaşi pentru toată lumea. Cel care a dat această regulă a murit de mult şi, după dumneavoastră, nu a înviat, deci nu are

pentru noi o existență vie personală, iar binele incontestabil inițial nu reprezintă, pentru dumneavoastră, un părinte al luminii și al spiritului, care ar putea să vă insufle direct lumină și spirit, ci reprezintă un stăpîn chibzuit care v-a trimis ca pe niște lucrători la muncă în via lui, în acest timp el locuind undeva în străinătate și trimițîndu-și de acolo emisari care să-i aducă cîștigurile.

PRINȚUL: Ca și cum noi am fi cei care-am alcătuit în mod arbitrar această metaforă!

DL Z: Nu, însă vedeți în mod arbitrar în ea norma supremă a relațiilor dintre om și Divinitate, dînd deoparte în mod arbitrar din textul evanghelic însăși esența acestuia — prezența Fiului și a Moștenitorului, în care se află adevărata normă a legăturii dintre Dumnezeu și om. Stăpînul, obligațiile față de stăpîn, voia stăpînului. Însă iată ce-am să vă spun: atîta timp cît acest stăpîn nu face decît să stabilească ce obligații aveți și să vă ceară împlinirea voinței lui, nu văd cum mi-ați putea demonstra că el este adevăratul stăpîn și nu un impostor.

PRINȚUL: Ei bine, asta-mi place! Păi dacă și conștiința și rațiunea îmi spun că cerințele stăpînului sînt doar expresia celui mai curat bine!

DL Z: Pardon, nu vorbeam despre asta. Nu contest faptul că stăpînul vă cere să faceți bine; rezultă însă oare din asta că el însuși este bun?

PRINȚUL: Cum să nu!

DL Z: Ciudat! Eu am crezut întotdeauna că buna calitate a cuiva, oricine-ar fi acel cineva, se demonstrează nu prin ceea ce acel cineva cere altora să facă, ci prin ceea ce face el însuși. Dacă nu e limpede pentru dumneavoastră în mod logic, iată un exemplu istoric concret. Țarul moscovit Ivan al IV-lea îi cere într-o binecunoscută scrisoare a sa prințului Andrei Kurbski[125] să dea dovadă de suprema bunătate, de cel mai înalt eroism moral, și acesta refuză să se împotrivească răului și se supune blajin martiriului în numele adevărului. Această voință de stăpîn era o voință de bine din perspectiva a ceea ce cerea de la altul; însă ea nu demonstra defel că stăpînul ce pretindea un asemenea bine era el însuși bun. E clar că, deși martiriul în numele adevărului reprezintă supremul bine moral, acest fapt nu spune nimic în favoarea lui Ivan al IV-lea, căci în cazul de față acesta nu era martirul, ci călăul.

PRINŢUL: Şi ce vreţi să spuneţi cu asta?

DL Z: Că pînă ce nu-mi veţi demonstra buna calitate a stăpînului dumneavoastră prin propriile lui fapte, nu numai prin recomandările verbale pentru lucrătorii săi, îmi voi menţine convingerea că acest stăpîn al dumneavoastră, care e undeva departe şi cere altora să facă bine, însă care nu face el însuşi nici un fel de bine, care stabileşte îndatoriri, dar nu dă dovadă de iubire, care nu vi se-arată niciodată la faţă, ci care trăieşte undeva în străinătate incognito, — convingerea deci că acest stăpîn nu este altul decît *dumnezeul acestui veac*...

GENERALUL: Acesta era blestematul de incognito!

DOAMNA: Ah, nu mai vorbiţi! Ce înspăimîntător — cu noi fie puterea crucii! (*Se închină*).

PRINŢUL: Puteam să prevedem dinainte ceva în genul acesta.

DL Z: Nu mă îndoiesc, prinţe, că dintr-o rătăcire sinceră îl luaţi pe impostorul abil drept adevăratul Dumnezeu. *Abilitatea* impostorului reprezintă o mare circumstanţă atenuantă pentru dumneavoastră; nici eu nu mi-am dat seama de la început cum stau lucrurile; însă acum nu mai am nici o îndoială şi veţi înţelege cu ce simţămînt trebuie să mă uit eu la ceea ce consider a fi o mincinoasă şi ispititoare *mască* a binelui...

DOAMNA: Vai, ce spuneţi, e jignitor!

PRINŢUL: Vă asigur că nu sînt jignit deloc. Aici s-a pus o problemă generală şi destul de interesantă şi mă mir că interlocutorul meu îşi imaginează, se pare, că această problemă se poate referi numai la mine, nu şi la domnia sa. Îmi cereţi să arăt faptele bune ale stăpînului meu, fapte care să arate că el este principiul binelui şi nu al răului. Însă dumneavoastră înşivă ce astfel de faptă bună îmi puteţi arăta, faptă pe care eu să nu o pot atribui şi stăpînului meu?

GENERALUL: Doar a fost indicată o faptă care susţine tot restul.

PRINŢUL: Care anume?

DL Z: Adevărata victorie asupra răului întruchipată în adevărata înviere. Numai prin asta, repet, se arată şi adevărata Împărăţie a lui Dumnezeu, iar fără asta nu există decît împărăţia morţii, a păcatului şi a creatorului acestora — a diavolului. Învierea — însă nu la figurat, ci în adevăratul sens al cuvîntului — iată documentul Dumnezeului celui adevărat.

PRINŢUL: Da, dacă doriţi să credeţi într-o asemenea mitologie! Eu vă ceream fapte care pot fi demonstrate, nu credinţe de ale dumneavoastră.

DL Z: Uşurel, uşurel, prinţe! Amîndoi pornim de la aceeaşi credinţă sau, dacă vreţi, mitologie, numai că eu o duc cu consecvenţă pînă la capăt, pe cînd dumneavoastră, în ciuda logicii, vă opriţi în mod arbitrar la începutul drumului. Că doar recunoaşteţi forţa binelui şi triumful ei viitor pe pămînt, nu?

PRINŢUL: O recunosc.

DL Z: Şi asta ce e: fapt ori credinţă?

PRINŢUL: Credinţă *raţională*.

DL Z: Să vedem. După cum am învăţat la seminar raţiunea cere, printre altele, să nu admitem nimic fără o fundamentare suficientă. Spuneţi-mi, vă rog, pe ce bază suficientă, în condiţiile în care recunoaşteţi forţa binelui în îndreptarea morală şi în desăvîrşirea omului şi omenirii, recunoaşteţi binele ca neputincios în faţa morţii?

PRINŢUL: Eu cred că dumneavoastră trebuie să ne spuneţi din ce motiv atribuiţi binelui o forţă care depăşeşte limitele sferei moralului?

DL Z: Eu o să vă spun. O dată ce cred în bine şi în propria forţă a acestuia şi dacă în însăşi noţiunea aceasta de forţă a binelui se afirmă superioritatea ei esenţială şi incontestabilă, atunci eu, *în mod logic*, recunosc o asemenea forţă ca fiind *nelimitată*, şi nimic nu mă poate împiedica să cred în adevărul învierii atestate *istoric*. De altfel, dacă mi-aţi fi spus în mod direct de la bun început că n-aveţi nici o legătură cu *credinţa* creştină, că obiectul acesteia reprezintă pentru domnia voastră o mitologie, atunci m-aş fi abţinut, de bună seamă, de la acea ostilitate faţă de modul dumneavoastră de a gîndi, ostilitate pe care nu mi-am putut-o ascunde; căci rătăcirea sau eroarea nu pot fi considerate un fals, şi cînd ajungi să duşmăneşti oamenii din pricina greşelilor lor teoretice, înseamnă să-ţi dai ţie însuţi confirmarea unei minţi prea scurte, a unei credinţe prea slabe şi a unei inimi prea de nimic. Şi orice om care crede cu adevărat şi care, datorită acestei credinţe, este liber de aceste surplusuri de prostie, micime sufletească şi răutate, trebuie să privească cu bunăvoinţă sinceră către un adversar direct, sincer, într-un cuvînt — *onest*, care neagă adevărurile religioase.

Căci în vremurile noastre aşa ceva reprezintă un lucru atît de rar, şi mi-e greu să vă explic cu ce satisfacţie deosebită privesc orice duşman evident al creştinismului. În fiecare dintre aceştia, aproape, sînt dispus să văd un viitor apostol Pavel, pe cînd în unii apărători zeloşi ai creştinismului îl întrezăresc fără voia mea pe Iuda-vînzătorul. Iar dumneavoastră, prinţe, v-aţi spus părerea atît de sincer, încît refuz cu hotărîre să vă alătur acelor Iuda de proporţii mai mari ori mai mărunte care sînt astăzi atît de numeroşi; şi prevăd deja acel moment cînd voi simţi pentru dumneavoastră aceeaşi bunăvoinţă pe care mi-o trezesc mulţi atei şi necredincioşi inveteraţi.

POLITICIANUL: Ei bine, întrucît ne-am lămurit cu binişorul că nici aceşti atei şi necredincioşi, nici aceşti „adevăraţi creştini", cum ar fi de pildă prinţul, nu-l reprezintă pe Antihrist, cred că a sosit timpul să ne arătaţi portretul acestuia.

DL Z: O, iată ce vreţi! Dar vă mulţumeşte oare vreuna din numeroasele înfăţişări ale lui Hristos făcute uneori de pictori geniali? Eu nu cunosc nici o redare satisfăcătoare. Bănuiesc că nici nu poate să existe vreuna, pentru că Hristos este o întruchipare individuală, unică în felul său şi care, prin urmare, nu seamănă cu nimic altceva, o întruchipare a esenţei sale — a binelui. Şi nu este suficient geniul artistic pentru a reda aşa ceva. Însă acelaşi lucru poate fi spus şi despre Antihrist: este o întruchipare tot atît de individuală, de unică, prin desăvîrşirea şi deplinătatea sa, a răului. Portretul său nu poate fi arătat. În literatura bisericească îi găsim doar nişte acte cu nişte semnalmente generale şi particulare...

DOAMNA: Nu-i nevoie de portretul lui, ferească Dumnezeu! Explicaţi-ne, mai bine, de ce e nevoie de el, după părerea domniei voastre, care-i esenţa faptelor lui şi dacă va veni curînd.

DL Z: Ei bine, vă pot răspunde mai bine decît aţi crede. Cu cîţiva ani în urmă un coleg de-al meu de la academie, care mai apoi s-a călugărit, mi-a încredinţat, fiind pe patul de moarte, un manuscris de-al său la care ţinea foarte mult, dar pe care ori n-a vrut, ori n-a putut să-l tipărească. Se numeşte *Scurtă povestire despre Antihrist*. Deşi are formă de plăsmuire literară, deci tablou istoric închipuit mai din vreme, eu cred că această compoziţie oferă tot ce poate fi spus cu mai mare probabilitate pe această temă, conform Sfintei Scripturi, tradiţiei bisericeşti şi bunului-simţ.

POLITICIANUL: N-o fi opera cunoştinţei noastre Bərsonoteu?

DL Z: Nu, acesta avea un nume şi mai ales: Pansofie.

POLITICIANUL: Pan Sofie? Era polonez?

DL Z: Nici vorbă. Fiu de popă rus. Dacă-mi permiteţi să mă duc într-o clipită pînă la mine în cameră, o să aduc acest manuscris şi-o să vi-l citesc. Nu e mare.

DOAMNA: Duceţi-vă, duceţi-vă! Numai să nu staţi mult.

(În timp ce dl Z se afla în camera sa după manuscris, grupul se ridicase şi se plimba prin grădină.)

POLITICIANUL: Nu ştiu ce se întîmplă: ori mi se tulbură mie vederea din cauza bătrîneţii, ori se-ntîmplă ceva în natură? Numai că remarc că în nici un anotimp şi în nici un loc nu mai sînt zile dintr-acelea luminoase, ba chiar limpezi-limpezi, din care pînă acum erau în orice loc cu orice fel de climă. Uite cum e azi: pe cer nu-i nici un nor, marea-i destul de departe, şi totuşi parcă-ar fi totul învăluit în ceva, în ceva subţire de tot, imperceptibil, totuşi nu-i o limpezime deplină. Nu vi se pare, generale?

GENERALUL: Am observat acest lucru de mulţi ani.

DOAMNA: Şi eu am început să bag de seamă acest fenomen, şi nu numai în aer, ci şi în suflet: nici aici nu-i „o limpezime deplină", cum spuneţi dumneavoastră. Am mereu un soi de neliniştc, da, un fel de presimţire a ceva sinistru. Sînt convinsă că şi dumneavoastră, prinţe, simţiţi acelaşi lucru.

PRINŢUL: Nu, eu n-am remarcat nimic deosebit: aerul îmi pare aşa cum a fost întotdeauna.

GENERALUL: Sînteţi prea tînăr ca să vedeţi diferenţa: n-aveţi termen de comparaţie. Însă dacă ai în minte anii cincizeci, atunci se simte.

PRINŢUL: Eu cred că prima presupoziţie e cea corectă: fenomenul e legat de slăbirea vederii.

GENERALUL: E neîndoielnic faptul că îmbătrînim: însă nici pămîntul nu întinereşte: aşa că uite că se simte o oboseală comună.

POLITICIANUL: Ba mai curînd aş zice că diavolul e cel care aduce cu coada sa pîcla în lumea lui Dumnezeu. Tot un semn al lui Antihrist!

DOAMNA: (*arătînd spre dl Z, ce tocmai cobora treptele terasei*). Ei, acuma vom afla cîte ceva despre asta.

(Își ocupară cu toții locurile de mai-nainte, iar dl Z prinse a citi manuscrisul adus.)

SCURTĂ POVESTIRE DESPRE ANTIHRIST

Panmongolism! Sălbatic nume
Auzul mi-l alintă lin,
De parcă-ar prevesti în lume
Un nou măreț destin divin... [126]

DOAMNA: De unde-i epigraful acesta?

DL Z: Cred că l-a compus chiar autorul povestirii.

DOAMNA: Ei bine, citiți-o.

DL Z (*citește*): Secolul al douăzecilea după nașterea lui Hristos a fost epoca ultimelor mari războaie, lupte interne și cotituri istorice. Cel mai mare război extern a avut drept cauză îndepărtată concepția intelectuală a *panmongolismului*, apărută încă la sfîrșitul secolului al XIX-lea în Japonia. După ce au preluat cu succes și cu o iuțeală uimitoare formele materiale ale culturii europene, japonezii, pricepuți în a imita, și-au însușit și unele idei europene de cel mai scăzut nivel. Aflînd din jurnale și din manualele de istorie de existența în Apus a panelenismului, pangermanismului, panslavismului, aceștia au lansat măreața idee a panmongolismului, adică unirea tuturor popoarelor Asiei Răsăritene, sub conducerea japoneză, în scopul de a purta o luptă hotărîtă împotriva străinilor, adică a europenilor. Profitînd de faptul că Europa începutului de secol XX era ocupată să poarte ultima bătălie hotărîtoare cu lumea *musulmană*, au trecut la realizarea marelui plan — mai întîi ocupînd Coreea, apoi și Pekinul, unde, cu ajutorul partidului progresist chinez au răsturnat vechea dinastie manciuriană și au pus în locul acesteia una japoneză. Curînd s-au împăcat cu acest fapt și conservatorii chinezi, care-au înțeles că din două rele e de preferat răul cel mai mic și că — vrei-nu vrei — sîngele apă nu se face. Autonomia *statală* a vechii Chine nu ar fi fost oricum în măsură să reziste și era inevitabilă supunerea — fie în fața europenilor, fie în fața japonezilor. Era însă limpede un lucru: stăpînirea japoneză, desființînd formele statale exterioare chineze, forme ce oricum se dovediseră în mod evident a nu fi fost

bune de nimic, nu se atingea de principiile interne ale vieţii naţionale; pe cînd dominaţia puterilor europene, care, de dragul politicii, îi menţineau pe misionarii creştini, era o ameninţare la adresa celor mai profunde esenţe spirituale ale Chinei. Ura naţională anterioară a chinezilor faţă de japonezi sporise atunci cînd nici unii şi nici ceilalţi nu-i cunoşteau pe europeni, în faţa cărora această vrăjmăşie a două naţii înrudite devenea o luptă fratricidă, îşi pierdea sensul. Europenii erau străini *întru totul*, duşmani *totali*, iar dominaţia lor n-ar fi putut nicicum să satisfacă vanitatea neamului, în vreme ce în mîinile Japoniei chinezii vedeau dulcea ispită a panmongolismului, care justifica totodată în ochii lor şi trista iminenţă a europenizării exterioare. „Fraţilor, fraţi îndărătnici, — spuneau japonezii — încercaţi să pricepeţi că noi luăm arme de la cîinii occidentali nu din dragoste pentru ei, ci ca să-i izbim cu aceste arme. Dacă voi vă uniţi cu noi şi acceptaţi conducerea noastră practică, atuncea noi, împreună, nu numai că-i vom izgoni curînd pe diavolii albi din Asia, dar vom cuceri şi propriile lor ţări şi vom întemeia adevăratul Imperiu Central, ce va domni asupra întregii lumi. Aveţi dreptate în ceea ce priveşte mîndria voastră naţională şi dispreţul faţă de europeni, dar în zadar hrăniţi aceste simţăminte doar cu vise şi nu cu acţiune chibzuită. Aici noi sîntem înaintea voastră şi trebuie să vă arătăm căile folosului comun. Altminteri, vedeţi şi voi unde v-a adus politica voastră îngîmfată şi de neîncredere faţă de noi, prietenii şi apărătorii voştri fireşti! Rusia şi Anglia, Germania şi Franţa mai că nu v-au împărţit cu totul între ele, şi toate toanele voastre de tigru au dat la iveală doar vîrful neputincios al unei cozi de şarpe." Chinezii cei înţelepţi au considerat întemeiate aceste lucruri şi dinastia japoneză s-a consolidat temeinic. Se înţelege că prima grijă a acesteia a fost să-şi creeze o armată şi o flotă puternice. O mare parte a forţelor armate ale Japoniei a fost transferată în China, unde a format cadrele noii şi imensei armate. Ofiţerii japonezi care vorbeau chinezeşte activau ca instructori cu mult mai mult succes decît europenii înlăturaţi, iar în rîndul numeroasei populaţii a Chinei şi Manciuriei, a Mongoliei şi Tibetului s-a găsit suficient material bun de luptă. Şi deja primul bogdîhan[127] din dinastia japoneză a putut face o încercare reuşită a armelor imperiului înnoit, izgonindu-i pe francezi din Tonkin şi Siam iar pe englezi din Birmania, şi incluzînd în Impe-

riul Central întreaga Indochină. Urmaşul său, chinez după mamă, în care se reuneau isteţimea şi maleabilitatea chinezilor cu energia, vioiciunea şi spiritul întreprinzător al japonezilor, mobilizează în Turkestanul chinez o armată de patru milioane de oameni şi, în timp ce Txun La Mîn îi comunică confidenţial ambasadorului rus că această armată este destinată cuceririi Indiei, bogdîhanul năvăleşte în Asia noastră Centrală şi, ridicînd toată populaţia de aici, înaintează rapid peste Ural şi inundă cu trupele sale toată Rusia răsăriteană şi centrală, timp în care armatele ruseşti mobilizate în pripă vin degrabă din Polonia şi Letonia, de la Kiev şi din Volîn, din Petersburg şi Finlanda. În condiţiile lipsei unui plan prealabil de război şi ale uriaşei superiorităţi numerice a inamicului, meritele militare ale armatei ruseşti nu fac decît să le permită oştenilor să moară cu cinste. Rapiditatea invaziei nu lasă timp concentrării necesare şi corpurile de armată sînt nimicite unul după altul în lupte crîncene şi disperate, lucru care îi costă şi pe mongoli. Dar aceştia, punînd stăpînire pe toate căile ferate din Asia, îşi completează cu uşurinţă pierderile, în timp ce armata rusă, formată din două sute de mii de oameni, strînsă demult la graniţele Manciuriei, face o tentativă nereuşită de invazie în China, care era bine apărată. Lăsîndu-şi o parte din forţele armate în Rusia pentru a împiedica formarea unor noi armate şi, totodată, pentru a urmări detaşamentele de partizani tot mai numeroase, bogdîhanul trece graniţa Germaniei. Cei de aici apucaseră să se pregătească să-l întîmpine şi astfel una din armatele mongole este zdrobită complet. Însă în acest timp în Franţa cîştigă teren partidul revanşismului tîrziu şi curînd nemţii se trezesc cu un milion de baionete duşmane în spatele frontului. Nimerind între ciocan şi nicovală, armata germană este nevoită să accepte condiţiile onorabile de capitulare propuse de bogdîhan. Jubilînd, francezii se înfrăţesc cu feţele galbene, se împrăştie prin toată Germania şi curînd pierd orice noţiune legată de disciplina militară. Bogdîhanul dă armatelor sale ordin să-i taie pe aliaţii ce acum nu-i mai sînt de folos, fapt ce este îndeplinit cu acurateţea tipică chinezească. La Paris are loc o revoltă a muncitorilor *sans patrie*[128] şi capitala culturii occidentale îşi deschide cu bucurie porţile în faţa stăpînitorului Orientului. Satisfăcîndu-şi curiozitatea, bogdîhanul se îndreaptă spre mare, spre Boulogne, unde, sub acoperirea flotei sosite din Pacific,

sînt pregătite vasele de transport spre a-i duce armatele în Marea Britanie. Însă bogdîhanul are nevoie de bani şi englezii se răscumpără cu un miliard de lire sterline. După un an toate statele europene recunosc dependenţa vasală de bogdîhan, iar acesta, lăsînd în Europa o armată de ocupaţie suficient de numeroasă, se reîntoarce în Orient şi întreprinde campanii maritime în America şi Australia. Noul jug mongol[129] asupra Europei durează o jumătate de secol. Din punct de vedere intern această epocă este marcată de amestecul general şi interpătrunderea profundă a ideilor europene şi orientale, de o repetare *en grand* a anticului sincretism alexandrin. În domeniile practice ale vieţii devin caracteristice trei fenomene: afluenţa largă de muncitori chinezi şi japonezi în Europa şi, legat de aceasta, degradarea puternică a problemei social-economice; seria continuă de experienţe paleative, pe care le fac clasele conducătoare în vederea rezolvării acestei probleme, precum şi activitatea internaţională intensă a societăţilor obşteşti secrete, care formează o largă conspiraţie general-europeană în scopul izgonirii mongolilor şi restabilirii independenţei Europei. Această conspiraţie colosală, la care au participat şi guvernele naţionale locale, atît cît era posibil în condiţiile controlului din partea locţiitorilor bogdîhanului, este pregătită cu mare măiestrie şi reuşeşte într-un mod strălucit. La momentul potrivit începe măcelărirea soldaţilor mongoli, uciderea şi izgonirea muncitorilor asiatici. Se arată peste tot cadre secrete ale armatelor europene şi, conform unui plan foarte amănunţit, gîndit din timp, are loc mobilizarea generală. Noul bogdîhan, nepotul cuceritorului, se grăbeşte să vină din China în Rusia, însă aici nenumăratele lui hoarde sînt nimicite pînă la una de armata europeană. Rămăşiţele disparate ale acestora se reîntorc în interiorul Asiei, şi Europa devine liberă. Dacă supunerea de jumătate de secol faţă de barbarii asiatici s-a produs ca urmare a dezmembrării statelor care se gîndeau numai la interesele lor naţionale izolate, măreaţa şi glorioasa eliberare a fost realizată prin organizarea internaţională a forţelor unite ale întregii populaţii din Europa. O consecinţă firească este faptul că rînduiala veche, tradiţională a naţiunilor îşi pierde pretutindeni sensul, astfel că aproape peste tot dispar ultimele rămăşiţe ale vechilor instituţii monarhice. Europa secolului al XXI-lea reprezintă o uniune de state mai mult sau mai puţin democrate —

Statele Unite Europene. Succesele culturii exterioare, frînate oarecum de invazia mongolă şi de lupta pentru eliberare, au prins din nou avînt. Iar obiectele conştiinţei interioare — problemele legate de viaţă şi de moarte, de soarta lumii şi a omului —, complicate şi încurcate de o sumedenie de noi cercetări şi descoperiri în domeniul fiziologiei, rămîn, ca şi pînă acum, fără lămurire. Se clarifică un singur rezultat important negativ: căderea decisivă a materialismului teoretic. Imaginea despre univers ca sistem de atomi care saltă de colo-colo şi despre viaţă ca rezultat al unei acumulări mecanice a celor mai mărunte modificări ale materiei, o asemenea imagine nu mai satisface nici o minte care cugetă. Omenirea a trecut definitiv de acest stadiu de pruncie filozofică. Pe de altă parte, devine evident că omenirea a trecut şi de capacitatea, tot specifică pruncie, de a crede naiv şi fără rezerve în ceva. Noţiuni ca Dumnezeu care a *creat* lumea din *nimic* şi aşa mai departe nu se mai predau nici în şcolile elementare. Se elaborează un nivel ridicat al imaginilor despre asemenea noţiuni, sub care nu poate coborî nici un fel de dogmatism. Şi dacă marea majoritate a oamenilor care gîndesc rămîn complet necredincioşi, puţinii credincioşi devin cu toţii, în mod necesar, şi oameni care *gîndesc*, împlinind astfel spusele apostolului: fiţi prunci la inimă, nu şi la minte.

În această vreme, printre puţinii credincioşi-spiritualişti era un om remarcabil — mulţi îl numeau supraom — care era la fel de departe de a fi prunc nu numai la minte, dar şi la inimă. Era încă tînăr, dar, graţie înaltei sale genialităţi, pe la treizeci şi trei de ani era bine cunoscut ca un mare gînditor, ca scriitor şi ca om cu bogată activitate obştească. Conştient fiind de marea forţă a spiritului ce sălăşluia în el, a fost întotdeauna un spiritualist convins; iar mintea sa limpede i-a arătat întotdeauna adevărul lucrurilor în care trebuie să crezi: bine, Dumnezeu Mesia. Credea în toate acestea, dar de iubit *se iubea* numai *pe sine*. Credea în Dumnezeu, dar, fără să vrea şi instinctiv, în adîncul sufletului se prefera acestuia pe sine. Credea în bine, dar ochiul atotvăzător al Veşniciei ştia că acest om se va pleca în faţa forţei răului pe dată ce aceasta îl va ispiti — nu prin amăgirea simţurilor şi pasiunilor josnice şi nici chiar prin înalta ispită a puterii, ci doar prin vanitatea sa fără margini. De altfel, această vanitate nu era nici un instinct inconştient, şi nici vreo pretenţie smintită. În afara genialităţii excepţionale, a

frumuseţii şi nobleţei, înaltele manifestări de cumpătare, generozitate şi filantropie activă justificau, s-ar zice, pe deplin uriaşa vanitate a marelui spiritualist, ascet şi filantrop. Şi ar fi putut fi oare acuzat de faptul că, fiind înzestrat într-un mod atît de generos cu darurile Domnului, a văzut în ele semnele unei bunăvoinţe excepţionale a Celui-de-sus faţă de el şi s-a considerat al doilea după Dumnezeu, unicul fiu al Domnului, într-un anume fel? Într-un cuvînt, el s-a socotit ceea ce în realitate a fost Hristos. Însă această înţelegere a condiţiei sale înalte s-a definit în fapt nu ca datorie morală faţă de Dumnezeu şi lume, ci ca drepturi şi superioritate faţă de ceilalţi, şi mai ales — faţă de Hristos. Iniţial nu l-a urît nici pe Hristos. Îi recunoştea însemnătatea şi importanţa mesianică, dar vedea sincer în el doar un măreţ predecesor al său — actul de eroism moral al lui Hristos şi unicitatea absolută a acestuia nu erau pe înţelesul acestei minţi întunecate de vanitate. Gîndea aşa: „Hristos a venit înaintea mea; eu apar pe pămînt al doilea; însă ceea ce apare mai tîrziu în timp este, în esenţă, mai aproape de locul întîi. Eu sosesc ultimul, la sfîrşitul istoriei tocmai pentru că sînt mîntuitorul cel desăvîrşit, incontestabil. Hristosul acela este premergătorul meu. Chemarea lui a fost să vestească şi să pregătească ivirea mea". Şi cu gîndurile acestea marele om al secolului al XXI-lea va raporta la sine tot ceea ce se spune în Evanghelie despre a doua venire, explicînd această venire nu ca reîntoarcere a aceluiaşi Hristos, ci ca înlocuirea Hristosului înainte mergător cu cel definitiv, adică cu el însuşi.

În acest stadiu omul viitorului nu prezintă încă multe aspecte caracteristice şi originale. Căci în acelaşi fel vedea, spre exemplu, raportul său faţă de Hristos şi Mahomed, om cinstit, ce nu poate fi acuzat de nici un fel de gînd mîrşav.

Faptul de a se prefera cu vanitate pe sine lui Hristos va mai fi justificat de acest om şi prin astfel de cugetări: „Hristos, propovăduind şi dînd în viaţa sa dovadă de bine moral, a fost menit *să îndrepte* omenirea; eu sînt chemat să fiu *binefăcătorul* acestei omeniri în parte adusă pe calea cea dreaptă, în parte imposibil de adus pe calea cea dreaptă. Eu le voi da tuturor oamenilor lucrurile de care au nevoie. Hristos ca moralist îi separa pe oameni prin bine şi prin rău, eu îi voi uni prin bunuri, care le sînt necesare deopotrivă şi celor buni şi celor răi. Eu voi fi adevăratul reprezen-

tant al acelui Dumnezeu care-şi înalţă soarele deasupra celor buni şi a celor răi, care-şi pogoară ploaia asupra celor fără de prihană şi a celor prihăniţi: Hristos a adus sabia, eu voi aduce pacea. El îi ameninţa pe oameni cu înfricoşătoarea judecată de apoi. Însă ultimul jude voi fi eu, şi judecata mea va fi nu numai a adevărului, ci şi a milostivirii. Va fi şi adevăr în judecata mea, dar nu un adevăr al răsplătirii, ci un adevăr al discernămîntului. Eu îi voi desluşi pe toţi şi îi voi da fiecăruia ceea ce îi trebuie."[130]

Şi iată că în această dispoziţie minunată el aşteaptă un îndemn limpede de la Dumnezeu spre a trece la o nouă mîntuire a omenirii, aşteaptă o mărturie evidentă şi cutremurătoare a faptului că *el* este întîiul născut, iubitul fiu mai mare al lui Dumnezeu. Aşteaptă şi-şi hrăneşte unicitatea cu conştiinţa virtuţilor şi calităţilor sale supraomeneşti, căci este — după cum am spus — un om cu o moralitate ireproşabilă şi cu însuşiri ieşite din comun.

Mîndru şi fără de prihană, el aşteaptă semnul suprem spre a porni la mîntuirea omenirii; aşteaptă şi nu mai are răbdare. A împlinit deja treizeci de ani, mai trec încă trei ani. Şi iată că-i trece prin cap un gînd şi-l pătrunde pînă-n măduva oaselor ca un tremur de foc: „Şi dacă?... Şi dacă nu sînt eu, ci El, galileanul. Dacă nu este înainte mergătorul meu, ci Cel adevărat, Cel dintîi şi Cel de pe urmă? Însă atunci El trebuie să fie în viaţă. Dar unde este?... Dacă vine la mine... acum, aici... Ce o să-l spun? Va trebui să mă plec în faţa Lui, ca ultimul ţăran prost, ca orice mujic rus şi să bîigui fără sens: «Doamne, Iisuse Hristoase, miluieşte-mă pre mine, păcătos ce sînt». Ori să-mi răstignesc mîinile-n cruce, ca muierile poloneze? Eu, geniul luminos, supraomul. Nu, niciodată!" Şi pe dată, în locul respectului înţelept şi rece faţă de Dumnezeu şi de Hristos se naşte şi creşte în inima lui întîi un fel de groază, apoi o ciudă năprasnică, ce-i prinde şi-i chinuie întreaga fiinţă, şi o ură crîncenă, ce-i taie răsuflarea. „Eu, eu, nu El! El nu mai este viu, nu e şi nici n-o să mai fie. Nu a-nviat, nu a-nviat, nu a-nviat! A putrezit ca ultima..." Şi cu spume la gură, iese în salturi spasmodice din casă, din grădină, şi aleargă pe o cărare stîncoasă în noaptea adîncă şi neagră... Furia i se stinse şi-i luă locul o disperare grea ca stîncile acestea, sumbră ca noaptea aceasta. Se opri pe buza prăpastiei şi ascultă departe, în vale, vuietul tulbure al torentului fugind peste pietre. Avea inima strînsă de-o disperare de nesu-

portat. Deodată simţi o tresărire. „Să-L chem, să-L întreb ce să fac ?" Şi-n întuneric i se arătă un chip blînd şi mîhnit. „Îi este milă de mine...Nu, niciodată! Nu a-nviat, nu a-nviat!" — Şi se aruncă în prăpastie. Dar ceva elastic, ca o coloană de apă, îl menţinu în aer, simţi o zguduitură ca la un şoc electric şi o forţă îl împinse îndărăt. Pentru o clipă îşi pierdu cunoştinţa şi cînd se trezi stătea în genunchi la cîţiva paşi de marginea prăpastiei. În faţa lui se contura o siluetă care sclipea în irizări ceţoase şi fosforescente; şi din ea îl sfredeleau pînă în suflet, cu strălucire tăioasă şi insuportabilă, doi ochi.

El vede aceşti doi ochi pătrunzători şi aude, ori în sinea sa, ori din afară, o voce stranie, înfundată, ca şi cum ar fi fost apăsată de ceva şi totodată desluşită, metalică şi absolut indiferentă, ca din fonograf. Şi vocea aceasta îi spune: „Fiul meu iubit, ai toată bunăvoinţa mea. De ce nu m-ai chemat pe mine? De ce L-ai venerat pe Celălalt, Cel rău, şi pe tatăl Său? Eu îţi sînt dumnezeu şi tată. Iar Celălalt, sărac şi răstignit, ne e străin, şi mie şi ţie. Eu nu am alt fiu, în afară de tine. Tu eşti unicul, singurul meu născut, egal mie. Eu te iubesc şi nu îţi cer nimic. Tu eşti oricum minunat, măreţ, puternic. Fă ceea ce ai de făcut în numele *tău*, nu al meu. Eu nu nutresc invidie faţă de tine. Eu te iubesc. Şi nu am nevoie de nimic de la tine. Cel pe care tu-L credeai Dumnezeu cerea de la fiul Său supunere, supunere fără de margini — pînă la moartea pe cruce; şi nu L-a ajutat cînd era pe cruce. Eu nu cer nimic de la tine; eu am să te ajut. Am să te ajut pentru ceea ce eşti tu însuţi, în numele calităţilor şi superiorităţii tale, în numele iubirii mele curate, dezinteresate pentru tine. Primeşte spiritul meu. Şi-aşa cum mai-nainte spiritul meu te-a născut întru *frumuseţe*, acum te naşte întru *putere*." Şi la aceste cuvinte ale necunoscutului, buzele supraomului se întredeschiseră fără voie, cei doi ochi pătrunzători i se apropiară de faţă şi simţi cum îl pătrunde un jet tăios şi îngheţat ce-i umple întreaga făptură. Şi deodată se simţi plin de o forţă nebănuită, de voie-bună, sprinteneală şi exaltare. În aceeaşi clipită chipul luminos şi cei doi ochi dispărură, ceva îl luă pe supraom pe sus şi îl lăsă uşurel în grădină, la uşa casei sale.

A doua zi nu numai oaspeţii marelui om, ci chiar şi servitorii fură uimiţi de înfăţişarea sa aparte, pătrunsă de har. Şi ar fi fost şi mai uluiţi dacă ar fi putut să vadă cu ce repeziciune supranaturală

şi cu cîtă uşurinţă scria, încuiat în biroul său, la vestita sa lucrare cu titlul: *Calea deschisă către pacea universală şi către bunăstare.*

Cărţile şi acţiunile sociale de pînă atunci ale supraomului dăduseră peste critici aspri, deşi în marea lor majoritate aceştia erau oameni foarte religioşi şi, din acest motiv, lipsiţi de orice autoritate, că doar vorbim despre timpul venirii lui Antihrist; aşa că mulţi nu îi luau în seamă atunci cînd ei spuneau că în tot ceea ce scrie şi spune „omul viitorului" se văd semnele unei vanităţi şi îngîmfări cu totul ieşite din comun şi lipsesc adevărata simplitate, sinceritate şi iubire.

Însă prin noua sa lucrare el îi va atrage de partea sa şi pe unii dintre foştii critici şi adversari. Această carte, scrisă după cele întîmplate pe marginea prăpastiei, va demonstra forţa geniului, forţă neavută de el înainte. Va fi ceva atotcuprinzător şi care va împăca toate contradicţiile. În ea se vor îmbina respectul nobil faţă de tradiţiile şi simbolurile străbune cu radicalismul generos şi curajos al cerinţelor şi îndrumărilor social-politice, libertatea neîngrădită a gîndirii cu cea mai profundă înţelegere a tot ceea ce este mistic, un indiscutabil individualism cu devotamentul fierbinte faţă de binele comun, cel mai înalt idealism al principiilor dominante cu determinarea deplină şi viabilitatea soluţiilor practice. Şi toate acestea vor fi îmbinate şi legate între ele cu aşa o măiestrie genială, încît oricărui gînditor sau practician unilateral îi va fi lesne să vadă şi să accepte întregul numai din punctul său propriu, particular de vedere, fără să sacrifice nimic pentru *adevărul însuşi*, fără să se ridice defel în numele acestui adevăr deasupra propriului *eu*, fără să-şi renege *în fapt* propria unilateralitate, fără să-şi corecteze opiniile şi năzuinţele greşite, fără să umple cu nimic insuficienţa lor. Această carte uimitoare va fi iute tradusă în limbile tuturor naţiilor civilizate şi-n ale unora necivilizate. Mii de jurnale de pe toate continentele vor fi pline tot anul de reclamele editorilor şi de extazul criticilor. Ediţii ieftine, cu portretul autorului, vor fi difuzate cu milioanele de exemplare, şi toată lumea civilizată — şi la ora aceea asta va însemna aproape întreg globul pămîntesc — va fi copleşită de slava celui măreţ, incomparabil, unic! Nimeni nu va avea obiecţii la această carte şi tuturor ea le va părea revelarea adevărului adevărat. Atitudinea faţă de tot ce-a-nsemnat trecutul va fi atît de dreaptă, tot ceea ce înseamnă prezent

va fi apreciat atît de multilateral şi de imparţial şi tot ceea ce înseamnă un viitor mai bun va fi atît de clar şi evident împins spre prezent, încît oricine va putea să spună: „Iată, în sfîrşit, ceea ce ne trebuie; iată un ideal ce nu e utopie, iată o idee care nu e himeră". Şi minunatul scriitor nu numai că-i va atrage pe toţi, ci va fi *plăcut* de toţi, împlinindu-se astfel cuvîntul lui Hristos:

„Am venit în numele Tatălui şi voi nu mă primiţi, şi va veni *un altul* în numele *său* — şi pe acela îl veţi primi."[131] Căci pentru ca să fii *primit*, trebuie să fii *plăcut*.

E adevărat că unii oameni cucernici, lăudînd cu foc această carte, vor pune totuşi întrebarea cum că de ce nu este amintit în ea nici măcar o dată Hristos, însă alţi creştini vor riposta: „Ei, şi? Slavă Domnului! Şi-aşa în veacurile trecute tot felul de-nvăţaţi zeloşi şi nechemaţi l-au folosit prea mult, de tot ce era sfînt a devenit calp; acum un scriitor profund religios trebuie să fie foarte prudent. Şi o dată ce conţinutul cărţii este pătruns de adevăratul spirit creştin al iubirii active şi al bunăvoinţei atotcuprinzătoare, ce vă mai trebuie?" Şi toţi vor fi de acord cu acest lucru. Curînd după apariţia *Căii deschise*, care l-a făcut pe autorul său să devină cel mai cunoscut dintre toţi oamenii ce-au fost vreodată pe pămînt, la Berlin trebuia să aibă loc adunarea internaţională de instituire a Uniunii Statelor Europene. Această uniune, instaurată după o serie de războaie externe şi interne, legate de eliberarea de sub jugul mongol care-au schimbat în mod esenţial harta Europei, era ameninţată de ciocniri, de data aceasta nu între naţiuni, ci între partide politice şi sociale. Capii politicii general-europene, care făceau parte din puternica frăţie francmasonă, simţeau lipsa unei puteri executive comune. Unitatea europeană dobîndită cu atîta trudă era gata să se destrame din nou în orice clipă. În consiliul uniunii sau comitetul universal (*Comité permanent universel*) nu era unitate de opinii, căci nu toate locurile fuseseră ocupate de masoni adevăraţi, iniţiaţi. Membrii independenţi ai comitetului stabileau între ei acorduri *separate*, ceea ce făcea să apară ameninţarea unui nou război. Atunci „iniţiaţii" au hotărît să concentreze puterea executivă în mîinile unei singure persoane avînd împuterniciri suficiente. Principalul candidat era membrul secret al ordinului — „omul viitorului". Era singura persoană cu un mare

renume mondial. De profesie savant-artilerist şi ca poziţie mare capitalist, avea pretutindeni legături de prietenie cu cercurile financiare şi militare. În alte vremuri, mai puţin luminate, ar fi vorbit în defavoarea lui faptul că originea-i era învăluită de bezna adîncă a misterului. Mama sa, o persoană cu un comportament plin de îngăduinţă, era extrem de bine cunoscută în ambele emisfere ale globului pămîntesc; însă prea multe persoane diferite aveau acelaşi motiv să se considere taţii lui. De bună seamă, atari împrejurări nu puteau avea nici pic de importanţă într-un veac atît de înaintat, încît i-a fost dat să fie chiar cel din urmă. *Omul viitorului* a fost ales aproape în unanimitate ca preşedinte pe viaţă al Statelor Unite Europene; iar atunci cînd a apărut la tribună în toată splendoarea supraomenească a frumuseţii, forţei şi tinereţii sale şi şi-a expus inspirat şi elocvent programul universal, auditoriul captivat şi fermecat a hotărît într-un acces de entuziasm şi fără supunere la vot să-i acorde onoarea supremă, alegîndu-l împărat roman. Congresul s-a încheiat într-o atmosferă de exaltare generală şi marele ales a emis un manifest care începea astfel: „Popoare ale Pămîntului! Vouă vă dăruiesc pacea mea!"şi se sfîrşea cu următoarele cuvinte: „Popoare ale Pămîntului! S-au împlinit făgăduinţele! Pacea veşnică universală e garantată. Orice încercare de a o încălca va întîmpina pe loc o rezistenţă de neînvins. Căci de-acum înainte pe pămînt există o putere centrală ce este mai tare decît toate celelalte puteri luate separat ori împreună. Această putere nestrămutată, atotbiruitoare îmi aparţine mie, ales plenipotenţiar al Europei, împărat al tuturor forţelor ei. Dreptul internaţional are, în sfîrşit, instanţa ce-i lipsea pînă acum. Şi de acum nici un stat nu va mai avea curajul să spună: «Război», atunci cînd eu spun «Pace». Popoare ale Pămîntului—Pace vouă!" Manifestul a avut efectul scontat. Pretutindeni în afara Europei, îndeosebi în America, s-au constituit partide imperiale puternice care şi-au obligat statele să adere, în condiţii diverse, la Statele Unite Europene sub conducerea supremă a împăratului roman. Mai rămăseseră independente nişte triburi şi nişte stăpînitori pe alocuri prin Asia şi Africa. Împăratul, cu o armată nu prea mare, dar selectă, formată din regimente ruseşti, nemţeşti, poloneze, maghiare şi turceşti, întreprinde un turneu militar din Asia răsăriteană şi pînă în Maroc, şi fără mare vărsare de sînge îi supune pe nesupuşi.

În toate țările de pe ambele continente își numește locțiitori aleși dintre potentații băștinași educați în spirit european și devotați lui. În toate țările păgîne populația învinsă și fermecată îl proclamă zeitate supremă. Într-un singur an este întemeiată o monarhie universală în sensul propriu și cel mai precis al cuvîntului. Lăstarii războiului sînt smulși din rădăcină. Liga generală a păcii s-a întrunit pentru o ultimă dată și, după un panegiric extaziat la adresa marelui om al păcii, s-a desființat ca fiind inutilă. În anul următor al domniei sale, împăratul roman și universal emite un nou manifest: „Popoare ale Pămîntului! Eu v-am făgăduit pacea și v-am dăruit-o. Dar pacea e frumoasă numai prin bunăstare. Cine este amenințat, în condiții de pace, de nenorocirile sărăciei, acela nu se poate bucura de pace. Veniți dar acum la mine toți cei flămînzi și goi, ca eu să vă satur și să vă încălzesc". După care proclamă o reformă socială simplă și atotcuprinzătoare, conturată încă în lucrarea sa și care captivase încă de pe atunci toate mințile nobile și lucide. Acum, datorită concentrării în mîinile sale a finanțelor întregii lumi și a unor averi funciare colosale, a putut înfăptui această reformă la dorința celor săraci și fără supărare prea mare din partea celor bogați. Fiecare a început să primească după capacități și fiecare capacitate se măsura după eforturi și merite.

Noul stăpînitor al pămîntului era, mai presus de orice, un inimos filantrop—și nu numai filantrop, ci și *filozoon*[132].

Fiind el însuși vegetarian, a interzis vivisecția, a instituit o supraveghere severă asupra abatoarelor și stimula în fel și chip societățile pentru protecția animalelor. Mai importantă însă decît aceste amănunte a fost instaurarea temeinică în întreaga lume a celei mai însemnate dintre egalități—*egalitatea generală a celor sătui.* Acest lucru s-a înfăptuit în timpul celui de-al doilea an al domniei sale. Problema social-economică era definitiv rezolvată, dar dacă a fi sătul reprezintă întîiul interes pentru cei flămînzi, cei sătui doresc și ei la rîndul lor ceva în plus.

Chiar și animalele sătule de obicei vor nu numai să doarmă, ci să se și joace. Cu atît mai mult omenirea, care întotdeauna *post panem* a cerut *circenses*.[133]

Împăratul-supraom va înțelege ce îi trebuie gloatei sale. În această vreme va sosi la el la Roma din Extremul Orient un mare

mag învăluit într-un nor des de legende stranii şi poveşti înfricoşate. Conform zvonurilor care circulau printre neobudişti, ar fi fost de provenienţă divină: s-ar fi tras din zeul solar Surja şi dintr-o oarecare nimfă de rîu.

Acest mag, pe numele său Apolloniu, fără îndoială, un om de geniu, semiasiat şi semieuropean, episcop catolic *in partibus infidelium*[134], va reuni într-un mod uimitor stăpînirea ultimelor descoperiri şi aplicaţii tehnice ale ştiinţei apusene şi cunoaşterea şi îndemînarea de a folosi tot ceea ce este cu adevărat solid şi semnificativ în mistica tradiţională a Orientului. Rezultatele unei asemenea combinaţii vor fi uluitoare. Apolloniu va ajunge să stăpînească arta semiştiinţifică, semimagică de a atrage şi a direcţiona conform voinţei sale electricitatea atmosferică, şi în popor se va spune că el poate *să coboare pe pămînt focul ceresc.* De altfel, copleşind imaginaţia mulţimii cu tot soiul de minunăţii nemaivăzute, nu va abuza pe moment de forţa sa în vreun scop anume. Şi iată că acest om va veni la marele împărat, i se va închina ca unui adevărat fiu al lui Dumnezeu, îi va spune că a găsit în cărţile secrete ale Orientului predicţiuni directe cum că el, împăratul, ar fi ultimul mîntuitor şi jude universal şi îşi va oferi, spre a-i sluji, întreaga lui făptură şi pricepere. Fermecat, împăratul îl va primi ca pe un dar suprem şi, împodobindu-l cu titluri pompoase, nu se va mai despărţi de el. Şi iată că popoarele Pămîntului, copleşite de stăpînitorul lor cu binefaceri, vor mai căpăta, în afară de pacea generală, în afară de potolirea generală a foamei, şi posibilitatea de a se desfăta continuu cu tot soiul de minuni şi semne, care mai de care mai variate şi mai surprinzătoare. Se încheia cel de-al treilea an al domniei supraomului.

După rezolvarea încununată de succes a problemei politice şi sociale s-a pus problema religioasă. A zgîndărit-o împăratul însuşi, şi mai ales referitor la creştinism. Situaţia creştinătăţii în vremea aceea era următoarea: deşi numeric se subţiase considerabil — pe tot globul rămăseseră nu mai mult de patruzeci şi cinci de milioane de creştini —, se perfecţionase şi se desăvîrşise moral, cîştigînd astfel în calitate ceea ce pierduse în cantitate. Printre creştini nu mai erau oameni care să nu fie legaţi de creştinism prin nici un fel de interese spirituale. Diversele orientări se diminuaseră cantitativ într-un mod destul de echilibrat, menţinîndu-se ast-

fel între ele cam acelaşi raport numeric; iar în ceea ce priveşte simţămintele reciproce, deşi vrajba nu se schimbase în armonie deplină, oricum se atenuase considerabil, iar contradicţiile îşi pierduseră acuitatea de pînă atunci. Papalitatea fusese gonită de mult din Roma şi, după multe peregrinări, îşi găsise adăpost la Petersburg, cu condiţia să se abţină de la propagandă aici şi în interiorul ţării. În Rusia papalitatea s-a simplificat considerabil. Fără să-şi modifice, în esenţă, componenţa necesară a colegiilor şi oficiilor sale, ea a fost nevoită să spiritualizeze caracterul activităţii acestora şi, de asemenea, să reducă la dimensiuni minime ritualul şi ceremonialul său pompos. Multe obiceiuri stranii şi ispititoare, deşi nedesfiinţate oficial, au ieşit de la sine din uz. În toate celelalte ţări, îndeosebi în America de Nord, ierarhia catolică mai avea destui reprezentanţi cu voinţă puternică, energie neobosită şi situaţie independentă, ce concentrau mai tare ca-nainte unitatea Bisericii catolice şi îi păstrau semnificaţia internaţională, cosmopolită. Referitor la protestantism, în fruntea căruia se afla Germania, îndeosebi după unirea unei părţi considerabile a Bisericii anglicane cu cea catolică, acesta se debarasase de tendinţele sale negative extremiste, ai căror adepţi au trecut pe faţă la indiferentism religios şi ateism. În Biserica evanghelică rămăseseră doar cei care credeau sincer, iar în fruntea lor erau oameni ce reuneau o mare erudiţie, o profundă religiozitate şi tendinţa tot mai puternică de a face să renască prin sine chipul viu al creştinismului vechi autentic. Biserica ortodoxă rusă, după ce evenimentele politice au modificat poziţia oficială a Bisericii, deşi pierduse multe milioane dintre membrii săi efectivi, nominali, a împărtăşit în schimb bucuria de a se fi unit cu cei mai buni dintre staroveri[135] şi chiar cu mulţi sectanţi de orientare pozitiv-religioasă. Această biserică înnoită a început, fără să sporească numeric, să crească în ceea ce priveşte forţa spiritului, fapt dovedit în lupta sa internă cu sectele, tot mai numeroase în popor, cu caracter extremist şi cărora nu le era străin elementul demonic şi satanic.

În timpul primilor doi ani ai noii domnii, toţi creştinii, speriaţi şi istoviţi de o întreagă serie de revoluţii şi războaie precedente, au arătat faţă de noul stăpînitor şi reformele sale pacifiste, pe de-o parte,o expectativă binevoitoare, pe de altă parte, o mare simpatie şi chiar o exaltare fierbinte. În cel de-al treilea an însă, o dată cu

apariţia marelui mag, mulţi ortodocşi, catolici şi evanghelici au început să dea semne de temeri şi antipatii serioase. Textele Evangheliei şi ale apostolilor, ce vorbeau despre prinţul veacului şi despre Antihrist, au început să fie citite cu multă atenţie şi comentate cu însufleţire. Împăratul şi-a dat seama, după unele indicii, de furtuna ce va să vină şi a hotărît să limpezească lucrurile cît mai curînd. La începutul celui de-al patrulea an de domnie, el emite un manifest adresat tuturor credincioşilor creştini, fără deosebire de confesiune, în care aceştia sînt invitaţi să-şi aleagă ori să-şi numească reprezentanţi plenipotenţiari la sinodul ecumenic prezidat de el. În perioada respectivă rezidenţa fusese transferată de la Roma la Ierusalim. Palestina era pe atunci o regiune autonomă, populată şi condusă mai ales de evrei. Ierusalimul, fost oraş liber, devenise oraş imperial. Lăcaşurile sfinte creştine rămăseseră neatinse, însă pe teritoriul întinsei platforme Haram-esh-Sherif, între Birket-Israin şi actuala cazarmă, într-o parte, şi moscheia Al-Aksa şi „grajdurile lui Solomon" — în partea cealaltă, a fost înălţată o clădire uriaşă, care cuprindea, în afară de două vechi geamii nu prea mari, o mare catedrală „imperială" pentru unificarea tuturor cultelor şi două palate imperiale luxoase, cu biblioteci, muzee şi încăperi special amenajate pentru experimente şi exerciţii de magie. În această semicatedrală-semipalat, pe data de 14 septembrie urma să aibă loc deschiderea sinodului ecumenic. Dat fiind faptul că protestantismul nu are cler propriu-zis, ierarhii catolici şi ortodocşi au hotărît, la dorinţa împăratului şi pentru a imprima un oarecare caracter omogen reprezentării tuturor orientărilor creştinismului, să admită ca la sinod să participe un număr de mireni dintre ai lor, oameni cunoscuţi prin cucernicie şi devotament faţă de interesele bisericii; iar dacă au fost admişi mireni, n-a putut fi exclusă participarea reprezentanţilor clerului inferior, călugări şi preoţi. Astfel, numărul total al membrilor sinodului depăşea cifra de trei mii, şi aproape o jumătate de milion de pelerini creştini au umplut Ierusalimul şi întreaga Palestină. Trei dintre membrii sinodului se remarcau în mod deosebit. Întîi şi-ntîi papa Petru al II-lea, ce stătea de drept în fruntea părţii catolice a sinodului. Predecesorul lui murise în timp ce venea la sinod, şi la Damasc s-a întrunit conclavul ce l-a ales în unanimitate pe cardinalul Simone Barionini, care a luat numele de Petru. Era de origine simplă, din

popor, provenea din regiunea Napoli şi devenise renumit ca predicator în ordinul carmelit cu mari merite în lupta cu o sectă satanică devenită puternică în Petersburg şi în împrejurimile acestuia şi care ademenea nu numai ortodocşi, ci şi catolici.

Numit arhiepiscop de Moghiliov şi apoi şi cardinal, era vizat mai dinainte pentru tiară. Avea cam la vreo patruzeci de ani, era de statură mijlocie şi bine legat, cu faţa roşie, nasul acvilin şi sprîncenele stufoase. Se aprindea uşor şi era iute, vorbea cu patimă, făcînd gesturi ample şi mai mult fascina auditorul, decît să-l convingă. Faţă de suveranul universal arăta neîncredere şi antipatie, îndeosebi după ce răposatul papă, îndreptîndu-se spre sinod, cedase insistenţelor împăratului şi-l numise cardinal pe cancelarul imperial, marele mag universal, episcopul exotic Apolloniu, pe care Petru îl considera un catolic îndoielnic şi un impostor neîndoios. Conducătorul real, deşi neoficial al ortodocşilor era stareţul Ioan, foarte cunoscut în mijlocul poporului rus. Deşi oficial era considerat episcop „în retragere", nu se retrăsese la nici o mînăstire, ci călătorea tot timpul în diverse direcţii. Circulau pe socoteala sa o seamă de legende. Unii spuneau că ar fi înviat Feodor Kuzmici, adică împăratul Alexandru I[136], născut cam trei veacuri în urmă. Alţii mergeau şi mai departe, afirmînd că ar fi adevăratul stareţ Ioan, adică apostolul Ioan Evanghelistul, care nici n-ar fi murit niciodată şi a început să se arate deschis, pe faţă, în ultima vreme. În ceea ce ce-l priveşte, el nu vorbea niciodată despre originea şi tinereţea sa. Acum era foarte bătrîn, dar sprinten, cu părul şi barba albe, bătînd pe alocuri în galben, ba chiar în verde, înalt, slab la trup, dar cu obrajii plini şi uşor rumeni, cu ochi vioi şi strălucitori, cu o expresie de înduioşătoare bunătate pe chip şi la vorbă; umbla îmbrăcat întotdeauna într-o rasă albă şi-n mantie. În fruntea protestanţilor prezenţi la sinod se afla un teolog german, extrem de învăţat, profesorul Ernst Pauli. Era un bătrînel uscat şi mic de statură, cu o frunte enormă, nas ascuţit şi cu bărbia rasă cu grijă. Ochii lui erau deosebiţi datorită privirii ieşite din comun, o privire sălbatic-blajină. Îşi freca tot timpul mîinile, dădea din cap, încrunta fioros din sprîncene, se bosumfla şi, fulgerînd cu privirea, scotea morocănos sunete sacadate: *„So!nun! ja! so also!"*[137] Era îmbrăcat festiv—cu cravată albă şi redingotă lungă de pastor, cu însemnele nu se ştie cărui ordin pe ea.

Deschiderea sinodului fu impresionantă. Două treimi din uriaşul templu închinat „unităţii tuturor cultelor" erau ocupate cu bănci şi scaune pentru membrii sinodului; cealaltă treime o ocupa o tribună înaltă unde, pe lîngă tronul imperial şi un altul mai scund pentru marele mag—tot el cardinal-cancelar imperial, se aflau şiruri de fotolii: în spate pentru miniştri, curteni şi secretari de stat, iar lateral nişte şiruri mai lungi a căror destinaţie nu era cunoscută. În balcoane erau orchestre, iar în piaţa alăturată se aliniaseră două regimente de gardă şi bateria pentru salvele de onoare. Membrii sinodului oficiaseră deja slujbele în diverse biserici, astfel că deschiderea sinodului trebuia să fie pe deplin laică. Cînd a intrat împăratul, împreună cu marele magistru şi suita, şi orchestra a început să cînte „Marşul omenirii unite" ce slujea drept imn imperial internaţional, toţi membrii sinodului se ridicară în picioare şi — fluturîndu-şi pălăriile — strigară tare de trei ori: „Vivat! Ura! Hoch!"

Împăratul se opri lîngă tron şi, întinzînd cu măreaţă bunăvoinţă mîna, spuse cu o voce sonoră şi plăcută: „Creştini de toate confesiunile! Iubiţi supuşi ai mei şi fraţi! De la începutul domniei mele, binecuvîntată de Cel-de-sus cu fapte atît de minunate şi glorioase, nu am avut vreodată motiv să fiu nemulţumit de voi; v-aţi făcut întotdeauna datoria conştiincios şi cu credinţă. Dar pentru mine e prea puţin. Iubirea mea sinceră pentru voi, fraţi iubiţi, doreşte cu patimă să primească în schimb tot iubire. Vreau ca voi să mă recunoaşteţi drept adevărat conducător a tot ceea ce se face pentru binele omenirii nu din simţul datoriei, ci din iubire fierbinte. Iată deci că, în afară de ceea ce fac pentru toată lumea, vreau să dau dovadă de bunăvoinţă deosebită faţă de voi. Creştini, prin ce v-aş putea face fericiţi? Ce să vă ofer, nu ca supuşi ai mei, ci ca fraţi întru credinţă? Creştini! Spuneţi-mi, care-i lucrul cel mai de preţ pentru voi în creştinism, ca să pot să-mi orientez într-acolo eforturile?" Se opri în aşteptare. În templu era un vuiet surd. Membrii sinodului vorbeau între ei în şoaptă. Papa Petru, gesticulînd aprins, le explica ceva celor din jurul său. Profesorul Pauli clătina din cap şi plescăia crîncen din buze. Stareţul Ioan, aplecat spre un episcop din răsărit şi un capucin le şoptea ceva la ureche. Aşteptînd cîteva minute, împăratul se adresă sinodului pe acelaşi ton blînd în care însă răsuna o abia perceptibilă umbră de ironie.

„Stimaţi creştini, spuse el. Înţeleg cît este de greu pentru voi să daţi un singur răspuns direct. Înţeleg şi vreau să vă ajut. Din nefericire v-aţi scindat încă din timpuri atît de vechi în diverse confesiuni şi partide că poate nici nu aveţi ceva comun care să vă atragă. Dar dacă voi nu vă puteţi pune de acord, eu sper să pun de acord toate confesiunile voastre, arătîndu-le aceeaşi iubire şi fiind deopotrivă gata să satisfac năzuinţa *adevărată* a fiecăreia dintre ele. Iubiţi creştini! Eu ştiu că pentru mulţi şi nu pentru cei din urmă dintre voi lucrul cel mai de preţ din creştinism este acea *autoritate spirituală* pe care acesta o conferă reprezentanţilor săi legali, nu pentru avantajul lor personal, desigur, ci pentru binele comun, căci această autoritate este temeiul ordinii spirituale şi al disciplinei morale necesare nouă tuturor. Iubiţi fraţi catolici! O, cît de bine vă-nţeleg privirea şi cît aş vrea să-mi sprijin puterea pe autoritatea conducătorului vostru spiritual! Ca să nu gîndiţi că vreau să vă linguşesc şi să spun vorbe goale declarăm solemn: conform voinţei noastre absolute, episcopul suprem al tuturor catolicilor, papa de la Roma, este readus de astăzi pe tronul său de la Roma, cu toate drepturile şi privilegiile anterioare ale acestui titlu şi ale acestei catedre, date vreodată de predecesorii noştri, începînd cu împăratul Constantin cel Mare. Iar de la voi, fraţi catolici, nu vreau în schimb decît să mă recunoaşteţi sincer, afectuos, pe mine drept unic protector şi ocrotitor. Cine mă recunoaşte ca atare cu inima şi cugetul să vină încoace, la mine". Şi arată spre locurile goale de pe tribună. Şi cu strigăte de bucurie: „*Gratias agimus! Domine! Salvum fac magnum Imperatorem!*"[138] aproape toţi părinţii bisericii catolice, cardinali şi episcopi, cea mai mare parte a mirenilor credincioşi şi peste jumătate din monahi se urcară pe tribună şi, plecîndu-se pînă la pămînt în direcţia unde era împăratul, se aşezară în fotolii. Dar jos, în mijlocul sinodului, drept şi nemişcat ca o statuie de marmoră, şedea la locul său papa Petru al II-lea. Toţi cei din jurul său erau acum pe tribună. Dar ceata rărită de monahi şi mireni rămaşi jos se trase înspre el, se strînse în jurul lui şi deacolo se auzea un murmur reţinut: „*Non praevalebunt, non praevalebunt portae inferni*".[139]

Privind cu mirare la Papa ce rămăsese neclintit, împăratul ridică din nou glasul: „Fraţi iubiţi! Ştiu prea-bine că sînt printre voi şi dintr-aceia pentru care lucrul cel mai de preţ în creştinism îl

reprezintă *datina sfîntă*, vechile simboluri, cîntecele şi rugăciunile, icoanele şi ritualul slujbei din străbuni. Aşa şi este: ce poate fi mai scump decît aceste lucruri pentru un suflet religios? Aflaţi dară, iubiţii mei, că astăzi am semnat o hotărîre şi au fost repartizate fonduri bogate Muzeului Universal al arheologiei creştine din slăvitul nostru oraş imperial Constantinopol în scopul culegerii, studierii şi păstrării tuturor monumentelor bisericeşti vechi, îndeosebi răsăritene, iar pe voi vă rog să v-alegeţi chiar de mîine o comisie—din oameni de-ai voştri—care să discute împreună cu mine măsurile ce trebuie luate în vederea unei apropieri cît mai mari cu putinţă a obiceiurilor vieţii şi moravurilor actuale de tradiţiile şi rînduielile bisericii ortodoxe! Fraţi ortodocşi! Cei cărora le este aproape de suflet această dorinţă a mea, cei ce mă pot numi din toată inima adevăratul lor conducător şi stăpîn să urce aici!" — Şi marea majoritate a ierarhilor de la Răsărit şi Miazănoapte, jumătate din foştii credincioşi de rit vechi şi mai mult de jumătate din preoţii, monahii şi mirenii ortodocşi urcară cu strigăte de bucurie pe tribună, privind cu coada ochiului la catolicii ce tronau plini de mîndrie acolo. Dar stareţul Ioan nu se clintea din loc şi sufla greu. Şi cînd gloata din jurul său se rări considerabil, el îşi părăsi locul şi se trase mai aproape de Papa Petru şi de cei ce-l înconjurau. Îl urmară şi ceilalţi ortodocşi care nu urcaseră pe tribună. Şi prinse din nou să vorbească împăratul: „Ştiu, iubiţi creştini, că sînt printre voi şi dintr-aceia care cel mai mult şi cel mai mult preţuiesc în creştinism credinţa personală în adevăr şi cercetarea liberă a Scripturii. Nu mai e — cred — nevoie să spun care-i părerea mea. Ştiţi, poate, că încă din tinereţe am scris o lucrare amplă de critică biblică. La vremea aceea lucrarea a produs oarecare vîlvă şi a reprezentat începutul notorietăţii mele. Şi, se vede treaba că în amintirea ei mi-a fost trimisă aici, chiar zilele astea, rugămintea Universităţii din Tübingen de a primi din partea-i diploma de onoare de doctor în teologie. Am spus să se răspundă că primesc cu plăcere şi recunoştinţă. Iar astăzi, pe lîngă acel Muzeu de arheologie creştină, am semnat şi înfiinţarea Institutului mondial de cercetare liberă a Sfintei Scripturi din toate unghiurile de vedere posibile şi de studiere a tuturor ştiinţelor auxiliare, cu un buget anual de un milion şi jumătate de mărci. Pe cei cărora le e pe plac această dispoziţie de suflet şi cei ce mă pot recunoaşte cu

inima curată drept conducător suveran îi invit să vină încoace, lîngă noul doctor în teologie." Şi pe minunatele buze ale măreţului om zvîcni uşor un soi de zîmbet ironic şi cam ciudat. Mai bine de jumătate din savanţii teologi o porniră spre tribună, deşi cu oarece încetineală şi nehotărîre. Toţi aruncau priviri spre profesorul Pauli, care părea crescut din scaunul pe care şedea. Acesta îşi plecase mult capul, se cocoşase şi se încovoiase. Învăţaţii-teologi ce urcaseră pe tribună erau vizibil încurcaţi, iar unul dintre ei dădu deodată din mînă a lehamite şi, sărind direct jos, pe lîngă scară, o porni şchiopătînd uşor spre profesorul Pauli şi spre acei cîţiva ce rămăseseră lîngă acesta. Profesorul îşi înălţă fruntea şi ridicîndu-se cu o mişcare oarecum nedefinită o porni pe lîngă băncile rămase goale, însoţit de cei ce împărtăşeau aceeaşi credinţă cu el şi-i rămăseseră alături şi se aşeză mai aproape de stareţul Ioan şi Papa Petru, înconjuraţi şi ei de-ai lor.

Marea majoritate a sinodului, printre care aproape întreaga ierarhie a Răsăritului şi Apusului, se afla pe tribună. Jos mai rămăseseră doar trei grupuleţe alăturate de oameni strînşi în jurul stareţului Ioan, al Papei Petru şi al profesorului Pauli.

Împăratul le vorbi pe un ton trist: „Ce mai pot să fac pentru voi? Oameni ciudaţi ce sînteţi! Ce mai vreţi de la mine? Eu nu ştiu. Spuneţi-mi, dar, voi, voi înşivă, care sînteţi creştini, părăsiţi de cei mai mulţi dintre fraţii şi copiii voştri, acuzaţi de ceea ce simte poporul, spuneţi-mi, deci, care-i lucrul cel mai de preţ pentru voi în creştinism?" Atunci, stareţul Ioan, alb ca ceara, se ridică şi zise cu blîndeţe: „Mărite stăpîn! Pentru noi, cel mai de preţ în creştinism este însuşi Hristos — El însuşi, şi pornind de la El — totul; căci noi ştim că în El îşi are sălaş trupesc deplinătatea lui Dumnezeu. Însă şi de la tine, doamne, sîntem gata să primim orice lucru bun, dacă însă vom recunoaşte în mîna ta generoasă mîna sfîntă a lui Hristos. Iar la întrebarea ta: ce-ai putea să faci pentru noi — iată răspunsul nostru drept: închină-te aici, în faţa noastră lui Iisus Hristos, Fiul Domnului, Cel care s-a întrupat, a înviat şi va veni, — închină-te Lui şi noi te vom primi cu iubire ca pe adevăratul înainte-mergător al Său, la cea de-a doua, măreaţă venire." Tăcu şi-şi aţinti privirea asupra chipului împăratului. Ceva rău se petrecea cu acesta. În interiorul său se stîrnise aceeaşi furtună infernală ca atunci, în noaptea fatală. Îşi pierdu cu desăvîr-

şire echilibrul interior, şi toate gîndurile lui se concentrară asupra modului în care să nu-i dispară şi stăpînirea de sine exterioară şi să nu se trădeze înainte de vreme. Făcea eforturi supraomeneşti ca să nu se azvîrle urlînd sălbatic asupra celui ce vorbise şi să nu înceapă să-l roadă cu dinţii. Deodată auzi glasul cunoscut, nepămîntean: „Taci şi nu te teme de nimic". Tăcea. Numai faţa-i încremenită şi întunecată i se strîmbase toată, iar ochii-i azvîrleau scîntei. Între timp, atunci cînd cuvînta stareţul Ioan, marele mag, ce şedea înfăşurat cu totul în uriaşa sa mantie în trei culori care-i acoperea purpura de cardinal, părea să facă pe sub ea nu ştiu ce maşinaţii, ochii-i sclipeau, vădind concentrare, iar buzele i se mişcau. Pe ferestrele deschise ale templului se vedea clar că se apropiase un uriaş nor negru, şi curînd se întunecă de-a binelea. Stareţul Ioan nu-şi putea lua ochii uimiţi şi înspăimîntaţi de pe chipul împăratului cufundat în tăcere, şi deodată, îngrozit, făcu un salt îndărăt şi, întorcîndu-se cu spatele, strigă cu o voce sugrumată: „Copilaşilor, e Antihristul!" În acest timp, o dată cu o lovitură asurzitoare de tunet, în templu izbucni un fulger sferic uriaş acoperindu-l pe stareţ. Pentru o clipă totul încremeni, iar atunci cînd creştinii asurziţi de tunet îşi veniră în fire, stareţul Ioan zăcea mort.

Împăratul, livid dar calm, se adresă adunării: „Aţi văzut judecata divină. Eu n-am dorit moartea nimănui, dar tatăl meu din ceruri îşi răzbună fiul iubit. E limpede. Cine şi-ar putea încerca măsura cu Cel-de-sus? Secretari! notaţi: sinodul ecumenic al tututor creştinilor, după ce focul din cer l-a doborît pe adversarul smintit al măriei sale divine, l-a recunoscut în unanimitate pe măritul împărat al Romei şi al întregii lumi drept stăpînitor şi conducător suprem".

Deodată templul fu străbătut de un cuvînt rostit tare şi răspicat: „*Contradicitur*"[140]. Papa Petru al II-lea se ridică şi, cu faţa roşie ca focul, tremurînd tot de mînie, îşi înălţă cîrja spre împărat: „Unicul nostru stăpînitor este Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel viu. Iar cine eşti tu — ai auzit. Piei dintre noi, Cain ucigaş de frate! Piei, sălaş al diavolului! Prin puterea lui Hristos eu, slujitorul slujitorilor lui Dumnezeu, te alung pe vecie pe tine, cîine nemernic, din ograda Domnului şi te dau tatălui tău Satana! Anatemă, anatemă, anatemă!" Cît timp a vorbit Papa, marele mag s-a foit neliniştit pe sub mantie şi, mai tare decît ultima anatemă, bu-

bui tunetul, iar ultimul papă căzu fără suflare. „Astfel vor pieri de mîna tatălui meu toţi vrăjmaşii mei" — spuse împăratul. *„Pereant, pereant"*[141] strigară tremurînzi prinţii bisericii. El se întoarse şi mergînd încet, sprijinindu-se de umărul marelui mag, însoţit de toată gloata, ieşi pe uşa din spatele tribunei. În templu rămăseseră doar cei doi morţi şi cercul restrîns al creştinilor aproape morţi de frică. Singurul ce nu se pierduse cu firea era profesorul Pauli. Groaza generală a celorlalţi părea să fi trezit în el toate forţele spiritului. Nici la înfăţişare nu avea nimic schimbat — luase un aspect maiestuos şi înălţător. Urcă cu paşi decişi pe tribună şi, aşezîndu-se pe unul din locurile secretarilor de stat — goale acum —, luă o foaie de hîrtie şi începu să scrie ceva. Terminînd, se ridică şi citi cu voce de tunet: „Întru slăvirea unicului nostru mîntuitor, Iisus Hristos. Sinodul ecumenic al bisericilor lui Dumnezeu, întrunit la Ierusalim, după ce preafericitul nostru frate Ioan, reprezentantul creştinătăţii de la Răsărit l-a demascat pe marele impostor şi duşman al Domnului, arătînd că acesta este adevăratul Antihrist prevestit de cuvîntului Domnului, iar preafericitul nostru părinte Petru, reprezentantul creştinătăţii din Apus, l-a excomunicat definitiv, în mod legal şi întemeiat, din sînul bisericii Domnului, acum, în faţa corpurilor acestor doi martori ai lui Hristos, ucişi pentru adevăr, hotărăşte să înceteze orice legătură cu adunătura excomunicată şi abjectă din jurul lui şi, retrăgîndu-se în pustiu, să aştepte venirea negreşită a adevăratului nostru Domn Iisus Hristos." Mulţimea fu cuprinsă de însufleţire şi se auziră glasuri clare: *„Adveniat! Adveniat cito! Komm, Herr Jesu, komm!*[142] Vino, Doamne Isuse!"

Profesorul Pauli mai scrise ceva şi apoi citi: „Adoptînd în unanimitate acest prim şi ultim document al celui din urmă sinod ecumenic, semnăm cu numele noastre" şi făcu un semn prin care-i poftea pe cei de jos să vină. Urcară toţi în grabă şi se semnară. La sfîrşit, semnă cu caractere mari gotice: *„Duorum defunctorum testium locum tenes Ernst Pauli"*[143]. „Să mergem acum cu chivotul ultimului nostru testament!"— spuse el, arătînd spre cei doi morţi. Corpurile fură puse pe nişte tărgi. Creştinii o porniră încet, cîntînd imnuri latineşti, nemţeşti şi ortodoxe, către ieşirea din Haram-esh-Sherif. Aici procesiunea fu oprită de un secretar de stat trimis de împărat şi însoţit de un ofiţer şi un pluton de armată.

Soldaţii se opriră la intrare, iar secretarul de stat se urcă pe tribună şi citi: „Hotărîrea maiestăţii sale divine: pentru ca toţi creştinii să ia aminte şi pentru a-i apăra pe aceştia de oameni rău-intenţionaţi care produc discordie şi duc în ispită, considerăm întemeiat ca trupurile fără viaţă ale celor doi instigatori ucişi de focul ceresc să fie expuse public pe strada Creştinilor (Haret-en-Nasaara), la intrarea în principala catedrală a acestei religii purtînd hramul Mormîntului Domnului şi totodată al Învierii, pentru ca toată lumea să fie convinsă de moartea lor. Adepţii acestora, care se încăpăţînează, refuză cu înverşunare bunăvoinţa noastră şi în mod nesocotit nu vor să vadă semnele clare ale divinităţii înseşi, sînt iertaţi prin mila noastră şi graţia tatălui nostru ceresc de la moartea prin focul ceresc pe care ar merita-o şi sînt lăsaţi în voia lor cu o unică interdicţie, pentru binele tuturor: de a nu locui în oraşe şi în alte locuri populate, ca să nu-i tulbure şi să-i ducă în ispită pe oamenii nevinovaţi şi simpli cu scornelile lor răuvoitoare". După ce acesta termină, la semnalul ofiţerului opt soldaţi se apropiară de tărgile pe care erau corpurile.

„Să se facă cele scrise", spuse profesorul Pauli, şi creştinii ce purtau tărgile le dădură fără să spună un cuvînt soldaţilor care plecară prin poarta de nord-vest; iar creştinii, ieşind pe poarta de nord-est, o porniră în grabă spre Ierihon, pe lîngă Muntele Măslinilor, pe un drum de pe care jandarmii şi două regimente de cavalerie goniseră în prealabil mulţimea de oameni. Hotărîră să aştepte cîteva zile pe colinele pustii de lîngă Ierihon. A doua zi de dimineaţă sosiră de la Ieruslim nişte pelerini cunoscuţi şi le povestiră ce se petrecuse la Sion. După prînzul de la curte, toţi membrii Sinodului au fost invitaţi în uriaşa sală a tronului (lîngă locul unde se presupunea a fi fost tronul lui Solomon) şi împăratul, adresîndu-se reprezentanţilor ierarhiei catolice, le-a spus că în mod evident binele bisericii cere de la ei să-şi aleagă neîntîrziat un urmaş destoinic al apostolului Petru, că din motive de timp alegerile trebuie să fie sumare, că prezenţa sa, a împăratului, ca reprezentant şi conducător al întregii lumi creştine, va compensa cu vîrf şi îndesat lipsurile din cadrul ritualului şi că el, în numele tuturor creştinilor, propune Sfîntului Colegiu să fie ales iubitul său prieten şi frate Apolloniu, aşa fel încît strînsa lor legătură să facă temeinică şi indestructibilă unitatea bisericii şi a statului, pentru bi-

nele lor comun. Sfîntul Colegiu s-a retras într-o încăpere specială pentru conclav și peste o oră și jumătate s-a întors cu noul papă Apolloniu. Iar în timp ce aveau loc alegerile, împăratul îi convingea blînd, înțelept și elocvent pe reprezentanții ortodocși și protestanți, avînd în vedere noua și măreața eră din istoria creștinității, să lase deoparte vechile neînțelegeri, dîndu-și, ca zălog, cuvîntul că Apolloniu va ști să lichideze toate abuzurile de putere papală făcute de-a lungul istoriei. Convinși prin această cuvîntare reprezentanții confesiunii ortodoxe și protestante au alcătuit act de unire a bisericilor și, atunci cînd Apolloniu și cardinalii au intrat în sală în strigătele de bucurie ale întregii adunări, un arhiereu și un pastor protestant i-au înmînat hîrtia. *„Accipio et approbo et laetificatur cor meum"*[144], a rostit Apolloniu, semnînd documentul. „Sînt un adevărat ortodox și un adevărat protestant, tot așa cum sînt un adevărat catolic", a mai adăugat sărutîndu-se prietenește cu grecul și neamțul. Apoi s-a apropiat de împărat, care l-a îmbrățișat și l-a ținut îndelung în brațe. În timpul acesta au prins să gonească în toate direcțiile prin palat și prin templu niște punctulețe luminoase ale unor creaturi stranii; de sus au început să cadă niște flori nemaivăzute pe pămînt, umplînd aerul cu arome necunoscute. De undeva de sus se auzeau sunete fermecătoare, mergînd direct la suflet și la inimă, scoase de instrumente muzicale nemaivăzute, iar vocile angelice ale unor cîntăreți nevăzuți îi slăveau pe noii stăpîni ai cerului și pămîntului. În timpul acesta din colțul nord-vestic al Palatului Central, de sub kubbet-el-aruah, adică *cupola sufletelor*, unde, după cum cred musulmanii, s-ar afla intrarea în Infern, a răzbătut un vuiet teribil. Cînd cei prezenți s-au deplasat la invitația împăratului într-acolo, au auzit clar cu toții glasuri nenumărate, voci subțiri și stridente cam ca de copii, ori ca de diavoli, ce spuneau: „Venit-a ziua, dați-ne drumul, mîntuitori ai noștri, mîntuitori ai noștri!" Dar atunci cînd Apolloniu, plecat asupra stîncii, a strigat de trei ori ceva într-o limbă necunoscută, vocile au tăcut și vuietul subteran a încetat. Între timp o mulțime uriașă a înconjurat din toate părțile Haram-esh-Sherif. La căderea nopții împăratul, împreună cu noul papă, a ieșit pe balconul de la răsărit, „stîrnind o furtună de ovații". A salutat prietenește în toate părțile, în timp ce Apolloniu lua din niște coșuri mari aduse de cardinalii-diaconi și arunca încontinuu în aer niște

minunate luminări romane, rachete şi artificii, ce se aprindeau la atingerea miinii lui: cînd sidefii-fosforescente, cînd sclipind în toate culorile curcubelui; şi toate acestea, atunci cînd ajungeau la pămînt, se transformau în nenumărate foi de toate culorile cu indulgenţe pentru iertarea păcatelor trecute, prezente şi viitoare. Exaltarea populară a depăşit orice limită. E drept că unii afirmau că au văzut cu ochii lor cum indulgenţele se preschimbau în broaşte şi năpîrci mai mult decît scîrboase. Şi cu toate acestea marea majoritate era în extaz, iar sărbătorile populare au mai ţinut cîteva zile, şi trebuie spus că noul papă-făcător de minuni a ajuns să facă lucruri atît de uimitoare şi incredibile, încît ar fi absolut inutil să mai fie relatate. În timpul acesta creştinii aflaţi lîngă înălţimile pustii ale Ierihonului se dedicaseră postului şi rugăciunii. În seara celei de-a patra zile, după lăsarea întunericului, profesorul Pauli cu nouă însoţitori călare pe măgari şi cu o căruţă pătrunseră în Ierusalim şi mergînd pe străzi lăturalnice, pe lîngă Haram-esh-Sherif, ieşiră pe Haret-en-Nasaara şi se apropiară de intrarea în Catedrala Învierii unde, pe caldarîm, zăceau trupurile papei Petru şi stareţului Ioan. La ora aceea strada era pustie, tot oraşul era adunat la Haram-esh-Sherif. Soldaţii de gardă dormeau somn adînc. Cei veniţi după corpurile lipsite de viaţă constatară că acestea nu erau deloc atinse de descompunere, ba chiar nici nu erau înţepenite şi grele. Ridicîndu-le pe targă şi acoperindu-le cu mantalele aduse, se întoarseră pe aceleaşi drumuri ocolite la ai lor; şi cum lăsară tărgile pe pămînt duhul vieţii intră în cei morţi. Aceştia începură să se mişte, încercînd să arunce de pe ei mantalele în care erau înveliţi. Toţi prinseră a-i ajuta cu strigăte de bucurie, şi curînd cei doi înviaţi se ridicară în picioare întregi şi nevătămaţi. Şi zise stareţul Ioan înviat: „Iată, copilaşilor, că nu ne-am despărţit. Şi uite ce-o să vă spun eu vouă acum: e timpul să împlinim ultima rugăciune a lui Hristos pentru discipolii Săi, ca ei să fie uniţi, aşa cum sînt El cu Tatăl — uniţi. Aşa că, pentru această uniune a lui Hristos, să-l cinstim, copiii mei, pe prea iubitul frate al nostru Petru. Fie ca el să păstorească de-acum înainte oile lui Hristos. Aşa să ştii, frate!" Şi-l îmbrăţişă pe Petru. Apoi se apropie profesorul Pauli: „*Tu est Petrus!*" — îi spuse el papei — „*Jetzt ist es ja gründlich erwiesen und ausser jedem Zweifel gesetzt*"[145]. Şi-i strînse cu putere mîna dreaptă cu mîna sa dreaptă, iar stînga i-o întinse stareţu-

lui Ioan cu cuvintele: *„So also, Väterchen—nun sind wir ja Eins in Christo"*[146]. Astfel se săvîrşi uniunea bisericilor în noaptea neagră, în loc înalt şi retras. Dar deodată întunericul nopţii fu sfîşiat de o sclipire orbitoare şi pe cer apăru semn măreţ: o femeie, învăluită în soare, cu luna la picioare, iar pe cap cu o cunună din douăsprezece stele. Apariţia rămase un timp pe loc, iar apoi o porni încetişor spre miazăzi. Papa Petru îşi înălţă cîrja şi strigă: „Iată praporul nostru! Să mergem, să-l urmăm!" Şi o porni în direcţia apariţiei, însoţit de ambii stareţi şi de toată ceata de creştini, spre Muntele Sfînt, spre Sinai...

(*Aici cel ce citea se opri.*)

DOAMNA: De ce nu continuaţi?

D-L Z: Manuscrisul nu mai continuă. Părintele Pansofie n-a apucat să-şi termine povestirea. Bolnav fiind, îmi spunea că vrea să scrie mai departe — „imediat cum mă fac bine". Însă nu s-a mai făcut bine, şi sfîrşitul povestirii e îngropat împreună cu el la Mînăstirea Sf. Daniil.

DOAMNA: Dar vă aduceţi aminte ce vă spunea — aşa că povestiţi-ne.

D-L Z: Ţin minte numai în linii mari. După ce conducătorii spirituali şi reprezentanţii creştinismului s-au retras în Deşertul Arab, unde veneau la ei din toate ţările mulţime de apărători inveteraţi ai adevărului, noul papă putea să-i uimească şi să-i corupă cu minunile şi minunăţiile sale în continuare, nestînjenit de nimeni, pe ceilalţi creştini superficiali, care nu fuseseră încă decepţionaţi de Antihrist. Acesta a declarat că prin forţa cheilor sale a desferecat uşile dintre lumea pămîntească şi cea de apoi, şi, într-adevăr, comunicarea viilor şi a morţilor devenise un fapt comun şi se dezvoltaseră noi şi nemaivăzute soiuri de dezmăţ mistic şi de demonolatrie. Însă de-abia începu împăratul să creadă că stă bine înfipt în sol religios şi se declară la insistenţele tainice ale glasului „tatălui" unică adevărată întrupare a supremei divinităţi, că o nouă nenorocire se abătu asupra sa: se răsculară evreii. Acest popor, care ajunsese pe-atunci la treizeci de milioane, nu era complet străin de pregătirea şi consolidarea succeselor mondiale ale supraomului. Iar atunci cînd se mutase la Ierusalim, alimentînd în mediul evreiesc zvonurile cum că principala lui menire ar fi să instaureze domnia lui Israel peste lume, evreii îl recunoscuseră drept Mesia, iar devotamentul lor exaltat nu avea limite. Şi iată că deodată s-au

răsculat, plini de mînie şi de răzbunare. Această cotitură indicată de bună seamă şi în Scriptură şi-n datină era, poate, redată de părintele Pansofie cu prea multă simplitate şi realism. E vorba de faptul că evreii, care-l considerau pe împărat israelit adevărat şi desăvîrşit, descoperiră întîmplător că acesta nici măcar *nu era tăiat împrejur*. În aceeaşi zi întreg Ierusalimul, iar a doua zi întreaga Palestină, erau cuprinse de răscoală. Devotamentul fierbinte şi nemărginit faţă de mîntuitorul lui Israel, faţă de făgăduitul Mesia, fu înlocuit de o ură la fel de nemărginită şi de fierbinte faţă de acest crud, mincinos şi neruşinat impostor. Toată evreimea se ridică precum un singur om şi duşmanii acesteia văzură plini de uimire că în profunzimea sa sufletul lui Israel nu se hrăneşte cu socotelile şi dorinţele lui Mamona, ci cu forţa unui sentiment sincer — speranţa şi mînia credinţei sale de veacuri în venirea lui Mesia. Împăratul, care nu se aşteptase la o asemenea explozie dintr-o dată, îşi pierdu stăpînirea de sine şi emise un decret prin care-i condamna la moarte pe toţi evreii şi creştinii nesupuşi. Multe mii şi zeci de mii de oameni care nu apucaseră să se înarmeze erau ucişi fără milă. Însă curînd milioanele de evrei înarmaţi puseră stăpînire pe Ierusalim şi-l încuiară pe Antihrist în Haram-esh-Sherif. Acesta nu avusese la dispoziţie decît o parte a gărzii, care nu putuse face faţă masei de inamici. Împăratul reuşi, cu ajutorul artei magice a papei, să străbată printre atacanţi şi curînd apăru din nou în Siria cu o armată nenumărată de păgîni din diverse triburi. Deşi probabilitatea de a avea succes era foarte mică, evreii îi porniră în întîmpinare. Însă abia se întîlniră avangărzile celor două armate, că se produse un cutremur de o forţă nemaivăzută sub Marea Moartă, lîngă care erau dispuse oştirile imperiale, se deschise craterul unui mare vulcan, iar torentele de foc, contopindu-se într-o mare de vîlvătaie, îl înghiţiră şi pe împărat, şi nenumăratele lui oştiri, şi pe papa Apolloniu ce nu se dezlipea de împărat şi căruia nu-i mai fu de folos toată magia sa. Între timp evreii fugiră spre Ierusalim, implorînd cu groază şi tremur ajutorul Dumnezeului lui Israel. Cînd zăriră oraşul sfînt, cerul fu despicat de un fulger mare de la răsărit către asfinţit şi ei Îl văzură pe Hristos coborînd către ei în veşminte regeşti şi cu rănile de la cuie pe mîinile larg deschise. În acelaşi timp, dinspre Sinai către Sion se deplasa mulţimea de creştini conduşi de Petru, Ioan şi Paul, iar din

toate părţile alergau şi alte mulţimi extaziate: erau toţi evreii şi creştinii ucişi de Antihrist. Înviaseră şi, împreună cu Hristos, îşi instauraseră pe o mie de ani domnia.

Aici voia părintele Pansofie să-şi încheie povestirea care nu avea ca temă catastrofa generală a omenirii, ci doar deznodămîntul procesului nostru istoric constînd în ivirea, proslăvirea şi prăbuşirea lui Antihrist.

POLITICIANUL: Şi credeţi că acest deznodămînt este atît de aproape?

DL Z: Ei, va mai fi multă vorbărie şi foială pe scenă, însă drama e scrisă pînă la capăt şi nici spectatorilor, nici actorilor nu le este permis să-i aducă vreo schimbare.

DOAMNA: Dar de fapt care-i sensul acestei drame? Eu totuşi nu pricep de ce îl urăşte Antihristul domniei voastre aşa de tare pe Dumnezeu, cînd el însuşi în esenţă e bun, nu rău.

DL Z: Păi tocmai asta e, că *nu e în esenţă*. Aici e tot sensul. Şi-mi retrag cuvintele de mai-nainte că „numai prin zicători nu-l poţi explica pe Antihrist". Se explică în întregime printr-o singură zicătoare care-i extrem de simpluţă: *Nu tot ce străluceşte e aur*. Căci acest bine contrafăcut sclipeşte de nu mai poate, însă n-are nici un pic de forţă vitală.

GENERALUL: Dar trebuie să observaţi în ce moment se lasă cortina în această dramă: al războiului, al ciocnirii dintre două oştiri! Şi iată că finalul discuţiei noastre s-a întors la începutul acesteia. Cum vă place lucrul ăsta, prinţe?... Doamne! Dar unde-i prinţul?

POLITICIANUL: Dar n-aţi văzut? A plecat uşurel în acel loc dramatic în care stareţul Ioan îl strînge cu uşa pe Antihrist. Atunci n-am vrut să întrerup lectura, iar pe urmă am uitat.

GENERALUL: A fugit, pe cinstea mea, e a doua oară că fuge. Şi cît a încercat să-şi biruie pornirile. Şi totuşi la acest moment nu a mai rezistat. O, Doamne, Dumnezeule!

NOTE

Notele propun cititorului variantei româneşti a lucrării lui Vladimir Soloviov informaţii despre anumite realităţi ruseşti sau legate de Rusia (geografice, istorice, culturale), limpezi pentru cititorul rus, dar care ar putea genera dificultăţi în înţelegerea textului de către purtători ai unei alte culturi. Sînt, de asemenea, oferite variante româneşti pentru fragmentele de text care apar în original în alte limbi decît limba rusă şi păstrate astfel în traducere. Notele mai oferă unele trimiteri spre alte texte (îndeosebi spre cel biblic). Notele de autor sînt prezentate în subsolul paginilor. Cele de mai jos au fost întocmite de traducător şi au numai caracter informativ, nu şi interpretativ. Cifrele de la sfîrşitul notelor trimit la paginile cărţii.

1 Una dintre sectele religioase rar întîlnite în Rusia sec.XIX. Conform datelor din *Dicţionarul enciclopedic* Brockhaus-Efron (Petersburg, 1890–1907) aceşti sectanţi au fost semnalaţi în regiunea Biisk din Altai, unde „prin unele locuri credincioşii de rit vechi alcătuiesc două treimi din totalul populaţiei" (vol.57, p.329). — p.24.

2 Este vorba despre lucrările: *Istoria şi viitorul teocraţiei*, Zagreb, 1887; *L'idée russe*, Paris, 1888 (ed. rusă: *Ideea rusă*, Moscova, 1911); *La Russie et l'Eglise Universelle*, Paris, 1889 (ed. rusă: *Rusia şi Biserica universală*, Moscova, 1911). — p.25.

3 *Istoria universală este judecata universală* (germ.) — p.28.

4 Sf. Alexie (anii '90 ai sec. XIII–1378) — mitropolit al Rusiei (1354), a susţinut politica de unificare statală a cnejilor moscoviţi, practic a fost conducătorul statului moscovit atîta timp cît cneazul Dmitri Donskoi (v. nota 6) era copil. — p.28.

5 Sf. Serghie Radonejski (aprox. 1321–1391) — întemeietorul şi egumenul mînăstirii Sf. Treimi (aflată pe teritoriul oraşului Serghiev Posad, la 71 km nord de Moscova), a susţinut activ politica de unificare statală şi de eliberare naţională a cneazului Dmitri Donskoi (v. nota 6), de care era foarte apropiat. — p.28.

6 Dmitri Donskoi (1350–1389) — mare cneaz de Moscova (din 1359) şi de Vladimir (din 1362), fiul lui Ivan al II-lea, s-a aflat în fruntea luptei armate a poporului rus împotriva tătaro-mongolilor. A fost su-

pranumit Donskoi după bătălia de la Kulikovo, în amontele Donului, unde a dat dovadă de un deosebit talent de comandant de oşti. În timpul domniei sale Moscova şi-a întărit poziţia dominantă asupra ţinuturilor ruse. A fost primul care a transmis marele cnezat lui Vasili I fără acordul Hoardei de Aur. — p.28.

7 Apoc. XIII, 11–15. — p.29.

8 Apoc. XIII, 13. — p.29.

9 Apoc. XIII, XIV. — p.29.

10 *Că artificiul va deveni capodopera sa.* În textul german efectul se bazează pe jocul de cuvinte: Haupt*werk* (capodoperă) — Feuer*werk* (foc de artificii). — p.29.

11 Termenul de *panmongolism* apare pentru prima dată la V. Soloviov ca titlu al unei poezii scrise la 1 octombrie 1894 şi publicate în revista „Voprosî jizni" (1905, nr.8, p. 104). — p.30.

12 Frăţia Senusia — ordin politico-religios musulman fondat în 1837, purtînd numele lui Sidi-Senusi, cunoscutul propovăduitor al învăţăturii musulmane în Africa. Scopul frăţiei era convertirea necredincioşilor şi formarea unui puternic stat mahomedan independent. În 1883 erau trei milioane de senusiţi. Frăţia kelanilor, după cum scrie V. Soloviov în recenzia la cartea fondatoarei neobudismului Elena Blavatskaia *The Key to Theosophy* (London, New York, 1889), a fost descoperită de un misionar francez în Tibet la începutul anilor '40 ai sec. XIX. — p.30.

13 V. Soloviov a scris de două ori despre E. Blavatskaia: o scurtă recenzie la cartea acesteia *The Key to Theosophy* (apărută în „Russkoie obozrenie" în anul 1890, luna august) şi un mic articol de dicţionar (S.A. Vengherov, *Kritiko-bibliograficeskii slovar russkih pisatelei i ucionîh*, S.-Petersburg, 1892). Fratele lui Vladimir Sergheevici, Vsevolod Sergheevici, s-a ocupat serios de opera Elenei Blavatskaia; datorită iniţialelor identice au apărut numeroase confuzii între cei doi. — p.31.

14 Apoc.XIII, 3–5. — p.31.

15 Matei IV, 1–11; Marcu I, 12–13; Luca IV, 1–13. — p.31.

16 În varianta românească s-a renunţat la un mic fragment din prefaţa autorului, în care sînt referiri la cîteva articole anexate lucrării la prima ei apariţie în volum. — p.31.

17 Narodnicism — ideologie şi mişcare a intelectualităţii din Rusia anilor 1861–1895, care exprima interesele ţăranilor, era împotriva iobăgiei şi pentru răsturnarea autocraţiei pe calea unor revoluţii ţărăneşti. De la începutul anilor '60 se cunosc două curente: revoluţionar şi liberal. Iniţiatorii mişcării sînt A.I. Herzen, N.G. Cernîşevski; dintre ideologi fac parte M.A. Bakunin, P.L. Lavrov, P.N. Tkaciov. — p.33.

18 Lev Nikolaevici Tolstoi (1828–1910) — conte, scriitor rus, din punct de vedere cronologic al doilea dintre cei trei Tolstoi scriitori, autorul

romanelor *Război și pace*, *Anna Karenina*, *Învierea*, a numeroase povestiri, al unor piese de teatru. În concepția sa filozofică locul central îl ocupă ideile neîmpotrivirii la rău prin violență (teoria nonviolenței) și ale autodesăvîrșirii morale. — p.33.

19 Doi dintre organizatorii mișcării pacifiste. Foarte cunoscută este scriitoarea austriacă, baroana Berta von Suttner (1843–1914), care a editat revista „Die Waffen nieder!" — „Jos armele!" (1892–1899) și a scris romanul cu același titlu, roman ce s-a bucurat de o largă apreciere. Scriitoarea este laureat al Premiului Nobel pentru pace (1905). — p.33.

20 În textul original jocul de cuvinte se bazează pe sensurile secundare ale cuvintelor rusești *kit* — balenă (persoană care are o foarte mare importanță, un rol decisiv într-o situație; v. și credința că pămîntul este susținut de trei balene) și *rîba* — pește (persoană apatică, înceată, indiferentă față de orice s-ar întîmpla în preajma ei). — p.33.

21 *Să fie ascultată și prima parte* (lat.). — p.35.

22 Săracii cu duhul, persoane cu deficiențe în dezvoltarea psihică, erau considerați de către credincioși în Rusia veche drept clarvăzători și prezicători. — p.38.

23 În textul original Politicianul subliniază forma internă latinească a cuvîntului *aureolă* (folosind *aureol* în loc de *oreol*, care a intrat în limba rusă prin împrumutul francez *auréole*). Inițial *corona aureola* însemna cunună de aur, iar în literatura creștină — nimb deasupra capului unui sfînt. Jocul verbal din textul rusesc este bazat pe evidențierea formei bisericești, mai timpurii, a cuvîntului. — p.39.

24 Tratatul de pace de la Nystadt — tratat între Rusia și Suedia, care a pus capăt Războiului Nordic dintre anii 1700–1721. Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi — tratat între Rusia și Poartă (10 iulie 1774), prin care s-a încheiat primul Război ruso-turc. — p.42.

25 V. lucrarea lui V. Soloviov *Opravdanie dobra* (*Îndreptățirea binelui*). — p.42.

26 Helmut Karl Moltke (1800–1891) — general, feldmareșal german, teoretician al războiului. A promovat ideile inevitabilității războiului, atacului prin surprindere și ale zdrobirii fulgerătoare a inamicului prin încercuire. — p.45.

27 Mihail Dmitrievici Skobeliov (1843–1882) — general rus de infanterie, a participat la numeroase acțiuni militare. În timpul războiului împotriva turcilor (1877–1878) a fost comandant de divizie în bătălia de la Șipka-Șeinovo. — p.45.

28 Vladimir al II-lea Monomahul (1053–1125) — fiul lui Vsevolod I și al fiicei împăratului Imperiului bizantin Constantin Monomahul, cneaz de Smolensk (1067), de Cernigov (1078), de Pereiaslavl (1093), mare

cneaz de Kiev (1113), a luptat împotriva fărîmițării Rusiei și războaielor interne feudale. În *Învățăturile* sale și-a îndemnat fiii să întărească unitatea Rusiei. — p.50.

29 Smerd — țăran care trăia în obști în vechea Rusie (sec. IX–XIV). Inițial erau țărani liberi, dar, o dată cu dezvoltarea relațiilor feudale, încep treptat să devină dependenți de feudali. — p.50.

30 V. Soloviov recurge la o relatare foarte liberă a cronicii *Povesti vremennîh let* (sec. XII), unde istoria Rusiei este văzută în legătura sa cu istoria universală și cu istoria lumii slave. — p.50.

31 Ivan al IV-lea cel Groaznic (1530–1584) — mare cneaz al „întregii Rusii", primul țar rus (din 1547). În timpul domniei sale s-au înfăptuit reforme, au fost cucerite hanaturile Kazan și Astrahan, s-au stabilit legături comerciale cu Anglia, a fost creată prima tipografie la Moscova. Pentru întărirea autocrației a fost introdusă *opricinina* (1565) — un sistem de măsuri în politica internă pentru lupta cu presupuse trădări în rîndul feudalilor: represiuni în masă, pedepse cu moartea, confiscări de pămînturi etc. — p.50.

32 *Vorbiți numai în numele dumneavoastră, domnule!* (fr.). — p.50.

33 Riurikovici — dinastie de cneji (prinți) ruși, printre care marii cneji de Kiev, Moscova, Vladimir (sfîrșitul sec.IX — sec.XIV; ultimul Riurikovici este țarul Feodor Ivanovici), considerați urmași ai comandantului de oști scandinav Riurik, cel care, conform cronicii, a fost chemat de slavi să domnească la Novgorod, împreună cu frații săi Sineus și Truvor. — p.50.

34 Monahi ruși care au alcătuit două dintre cele mai de seamă cronici ale Rusiei vechi: *Letopisețul lui Lavrentie* și *Letopisețul lui Ipatie*. — p.51.

35 *Glumiți!* (fr.). — p.52.

36 Războiul împotriva turcilor din anii 1877–1878, generat de mișcarea de eliberare națională din Balcani și de ascuțirea contradicțiilor internaționale din Orientul Mijlociu. — p.52.

37 Bătălia de la Aladja-Han, din octombrie 1877, a hotărît deznodămîntul războiului ruso-turc pe scena din Caucaz. Aici a fost utilizat pentru prima dată telegraful în dirijarea armatelor rusești. — p.52.

38 Dragoni — cavaleriști în armatele europene și în armata rusă în secolele XVII–XX; formă apărută în Franța în sec.XVI. — p.52.

39 Sotnic — ofițer de cazaci, comandant al unei unități de cavalerie compusă din o sută de soldați și numită sotnie. — p.54.

40 Ureadnic — grad de subofițer în armatele de cazaci. — p.55.

41 Raskolnici (sau staroveri, credincioși de rit vechi) — denumirea oficială, în Rusia, a adepților credinței de rit vechi, a celor care au refuzat să recunoască reforma bisericească a lui Nikon din 1653–1656 și care în urma sciziunii (raskol) bisericii ruse au format o fracțiune po-

trivnică bisericii pravoslavnice ruse. Credincioşii de rit vechi au fost persecutaţi şi prigoniţi pînă în anul 1906 de regimul ţarist, motiv pentru care o mare parte din ei şi-au părăsit locurile natale, stabilindu-se în alte locuri. Ruşii-lipoveni care trăiesc pe teritoriul României sînt urmaşi ai raskolnicilor. — p.55.

42 Este vorba despre cei doi tîlhari răstigniţi împreună cu Iisus Hristos (Luca XXIII, 39–43). — p.59.

43 *Să fie ascultată şi partea a doua* (lat.). — p.63.

44 *Subiectul în discuţie* (fr.). — p.63.

45 La sfîrşitul anului 1872 comandamentul militar rus a elaborat un plan de atac asupra oraşului Hiva din Asia Centrală, simultan dinspre nord, est şi vest. În primăvara anului 1873 acest plan a fost realizat de către o armată rusească cu un efectiv de 12 000 de oameni (cu 56 de tunuri). La 29 mai armatele din Hiva au capitulat, iar în 12 august 1873 Regatul Hiva a recunoscut dependenţa sa de Rusia. — p.64.

46 Aksenti Ivanovici Poprişcin — consilier titular (cin de rangul 9, conform *Tabelului rangurilor* alcătuit de Petru I, cin care dădea dreptul la titlul personal de nobil), personaj gogolian, „autor" al *Însemnărilor unui nebun*, care în delirul său se crede regele Ferdinand al VIII-lea al Spaniei. — p.65.

47 *Makrobiotic* — titlul celei de-a cincea ediţii (1805) a cărţii medicului german H.F. Hufeland (1762–1836) *Der Artz, der das Leben verlängerte* (*Arta prelungirii vieţii omului*), carte ce se bucura de mare popularitate la începutul sec.XIX. — p.67.

48 *Duhovnic* (fr.). — p.68.

49 Arie (Arius) (m.336) — preot creştin din Alexandria, fondatorul arienismului, doctrină religioasă creştină în secolele IV–VI care nega identitatea de substanţă dintre Hristos şi Dumnezeu, declarată eretică de Sinodul din Niceea. — p.70.

50 Apollinariu (Apollinaris) (313–390) — episcop de Laodiceea, a cărui erezie, care nega cugetul uman al lui Hristos, a fost condamnată de biserică în anul 375. — p.70.

51 Legătura porcilor cu diavolii se referă la cunoscuta pildă biblică despre vindecarea unui îndrăcit (Marcu V, 2–15). — p.71.

52 *„Poftiţi în vagoane, domnilor!"* (fr.). — p.73.

53 Versuri ale poeţilor romantici ruşi A.S. Puşkin (1799–1837) şi M.I. Lermontov (1814–1841). — p.73.

54 *În linii mari* (fr.). — p.74.

55 *Depinde* (fr.). — p.74.

56 General-porucik — grad militar în armata rusă ţaristă, superior celui de general-locotenent. — p.75.

57 A.V. Suvorov (1730–1800) în timpul campaniilor elveţiene şi italiene din 1799 a învins oştirile lui Napoleon pe rîurile Eda şi Trebbia şi la

Novi, iar apoi a traversat Alpii Elveţieni ieşind din încercuire. În timpul Războaielor Punice dintre Roma şi Cartagina (sec.III–II înainte de Hristos) o traversare a Alpilor au reuşit oştile lui Hannibal. — p.75.

58 Nu se cunoaşte autorul versurilor. — p.76.

59 Trei dintre principalii promotori ai politicii reacţionare din Rusia anilor 1815–1825. M.L. Magniţki (1778–1855) a activat în domeniul învăţămîntului şi este cunoscut pentru duritatea măsurilor împotriva oricărui „suflu nou" în învăţămîntul superior (după o inspecţie la Universitatea din Kazan a propus închiderea acesteia şi „distrugerea în cadru festiv a clădirii" universităţii). Arhimandritul Fotie (1792–1838) a avut un rol foarte important în intrigile de la curte, fiind foarte apropiat de contele A.A. Arakceev (1769–1834), favoritul ţarului Alexandru I (v. nota 136). Din 1808 Arakceev este ministru de război, iar din 1810 — şeful departamentului militar al Consiliului de Stat. Între 1815–1825 este, practic, cel care conduce statul rus, promovînd o politică extremistă, de despotism poliţienesc, de înăbuşire foarte dură a oricăror forme de expresie a nemulţumirilor sociale. — p.76.

60 Decembriştii — nobili ruşi care au pregătit şi înfăptuit în decembrie 1825 revolta armată antifeudală şi împotriva autocraţiei. Mişcarea a fost brutal reprimată. — p.76.

61 *În sfîrşit* (fr.). — p.76.

62 În 1830 (3–7 iunie) a avut loc în oraşul Sevastopol o revoltă a marinarilor, meseriaşilor şi sărăcimii împotriva măsurilor poliţieneşti în condiţii de carantină împotriva ciumei. Revolta a fost reprimată. — p.76.

63 În 1899 în Rusia a fost marcat pe scară largă centenarul naşterii poetului naţional A.S. Puşkin (1799–1837); în ziare, reviste s-au publicat articole dintre cele mai diverse despre viaţa şi creaţia poetului. V. Soloviov a scris nu o dată despre Puşkin (*Sudba Puşkina*, 1897; *Osoboe cestvovanie Puşkina*, 1899; *Znacenie poezii v stihotvoreniah Puşkina*, 1899). — p.76.

64 Alexandru al II-lea (1818–1881) — împărat al Rusiei din 1855, fiul cel mai mare al lui Nicolae I. Sub presiunea înfrîngerii din Războiul Crimeei (1853–1856), în condiţiile situaţiei tensionate create, a fost nevoit să elibereze ţăranii-iobagi şi să aplice o serie întreagă de alte reforme (a zemstvelor, juridică, militară ş.a.) care au favorizat dezvoltarea relaţiilor capitaliste în Rusia. — p.76.

65 Tratatul de pace care a încheiat războiul antiotoman din 1877–1878. — p.78.

66 Anglia şi Austro-Ungaria erau împotriva Tratatului de pace de la San Stefano, pe care l-au declarat tratat prealabil care trebuie discutat la un congres internaţional. Un astfel de congres a avut loc în 1878 la Berlin. — p.78.

67 Revolta naţională indiană din 1857–1859 contra dominaţiei coloniale engleze, înăbuşită cu cruzime. — p.80.
68 Alianţă politico-militară dintre Rusia şi Franţa (1891–1917) materializată prin acordul din 1891 şi convenţia militară din 1892. Părţile se obligau să-şi acorde ajutor militar în caz de atac al Germaniei sau Austro-Ungariei asupra Rusiei ori al Italiei sau Germaniei asupra Franţei. — p.81.
69 Războiul hispano-american din 1888 al popoarelor Cubei şi Filipinelor răsculate împotriva dominaţiei coloniale a Spaniei, în care S.U.A au fost de partea răsculaţilor. — p.81.
70 Petruşka Uksusov — personajul principal din reprezentaţiile populare teatrale cu marionete, un erou vesel, de neînvins, apărătorul celor slabi şi oropsiţi. — p.81.
71 Convenţia germano-turcă din 1899 a întărit influenţa Germaniei în Asia Mică. — p.83.
72 Spizruten — beţe sau vergele lungi şi elastice folosite în armatele europene pentru aplicarea pedepselor corporale. În Rusia, îndeosebi în prima jumătate a secolului XIX, erau folosite şi pentru pedepsirea participanţilor la răscoalele ţărăneşti. — p.84
73 (Aici) *e totuna* (fr.). — p.85.
74 Daria Nikolaevna Saltîkova (Saltîciha) (1730–1801) — moşiereasă din gubernia Moscova care şi-a maltratat peste o sută de iobagi. A fost condamnată la moarte, apoi pedeapsa i s-a comutat în închisoare pe viaţă; din 1768 pînă la sfîrşitul zilelor a stat în temniţa unei mînăstiri. — p.85.
75 (Aici) *regim menţionat mai devreme* (fr.). — p.87.
76 *Fapt împlinit* (fr.). — p.90.
77 (Aici) *la modul ironic* (literal: *cu un bob de sare*) (lat.). — p.91.
78 În acest sens sînt interesante articolul lui V. Soloviov *Rossia i Evropa* şi polemica sa cu N.I. Danilevski (1822–1885, publicist şi sociolog rus, ideolog al panslavismului) care susţinea teoria „tipurilor cultural-istorice" care se dezvoltă precum organismele biologice, considerînd tipul slav drept un produs calitativ nou. — p.91.
79 Batîi (Batu) (1208–1255) — han mongol, nepotul lui Genghis-han. Capul invaziei mongole în Europa Centrală şi Răsăriteană (1236–1243), din 1243 hanul Hoardei de Aur. — p.92.
80 *„Ah, două suflete se află-n pieptul lor,*
Şi unul vrea de celălalt să se despartă."
(J.W. Goethe, *Faust*). — p.92.
81 *Gata cu glumele* (fr.). — p.93.
82 Teatrul Mihailovski — teatru deschis în 1833 la Petersburg. Iniţial folosit ca sală de concert; mai tîrziu aici dădeau reprezentaţii trupele de

teatru străine aflate în turneu în Rusia (de la sfîrşitul anului 1870 pînă în februarie 1917 aici a jucat permanent o trupă franceză). — p.93.

83 *Sînt europeni şi europeni* (fr.). — p.94.

84 Războiul Angliei contra burilor (1899–1902) — războiul Marii Britanii contra Statului Oranj şi a Transvaalului, a cărui consecinţă a fost faptul că ambele republici au devenit colonii engleze. — p.95.

85 Feodor Feodorovici Martens (1845–1909) — jurist şi diplomat rus, membru corespondent al Academiei din Petersburg (1908), în 1885 este vicepreşedinte al Institutului european de drept internaţional; a reprezentat Rusia la o serie de conferinţe internaţionale. — p.95.

86 (Aici) *n-am cuvinte pentru aşa ceva* (fr.). — p.96.

87 *Această înfruntare de onoare este cea mai frumoasă zi din viaţa mea* (fr.). — p.96.

88 Josef Ernest Renan (1823–1892) — scriitor francez. În *Histoire des origines du Christianisme* (*Istoria originii creştinismului*) (vol. 1–8, 1863–1883) L-a înfăţişat pe Iisus Hristos ca pe un propovăduitor care a existat istoriceşte. — p.97.

89 *„O, da! Foarte bine, domnule!”* (engl.). — p.97.

90 *E clar, v-aţi înhăitat cu cine ştie cine /.../ Pe cine vizitaţi acolo? Familiile crupierilor, probabil* (fr.). — p.97.

91 *La îndemîna oricui* (fr.). — p.99.

92 (Aici) *acţiuni violente* (fr.). — p.99.

93 Este vorba de cei doi mari poeţi ai romantismului rus A.S. Puşkin şi M.I. Lermontov, ambii morţi foarte tineri, la 38, respectiv 27 de ani, în duel. — p.100.

94 *Cînd eşti mort nu mai eşti în viaţă* (fr.). — p.100.

95 *O culme* (fr.). — p.101.

96 *De altfel, mi se pare că arta culinară şi cultura se-mpacă foarte bine una cu cealaltă* (fr.). — p.101.

97 *Să fie ascultată şi partea* a treia (*lat.*). — p.103.

98 *E sfîrşitul lumii, nu-i aşa?* (fr.). — p.104.

99 *Cît rău a putut sugera religia* (lat.) (Lucreţiu, *Despre natura lucrurilor*, I, 101). — p.104.

100 Este avută în vedere cartea lui J.E. Renan (v. nota 88) *Antihrist*, editată de nenumărate ori în Rusia la sfîrşitul sec.XIX. — p.105.

101 Un nou atac la adresa opiniilor religioase ale discipolilor lui L.N. Tolstoi (v. nota 18). — p.107.

102 *N-au nici formă şi nici sens* (fr.). — p.108.

103 Luca XII, 51. — p.108.

104 *Prinţul păcii* (fr.). — p.108.

105 Ioan XIV, 27. — p.109.

106 *Corp la corp* (fr.). — p.109.

107 Ioan XIV, 12–88. — p.110.
108 Aluzie la L.N. Tolstoi (v. nota 18) care în timpul Războiului Crimeei a fost artilerist şi comandant de baterie la bastionul 4. — p.110.
109 Ultimele versuri din poezia lui A.K. Tolstoi (v. nota 110) *Son Popova* (*Visul lui Popov*). — p.110.
110 Aleksei Konstantinovici Tolstoi (1817–1875) — conte, scriitor rus, membru corespondent al Academiei din Petersburg. A scris balade, versuri satirice, romanul istoric *Kneaz Serebreanîi* (*Prinţul Serebreanîi*), trilogia dramatică *Smert Ivana Groznogo* (*Moartea lui Ivan cel Groaznic*), *Ţar Feodor Ivanovici*, *Ţar Boris* ş.a. — p.112.
111 Poezia lui A.K. Tolstoi (v. nota 110) *Velikoduşie smeagciaet serdţa* (*Mărinimia înmoaie sufletele*). — p.114.
112 *Două adevărate lovituri de maestru!* (fr.). — p.114.
113 *E simplu ca bună ziua* (fr.). — p.117.
114 *Cu toate acestea* (fr.). — p.117.
115 *De foarte proastă inspiraţie, altminteri* (fr.). — p.119.
116 *Vă prezint felicitările mele* (fr.). — p.119.
117 Cîntecul este scris de L.N. Tolstoi (v. notele 18, 108) şi este dedicat bătăliei de pe Pîrîul Negru din 4 august 1855. A cunoscut o mare răspîndire sub forma cópiilor transcrise de mînă. — p.120.
118 Matei XXI, 28–45; Marcu XII, 1–11, 102; Luca XX, 9–17. — p.121.
119 Luca XX, 9–19. — p.123.
120 Luca XI, 20–47. — p.124.
121 Este avută în vedere libertatea protestantă în cercetarea textelor Sfintelor Scripturi, motiv întîlnit şi în *Scurtă povestire despre Antihrist*. — p.124.
122 Este vorba despre schimbarea opiniei lui J.E. Renan (v. nota 88) în *Viaţa lui Iisus* cu privire la istoricitatea *Evangheliei după Ioan*. — p.124.
123 *Spiritul lui M. de Montesquieu, Spiritul lui Fénelon /.../ Spiritul Evangheliei* (fr.). — p.125.
124 *Politía* — cuvînt de origine greacă, ce desemnează activitatea, practica politică. — p.128.
125 Andrei Mihailovici Kurbski (1528–1583) — prinţ din familia Riurikovicilor (v. nota 31) care a exprimat interesele marii boierimi, fiind împotriva întăririi autocraţiei lui Ivan al IV-lea (v. nota 31). — p.133.
126 V. nota 11. — p.138.
127 Bogdîhan (mong. *bogdo* — sfînt) — titlu ce se acorda împăraţilor Chinei. — p.139.
128 (Aici) *imigranţi* (fr.). — p.140.
129 Ideea cuceririi Europei de către asiatici (chinezi) la începutul sec.XX şi a creării Statelor Unite ale Europei, supuse puterii bogdîhanului chi-

nez, este dezvoltată în antiutopia scriitorului G.P. Danilevski (1829–1890) *Jizn cerez sto let* (*Viața peste o sută de ani*) (1879). — p.141.

130 Cuvîntul Antihristului are ca punct de plecare binecunoscutele spuse ale lui Hristos (Luca XII, 51). — p.144.

131 Ioan V, 43. — p.147.

132 Filozoon (gr. φιλεω — iubesc, ζωον — animal) — iubitor de animale. — p.149.

133 *După pîine / ... / circ* (lat.). — p.149.

134 *Din ținuturile necredincioșilor* (lat.). — p.150.

135 V. nota 41. — p.151.

136 Alexandru I (1777–1825) — împărat al Rusiei (din 1801), fiul cel mare al lui Pavel I. În timpul domniei sale s-au înfăptuit reforme liberale, dar de prin 1810 politica internă ia o turnură reacționară (v. nota 60). În timpul său sînt anexate Rusiei Gruzia de Răsărit, Finlanda, Basarabia, Azerbaidjanul, Marele ducat al Varșoviei. După războiul din 1812 împotriva lui Napoleon s-a aflat în fruntea coaliției antifranceze. A fost unul dintre conducătorii Congresului de la Viena (1814–1815) și unul dintre organizatorii Sfintei Alianțe. — p.153.

137 *„Așa, deci! Da! Așa, deci!"* (germ.). — p.153.

138 *„Mulțumim, Doamne! Trăiască marele împărat!"* (lat.). — p.155.

139 *„Nu vor fi mai tari, nu vor fi mai tari porțile infernului"* (lat.). — p.155.

140 Formulă rituală de protest utilizată de rangurile superioare ale bisericii catolice. — p.158.

141 *„Să piară! Să piară!"* (lat.). — p.159.

142 *„Să vină! Să vină curînd!"* (lat.) *„Vino, Iisuse, vino!"* (germ.). — p.159.

143 *„Martorul ce ține locul celor doi defuncți, Ernst Pauli"* (lat.). — p.159.

144 *„Accept și aprob și să se bucure inima mea"* (lat.). — p.161.

145 *„Acum acest fapt este pe deplin demonstrat și nu mai este nici o îndoială asupra lui"* (germ.). — p.162.

146 *„Așadar, părinților, de-acuma sîntem unul întru Hristos"* (germ.). — p.163.

CUPRINS

Culegere şi paginare pe calculator ADISAN SRL

Imprimat la S.C. "Helicon" Banat S.A.
1900 Timişoara
Calea Aradului nr. 1

Comanda 87

Apărut 1992

ISBN 973-28-0347-9
Lei 390

VLADIMIR SOLOVIOV (1853–1900) este întemeietorul „liniei“ existenţial-creştine din cugetarea rusă de la sfîrşitul veacului trecut şi prima jumătate a acestui secol. De la el se revendică fraţii S. şi E. Trubeţkoi, S. Bulgakov, N. Berdiaev, P. Florenski, S. Frank ş. a. E recunoscut – şi nu doar de către urmaşii şi adepţii săi – drept cel mai de seamă gînditor al Rusiei, magistrul filozofiei sistematice moderne ruseşti. Numele lui este adesea alăturat celor ale lui Dostoievski şi Tolstoi. De Dostoievski l-a legat o prietenie nedezminţită, de Tolstoi l-a despărţit, după o perioadă de apropiere, felul de interpretare a creştinismului. Am fi îndreptăţiţi să imaginăm un triunghi spiritual, la temelia căruia se situează romanele lui Tolstoi şi Dostoievski şi care e închis la vîrf prin tratatele lui Soloviov.

ION IANOŞI